Бібліотека поета

Пантелеймон Куліш

Поезії

Радянський письменник
Київ · 1970

У1
К90

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

М. П. Бажан, О. Є. Засенко, С. А Крижанівський, А. С. Малишко, М. Л. Нагнибіда, Л. М. Новиченко, Л. С. Первомайський

Вступна стаття
І. І. Пільгука
Упорядкування текстів та примітки
В. В. Яременка

7-4-3
116-70М

ОДЕСЬКА ДРУКООФСЕТНА ФАБРИКА

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Пантелеймон Куліш — видатний діяч в історії української культури. Він залишив значну спадщину як прозаїк, поет, драматург, історик, критик, фольклорист; етнограф, мовознавець, перекладач з іншомовних літератур. З його ім'ям пов'язано створення в українській літературі першого історичного роману, написання історичних поем, драм, ліричних поезій та творів у інших жанрах. Відіграв значну роль Куліш в організації видавничої справи. Він видав збірку Марка Вовчка «Народні оповідання», вперше здійснив багатотомне видання творів М. Гоголя та брав активну участь в організації перших українських журналів.

Багато зробив Куліш у визначенні норм української літературної мови. Видана ним у Петербурзі 1857 року «Граматка» стала основою правопису — «кулішівки». У той час, коли Шевченко лише чекав дозволу на повернення з заслання, й заборона друкувати його твори не була знята, Куліш мав сміливість надрукувати в «Граматці» значну частину Тарасових «Давидових псалмів».

Важко перерахувати все те корисне, що зробив Куліш у культурному житті XIX століття. За час його діяльності відбувались значні історичні події — скасування кріпаччини, арешт Чернишевського, видані циркуляри та

укази про заборону українського друку, придушення польського повстання, процеси над революційними народниками, загострюється на різних етапах класова боротьба. Діяльність Куліша не можна розглядати поза цими подіями. В ній було багато суперечливого, а в ряді випадків і одверто реакційного. Але це аж ніяк не може заховати від нас те історично прогресивне, що зробив Куліш.

«Для історика,— писав Франко,— власне та хитість Кулішева, ота пристрасть, оте вічне шукання якихось нових ідеалів, нових богів і нової віри лишиться характерним і навіть симпатичним об'явом його великого, хоч недужого духу. Йому не дано було гармонії, але він ніколи не міг успокоїтися на дисгармонії і пристрасно шукав того, чого не міг осягнути. Хто зна, чи не се було й джерелом його завісті, а далі й ненависті до Шевченка, що «неосвіченому», невченому поетові майже без труду і без зусилля, самі собою, давалися такі речі, такі образи й ідеї, яких учений Куліш, узброєний розумом, не міг опанувати...» [1]

На різних етапах по-різному виявлялися світоглядні суперечності Куліша.

Ранні (40 — 50) роки були часом «романтичного козакофільства», широго співробітництва з демократичною інтелігенцією. Але часи загострення революційної ситуації 1859 — 1861 років та наступні пореформені часи принесли загострення суперечностей у поглядах письменника. Він остаточно втрачає віру в народні маси, висловлює то вірнопідданські погляди, прославляючи російських імператорів та виправдовуючи державний абсолютизм, то схиляється перед культурною місією польської шляхти або стає на туркофільські позиції.

[1] *Іван Франко*, Твори в двадцяти томах, т. XVII, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 307.

«Більше того,— говорить учений-дослідник спадщини письменника Євген Кирилюк,— Куліш був суперечливим навіть у межах одного й того самого періоду. Так у часи видання журналу «Основа» він стоїть на виразно ліберально-буржуазних позиціях і водночас звинувачує В. Білозерського в тому, що той веде часопис «в духе примирения с панами». В останньому періоді життя Куліш часто висловлює реакційні погляди і регулярно листується з революційним демократом Мих. Павликом, чистий прибуток від збірки «Дзвін» (1893) офірує на видання революційно-демократичних видань «Народ» і «Хлібороб» [1].

До цього треба додати, що Куліш, починаючи від ранніх творів («Повесть об украинском народе», «Чорна рада») позитивно оцінював возз'єднання України з Росією і разом з тим виявив гетьманофільські тенденції, прославляв «аристократизм» козацької старшини та засуджував повстанські рухи, народне бунтарство проти гнобителів.

У поглядах на народ виявлялися протилежні погляди Шевченка і Куліша. Це були представники різних ідейно-творчих напрямків у літературі. Між ними відбувалося суперництво, що в різні періоди діяльності виявилося по-різному. Куліш завжди намагався вносити редакційні корективи до творів Шевченка. Не можна відкинути того, що часом у цих коректівах крилися й плідні зерна. Зразком може бути Кулішів лист до Шевченка 1846 року, 25 липня. «Прочитавши несколько раз в Петербурге,— пише Куліш,— Вашего «Кобзаря» и «Гайдамаки», я от души восхищался ими и многие места заучил наизусть, но в то же время заметил осязательные, нежели

[1] *Євген Кирилюк*, Панько Куліш, «Радянське літературознавство», 1969 р., № 8, стор. 26.

прежде, и их недостатки. Один из этих недостатков происходит от Вашей беспечности, небрежности, лени или чего-небудь подобного; другие от того, что Вы слишком много полагались на врожденные Ваши силы и мало старались согласить их с искусством, которое само по себе ничтожно, но в соединении с таким талантом, каким бог одарил Вас, могло бы творить чудеса еще поразительнее тех, какие оно творило в соединении с талантом Пушкина».

Куліш дає поради дещо виправити в «Кобзарі». Одна з таких порад мала велике позитивне значення. У вірші «до Основ'яненка», Куліш порадив внести поправки і написати:

Наша пісня, наша дума
Не вмре, не загине;
От де, люде, наша слава,
Слава України.

А в першій шевченківській редакції було:

Наш завзятий Головатий
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України.

Саме з Кулішевими корективами згадані рядки вірша набули історичного значення.

У цьому ж листі Куліш писав: «Если же Вы согласитесь теперь исправить «Кобзаря» и «Гайдамаки», то я бы желал во время моего пребывания за границею напечатать их для славянского мира с немецким переводом, со введением и комментариями на немецком языке: да славится украинское имя во всех языках!» [1]

[1] Листи до Т. Г. Шевченка, К., Вид-во АН УРСР, 1962, стор. 55.

Відбувалась еволюція Куліша в ставленні до поезії Шевченка. Від співробітництва з ним, сприяння надрукуванню його творів, від прославлювання його як народного поета в критичних статтях він перейшов до відвертого паплюження імені Шевченка і його спадщини.

Крім надрукування «Давидових псалмів» у «Граматці», Куліш опублікував без підпису автора поему Шевченка «Наймичка» в «Записках о Южной Руси» (цензурний дозвіл в лютому 1857 р.). Тоді Шевченко ще відбував заслання. Десять Шевченкових поезій, переважно написаних на засланні, Куліш надрукував 1860 року в альманасі «Хата». А в передмові — «Переднє слово до громади» — високо підніс значення творів Шевченка: «...в Катерині він піднявсь до Пушкіна яко художник, а в 1846 року — і до Міцкевича яко поет всеслов'янський» [1].

Багато переконливого сказано Кулішем про Шевченка і в інших статтях. «Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний... Посеред рідної великої сім'ї спочив ти однопочинком вічним»,— підкреслював Куліш у «Слові над гробом Шевченка [2].

Всі ці, здавалось би щирі, слова не завадили Кулішеві пізніше, в «Истории воссоединения Руси», зневажливо паплюжити поезію Шевченка як «п'яну музу, підтриману гіршими, а не кращими умами своєї батьківщини».

Справа в тому, що Куліш не пішов найпрогресивнішим шляхом революційної демократії. В часи різкого розмежування між революційними демократами і ліберала ми він потрапив на роздоріжжя, виявив ідейну неспроможність збагнути свою сучасність, став речником бур-

[1] *Пантелеймон Куліш.* Вибрані твори, К., «Дніпро», 1969, стор. 512.
[2] Там же, стор. 520.

жуазної ідеології, що привело до марнування своїх здібностей.

Буржуазні історики не могли з'ясувати класову суть суперечностей Куліша, неспроможні були відверто показати його сильні й слабкі риси. Окремі прояви націоналізму Куліша вони беруть на озброєння, фальсифікуючи значення його творчості. Неспроможні були й вульгарні соціологи з'ясувати місце Куліша в історії культурного розвитку, приписуючи йому наскрізний буржуазний націоналізм. Переконливо спростовує такі тлумачення Є. Кирилюк: «Вульгарні соціологи робили з Куліша ідеолога українського буржуазного націоналізму. Ніби передбачаючи ці закиди через сто років, письменник спростовує їх: «Вообразят, пожалуй, что я пишу под влиянием узкого местного патриотизма и что мною управляет желание образовать отдельную словесность в ущерб словесности общерусской. Для меня были бы крайне обидны подобные заключения...» [1]

Радянське літературознавство науково-історично підходить до оцінки великої і складної спадщини, знаходячи в ній усе цінне та з'ясовуючи складні шляхи культурного розвитку, що відбувався у боротьбі ідейних напрямів і стилів.

У свій час українські демократичні письменники, і особливо Франко, багато сказали вагомого про спадщину Куліша. М. Коцюбинський разом з Б. Грінченком та М. Чернявським подали думку видати збірку пам'яті Куліша під назвою «Дубове листя». Вони звернулись до письменників взяти участь у збірці. В листі говорилося: «Минуло вже чотири роки, як умер П. Куліш, і дедалі все видніше стає, яку велику вагу в нашому письменстві

[1] *Євген Кирилюк*, «Радянське літературознавство», 1969, № 8, стор. 34.

має се славне ім'я, а яку матиме своїми роботами, що тільки тепер виявляються на світ,— про це можна догадатися. Могучий майстер української мови, творець українського правопису, благородний поет «Досвіток», перекладач Шекспірових і Байронових творів, а також бібліограф, автор «Записок о Южной Руси», «Чорної ради» і сили інших коштовних праць має право на нашу велику повагу і вдячність. Перед цими його заслугами забуваються тепер ті помилки, які йому траплялося робити, як і кожному, а виступає потреба пошанувати його працю».

Даючи згоду на участь у вшануванні Куліша та надсилаючи для альманаху оповідання «Серед степів», Мирний відповідав: «Слід пошанувати це значне ймення і такого невсипучого трудовника у нашій справі» [1].

Кращі твори Куліша мали певний вплив на окремих письменників. Його роман «Чорна рада» став зразком для прозаїків наступних поколінь. Зокрема, він вплинув на літературну діяльність Нечуя-Левицького, О. Стороженка, А. Свидницького, особливо — на М. Старицького.

В листі до Куліша 1894 року Старицький писав: «Ваше слово голосне та прекрасне, мов срібний дзвін, розбудило мою душу від малку, зворушило в ній одповідні струни, й вони й далі, хоч і порвані лихоліттям та другими, дзвонять собі тихо сумну та безрадісну пісню». Поет-революціонер П. Грабовський у засланні переклав російською мовою лірику Куліша для книги «Песни Украины».

Значну увагу творам Куліша приділяв М. Павлик у листах до М. Драгоманова та І. Франка. Демократичні діячі розуміли, якими складними шляхами, збиваючись на манівці, простував письменник.

[1] *Панас Мирний*. Твори в п'яти томах, т. 5, К., Вид-во АН УРСР, 1955, стор. 403.

У літературознавстві не раз повторювалася думка про те, що «в історії української літератури немає постаті складнішої і суперечливішої, ніж П. Куліш». Соціальна дійсність штовхала на роздоріжжя не одного значного письменника. Об'єктивне, наукове вивчення їхньої спадщини дозволяє знаходити в ній раціональні зерна й визначати історичні закономірності складного творчого шляху. У свій час Жан-Жак Руссо, плямуючи облуду світського суспільства, неробство і пороки аристократів, впадав у спрощену ідеалізацію патріархального життя.

Великий Гете на своєму складному творчому шляху виявляв багато суперечностей, в яких Ф. Енгельс знаходив риси для характеристики епохи, підкреслюючи, що поет був «то колосально великим, то дріб'язковим», показував себе то сміливцем у критичній думці, то «вузьким філістером».

Класичні визначення соціальної природи суперечливих поглядів Льва Толстого дав Володимир Ілліч Ленін. Буржуазне суспільство перманентно накладало свій відбиток на діяльність багатьох талановитих діячів літератури і мистецтва.

Куліш дуже гостро відчував національне гноблення, але не міг з'ясувати соціально-класову суть. Якщо Шевченко прославляв гайдамаччину як вияв народної революційної енергії, то Куліш у буянні людських пристрастей вбачав вияв невиправданої історією стихійної руйвничої сили. Запорізькій вольниці, гайдамацькому бунтарству Куліш намагався протиставити дух миролюбства, ідилію козацьких хуторів, старосвітської поважності, доброзичливості, душевного аристократизму.

Ідучи за Гегелем, він доводив, що визначальним у розвиткові культури є так званий «національний дух». Він говорив, що для створення художніх образів підносить письменника «дух рідного плем'я». Куліш ідеалізує

і романтизує часи гетьманщини, прикрашує життя козацької старшини, доводить, що старшинські традиції є кращими зразками для життя народу. Такі історично-козакофільські мотиви в творах і критичних працях Куліша відповідають національно-просвітницьким прагненням ліберальної буржуазії.

Вивчення спадщини Куліша дозволяє повніше і глибше уявити шляхи розвитку української літератури, зрозуміти, що історичний розвиток її відбувався не «суцільним потоком», а в складних умовах боротьби ідейних і стильових напрямків.

Плідна і багатогранна діяльність Куліша обіймає ціле шістдесятиліття — від 30-х до кінця 90-х років XIX століття. Сучасники не випадково називали письменника «гарячим Кулішем». Це людина великої енергії, самобутня й оригінальна.

Біографія Куліша тісно пов'язана з громадським життям, з розвитком суспільно-політичної думки та естетичних поглядів у другій половині XIX століття. Народився Куліш 8 серпня 1819 року в містечку Воронежі Глухівського повіту на Чернігівщині. Батько Куліша походив з козацької старшини, яка не закріпила за собою дворянське звання і вдалася до хутірського господарювання. Побут у сім'ї Кулішів був селянський, старосвітський.

Навчався грамоти Куліш дома за допомогою сестри Лесі, яка розповідала йому багато казок та співала пісень. Але найбільше він чув їх від неписьменної матері. «Пісня була для неї не забавкою,— повідомляв Куліш у своїй автобіографії,— вона думала піснями. Сидя за роботою, ніколи вона не вмовкала, тільки було зітхне, задумається і знов співає. А серед бесіди в неї було що не слово то й приказка». Та ще в ранні дитячі роки Куліш втратив свою матір і сестру-порадницю.

Чотирнадцяти років Куліш потрапив на навчання в

Новгород-Сіверську гімназію, де на той час директором була досить освічена людина — Ілля Тимковський, вихованець Києво-Могилянської Академії, пристрасний прихильник літератури.

Відтоді і починається постійне захоплення Куліша поезією, зокрема творами Пушкіна. Уважно вивчав він П. Гулака-Артемовського, Г. Квітку-Основ'яненка, впорядковану М. Максимовичем збірку «Украинские народные песни», пробує писати сам. Не закінчивши гімназії, Куліш якийсь час навчає дітей у заможних сім'ях, а 1839 року вступає до Київського університету, де знайомиться з професором М. Максимовичем.

Залишивши навчання в університеті, він на початку 40-х років учителює в Луцьку, Рівному, Києві, багато мандрує по Україні, веде фольклорно-етнографічні записи. Особливо захоплювався він народними думами та популярними на той час романами Вальтера Скотта і написав на початку 40-х років поему «Україна» та російською мовою історичний роман «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад».

Під час першої подорожі Шевченка на Україну з ним познайомився Куліш, про що пізніше так говорив: «Можна сказати, що це зійшовся низовий курінник, січовик, із городовим козаком-кармазинником. А були, справді, вони представниками двох половин козаччини»[1]. Вже з перших зустрічей накреслились розходження між Кулішем і Шевченком, які чимдалі ставали гострішими. Але в 40-х роках було найбільше сприятливих умов для їхньої спільної діяльності. Об'єднувало їх обох на цьому етапі бажання вести боротьбу проти царизму і кріпосництва та піднести свідомість, освіту народу, хоча в методах боротьби і в розумінні кінцевої мети вони вже тоді

[1] *Пантелеймон Куліш*, Спогади про Шевченка, Х.-К., Держ. вид-во України, 1930, стор. 24.

не мали спільної думки. Ці обставини визначили і належність Куліша до Кирило-Мефодіївського братства, в якому об'єдналася прогресивна молодь.

Куліша захопили в братстві ідеї слов'янського єднання, що позначилося і на його романі «Чорна рада» і на «Повести об украинском народе».

З учасниками Кирило-Мефодіївського братства Куліш мав лише епізодичні зустрічі, бо ще 1845 року переїхав у Петербург, де працював старшим учителем словесності в п'ятій гімназії та лектором російської мови для іноземних слухачів університету. Живучи в столиці, мав дружні зв'язки з ректором університету Плетньовим і віддався науковій роботі, зокрема студіював іноземні мови. Перед ним відкривалися широкі шляхи вивчення культури, історії багатьох країн. Він оволодів мовами і одержав наукове відрядження за кордон. Але з виїздом затримався. Подорожував по Україні і на початку 1847 року одружився з Олександрою Михайлівною Білозерською, що пізніше прибрала літературний псевдонім Ганни Барвінок. В скорому часі він з дружиною та її братом В. М. Білозерським, членом Кирило-Мефодіївського братства, направився за кордон, але у Варшаві був заарештований, відправлений у III відділ, де разом з іншими учасниками таємної організації зазнав допитів. Царські жандарми в процесі вивчення справи зробили висновок, що Куліш «хоч не належав до цього товариства, але був у дружніх зв'язках зі всіми його учасниками і сам плекав надзвичайні думки про вигадану важність України, вмістивши навіть у надрукованих ним творах багато двозначних місць, які могли вселяти в малоросів гадки про право їх на окреме існування від імперії»[1].

[1] *Пантелеймон Куліш*, Збірник праць комісії для видання пам'яток новітнього письменства, Українська Академія наук, К., 1927, стор. 14.

Затверджуючи вирок III відділу, цар Микола I додав: «Заборонити писати і на службу в Вологду». Куліш мав відбувати ув'язнення в Олексіївському равеліні Петропавловської фортеці, де застосовувався найтяжчий режим і куди саджали засуджених до страти. (Тут були ув'язнені Рилєєв, Пестель, пізніше — Чернишевський). Тільки завдяки впливовим зв'язкам дружини вирок було полегшено. Ув'язнення Куліш відбував не в фортеці, а в арештантському відділенні воєнного госпіталю. А місце заслання, замість Вологди, було перенесено в Тулу, де засланець спочатку працював, як висловлювався він, «в виде мельчайшего крючкотворца» при канцелярії губернатора, а згодом редагував неофіційну частину «Тульских губернских ведомостей».

На засланні Куліш докладав багато зусиль для вивчення різних історичних матеріалів та класиків світової літератури — Вальтера Скотта, Діккенса, Байрона, Шатобріана, Мольєра, а також античної літератури. Тут він пише «Историю Бориса Годунова и Димитрия Самозванца», перші варіанти історичного роману «Северяки», що пізніше був надрукований під назвою «Алексей Однорог» (1852—1853) без підпису автора.

Значний автобіографічний інтерес має написаний в Тулі роман у віршах «Евгений Онегин нашего времени».

На засланні Куліш написав також роман «Петр Иванович Березин и его семейство, или Люди, решившиеся во что бы то ни стало быть счастливыми». Цей роман він подав у скорому часі після повернення із заслання в столицю (кінець 1850 року) для рецензування, розраховуючи заслужити належне довір'я, щоб повернути собі право друку. Рецензували роман у III відділі. Висновки рецензента були суворі, указувалось на неприпустимі місця, де автор «почти прямо излагает мысли, приближающиеся к коммунизму и социализму, не понимая, что это

противно монархическим началам и клонится к нарушению общественного спокойствия» [1].

Не домігшись зняття заборони друкуватись, Куліш змушений був виступати в пресі під прізвищем свого знайомого Николая М. (Макарова, якому пізніше Шевченко присвятив вірш та передав через нього свій «Кобзар» О. Герцену за кордон). В першій половині 50-х років Куліш друкував повісті російською мовою переважно в некрасовському «Современнике». В цей час з'являються друком і його статті «Несколько черт для биографии Николая Васильевича Гоголя», «Опыт биографии Николая Васильевича Гоголя» та інші. Над вивченням біографії Гоголя Куліш продовжував працювати і в наступні роки, наслідком чого з'явилася друком у 1856 році двотомна монографічна праця «Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя», що була найгрунтовнішою першою біографією письменника і знайшла позитивну оцінку Чернишевського.

В 1856 році умовно було знято заборону друкувати твори Куліша із застереженням, щоб цензура звертала на них «строжайшее внимание». У двох томах вийшла його цінна фольклорно-історіографічна збірка «Записки о Южной Руси» (1856—1857), позитивно зустрінута Шевченком. Особливо плідним для Куліша був 1857 рік. Крім власного роману «Чорна рада», «Граматки», він видає цього року «Сочинения и письма Н. Гоголя» в 6 томах, «Народні оповідання» Марка Вовчка. Для здійснення задумів нових видань Куліш відкрив у столиці власну друкарню. Він сподівався на покращення цензурних умов, вірячи в реформу. У той час, коли Шевченко

[1] *Пантелеймон Куліш*, Збірник праць комісії для видання пам'яток новітнього письменства, Українська Академія наук, К., 1927, стор. 58.

закликає «громадою обух сталить», Куліш підносить теорію «культурництва», класового примирення.

Сподіваючись на широке запровадження української мови, Куліш підготував у 1857 році до друку «Граматку»— «для людей, котрі бажають просвітить свій розум наукою». З виданням її були цензурні ускладнення. Зазнала заборони передмова. Коли нарешті «Граматка» з'явилася друком, то київський генерал-губернатор Васильчиков заборонив її розповсюджувати. Так над Кулішем нависла небезпека нової заборони друку.

На початку 1857 року Куліш з Олександрою Михайлівною прибув з Петербурга в Москву, гостював у Аксакових, слухав «Семейную хронику» Сергія Тимофійовича. Привізши дружину на Україну, він ще повертався в різних видавничих справах до столиці. А в березні 1858 року разом з Олександрою Михайлівною Куліш з Мотронівки виїхав за кордон. Саме в цей час повернувся з заслання і перебував спочатку в Нижньому Новгороді Шевченко. Куліш не зміг поїхати йому назустріч, як це зробив Михайло Щепкін. Ознайомившись з текстом Шевченкових «Неофітів», Куліш радив Тарасові не створювати напруженої атмосфери, бо сподівався на добрі наміри імператора Олександра II. У цьому Куліш ще раз виявив свою віру в реформу, як визначну подію.

Перебуваючи за кордоном, Куліш багато мандрував. Побував у Берліні, Брюсселі, Страсбургу та інших містах. На закінчення подорожі в червні 1858 року Куліш сповіщав Плетньова: «Погуляв по Швейцарии и проехав через северную Италию, мы возвратились в Малороссию. лучше которой для хохла нельзя выдумать». Настрої та роздуми під час подорожі знайшли відбиток у вірші «Lago Maggiore», що увійшов пізніше до збірки «Досвітки»:

Ходжу берегами,
Та й не находжуся:
Дивлюсь на сади зелені,
Та й не надивлюся...

Шукаю-питаю
Зеленої рути,
Щоб тебе, мій рідний краю,
Навіки забути.

В тобі, рідний краю,
Люде туманіють;
По стенах твоїх розлогих
Будяки красніють.

Приглядаючись до європейського життя, Куліш не захоплювався капіталістичною цивілізацією. «Словом,— писав він до Плетньова,— мало толку в европейской цивилизации». Іронія звучить у його вірші «Люлі-люлі»:

Ходжу-блуджу по городу
Великому, великому,
Одкрив би я своє серце,
Та нікому, та нікому.
Цвіте воно, як божий рай,
По́тай миру, по́тай миру;
Ні любощам, ні милощам
Не йме віри, не йме віри.

Куліш був далекий від того, щоб у житті капіталістичного міста побачити нову соціальну силу — робітничий клас. Його роздуми про щасливий соціальний устрій не сягали далі хуторянської утопії. «Надобно, — пише він до Плетньова,— городам раздробиться на села, на мызы и съезжаться только в конторы в заседания на короткое время, отнюдь не заживаясь в огромных скопищах многолюдства». В цьому полягала основа Кулішевої теорії «хуторянства», що знайшла відбиток у його художніх творах, у захопленні сільськими ідиліями.

Кулішеве негативне ставлення до міста, невіра в капіталістичні шляхи цивілізації дечим нагадує пізніші погляди народників. Але останні, як і Герцен, на ранньому етапі ідейного формування виявляли революційно-демократичні тенденції. Куліш же цілком узгоджував свої роздуми з тенденцією еволюційного розвитку суспільства.

Все це проливає світло на постановку Кулішем естетичних питань, що яскраво позначились на збірці поезій «Досвітки».

Повернувшись з подорожі за кордон, Куліш знову береться за видавничу справу. Але довелося натрапляти на нові й нові перешкоди. Шукаючи змоги виступати з друкованим словом, він не гребує періодичними виданнями будь-яких напрямів, друкується навіть у консервативних виданнях. До оцінки цих фактів треба підходити, зважуючи всі обставини. Не можна забувати того, що Куліш взяв до своєї власної друкарні видання революційно-демократичного сатиричного журналу «Искра», редагованого В. Курочкіним та М. Степановим, і сам виступав на його сторінках.

Не маючи змоги організувати в столиці видання українського журналу через цензурні обмеження, Куліш упорядкував лише альманах «Хата» (1860). Після цього він бере активну участь в організації видання в Петербурзі українського журналу «Основа» (1861—1862). Редактором було поставлено колишнього члена Кирило-Мефодіївського братства В. Білозерського, але основними співробітниками журналу, що визначали його напрям, були Куліш і Костомаров, які здійснювали ліберальну програму видання, хоч до нього залучалися і демократичні письменники — Шевченко, Марко Вовчок, Глібов. Новий журнал був великою подією. Він покликав до діяльності молоді сили української літератури. Під його впли-

вом починали свою літературну діяльність І. Нечуй-Левицький, А. Свидницький та ще ціла фаланга письменників.

На вихід «Основи» відгукнувся Чернишевський, відзначивши необхідність розвивати літературу багатобарвною мовою українського народу. В «Основі» Куліш виступав зокрема з літературно-історичними статтями.

Кулішева передмова до «Хати», статті в журналі «Основа» разом з його вступними оглядами творів Марка Вовчка, М. Гоголя мають внутрішній зв'язок. Тут наявні літературно-естетичні концепції дослідника художньої творчості. Все це пов'язано також з виданням «Записок о Южной Руси».

Передмові до «Хати» Куліш дав назву «Передне слово до громади. Погляд на українську словесність». Це програмова стаття щодо літературно-естетичних концепцій Куліша на даному етапі. Зокрема, в ній поставлено питання про взаємини української літератури з російською. «Гарні, да ще й боже які гарні,— пише Куліш,— стихи, поеми й повісті Пушкін понаписував! Навіки добрі картини й наш Гоголь понамальовував. Нехай воно й буде собі по кінець світу до любої вподоби кожному, хто розуміє всяку красу і правду, якою б її мовою не вимовлено. Нехай читають Пушкіна і Гоголя наші земляки, нарівні з Байроном, Шіллером і Міцкевичем. Ми й самі всього того доволі поначитувались і вже сказати, що насмакувалися. Тільки ж бо у гостях, кажуть, добре, а дома ще лучче».

Коли урахувати особливості становлення нової української літератури, то така постановка питання на даному етапі була закономірною, цілеспрямованою. Автор вважав, що українська література має визначити свою оригінальність між літературами інших народів. «Українська словесність,— пише він,— діло велике — се нове слово

між народами, котре на те й явилось, щоб якось інше, не по-давньому, людський розум повернути».

Якими ж шляхами повинна розвиватись українська література, щоб зайняти належне місце «між народами»? На думку Куліша, ні Котляревський з його «Енеїдою», ні Гулак-Артемовський з «Паном та Собакою» не відкрили нових шляхів літературного розвитку.

Справжніх зразків художнього слова, на думку Куліша, треба шукати в творчості Шевченка: «Розпочав нам Шевченко довгу і широку, справді вже рідну пісню, — пішла луна по всій Україні». Нарівні з Шевченком Куліш ставить і Квітку-Основ'яненка, впадаючи в крайнощі при оцінці його творів. Він вважає, що яскраво відтворено національний характер в повісті «Маруся», і ставить її в першому ряді серед творів нової української літератури. Така постановка питання була не тільки даниною часу, а й відбивала естетичні смаки Куліша, його обмежені поняття народності літератури, що зводились у нього до питань мови та етнографії.

Найзначнішим досягненням у творчості Марка Вовчка з погляду Куліша було відтворення «живої етнографії».

Вимоги «живої етнографії» вилились у своєрідну естетичну концепцію Куліша. «Тільки одна народна поезія для його і для всіх нас стоїть на віковічний взір»,— пише Куліш про Шевченка у передмові до «Хати». Висловлені погляди про «живу етнографію» в «Передньому слові до громади» Куліш поширював і в інших своїх виступах. З такими вимогами він підходив і до оцінки творів М. Гоголя. Однак треба враховувати, що Куліш, надаючи перевагу етнографічним елементам у художніх творах, не знімав питання різностороннього зображення дійсності. Він цікавився етнографією як поет і як історик. «Ми становимо націю,— писав пізніше Куліш,— в розумінні етнографічному, але зовсім не в політичному.

В публіцистичних і художніх творах він підносив голос на оборону національного розвитку, чистоти української літературної мови.

Рішуче виступав Куліш проти засмічування української літератури низькопробними творами епігонів (М. Юркевич, Шишацький-Ілліч, Крутоярченко та інші). Однак, ведучи боротьбу проти вульгаризаторських бурлескних традицій, Куліш впадав у крайнощі, не визнавав історичного значення «Енеїди» Котляревського, хоч драматичні його твори оцінював позитивно.

Великого значення надавав Куліш російській літературі, зокрема, високо підносив творчість Пушкіна. В присвяті П. Плетньову, якою відкривається збірка «Позичена кобза», він називає «великого з-поміж великих і невмирущого з-поміж невмирущих Пушкіна».

Літературно-естетична програма Куліша, маючи в собі ряд прогресивних моментів, в основному протидіяла принципам критичного реалізму, обстоюваним революційними демократами і Шевченком. Про Шевченка Куліш писав багато. Цінним є його «Слово над гробом Шевченка» та інші виступи. «Слово його животворяще,— писав Куліш, — стало ядром нової сили, про котру не думали й не гадали за Котляревського найрозумніші з наших земляків, а та нова сила — народність» [1]. Але й питання народності Шевченка Куліш розглядав також в межах етнографічної вірності.

Історія взаємин Куліша з Шевченком виходить далеко за межі особистих відносин і криє глибокий суспільно-політичний зміст. На різних етапах ця історія має свої особливості. В цих взаєминах відбиті змагання думок, ідеологій, естетичних поглядів, що характеризують різні ідейні тенденції і напрями.

[1] «Основа», 1861, № 3, стор. 29

Якщо революційні демократи з'ясовували новаторство Шевченка, основи його народності, революційну суть зв'язків його з народом, то Куліш намагався витлумачити народність поета, як, насамперед, етнографічну категорію.

Становлення нової української літератури Куліш розглядав як самобутній, мало залежний від російської літератури процес. У радянському літературознавстві з'ясовано суть Кулішевої концепції «відрубності» української літератури від інших літератур, як концепції націоналістичної. Щоправда, деякі твердження Куліша не вкладаються в цю концепцію, подекуди заперечують її. Ніяк не вкладається у названу концепцію, скажімо, таке Кулішеве твердження про Шевченка: «Это был поет общерусский» [1]. Заперечує концепцію «відрубності» і вислів в епілозі до «Чорної ради» під назвою «Об отношении малороссийской словесности к общерусской», де Куліш, говорячи про Гоголя, відзначає: «Многие из малороссиян сожалеют, что он не писал на родном языке; но я нахожу это обстоятельство одною из счастливейших случайностей». Куліш вважає корисним те, що Гоголь «открыл для великороссиян своехарактерный і поэтический народ, известный им дотоле в литературе только по карикатурам» [2].

Таким чином Куліш —критик і літературознавець, при всій ідейній суперечливості в цій галузі, зробив багато. Він обстоював пізнавальне значення літератури, зв'язок її з життям народу, відстоював право української мови на існування і розвиток всупереч злобним тлумаченням реакційних невігласів. Ті хиби, які припускав Куліш у критичних працях, знижують, але не закреслюють

[1] «Основа», 1861, № 4, стор. 50.
[2] *Пантелеймон Куліш*, Твори, т. III, Л. і М., 1931, стор. 413.

всього корисного, що дав він у цій важливій галузі діяльності.

Найвиразніше ставив Куліш літературно-естетичні питання в перше десятиліття після заслання до оголошення ганебного валуєвського циркуляра про обмеження українського друку (1863). Цей циркуляр розбив ілюзії багатьох, хто чекав після реформи 1861 року полегшення цензурних умов на користь розвитку національних культур.

Цей удар відчув і Куліш, який позитивно сприйняв реформу і сподівався ліберальних поблажок до української культури від уряду. Тепер у його світогляді ще більше поглибилися суперечності. Він ставить під сумнів можливості самостійного культурного розвитку свого народу. Такі погляди відбилися на його критичних, історичних працях, а також на художніх творах.

Ще до оголошення валуєвського циркуляра Кулішеві вдалося видати одну з найкращих своїх збірок поезій «Досвітки» (1862). А згодом його твори друкувалися у львівських журналах. Сам він виїхав на працю у Варшаву, де посідав посаду «директора духовних справ» та члена комісії для перекладання польських законів. У Польщі Куліш вивчав історичні архіви. Зневірившись у своїй службовій праці у Варшаві, він налагоджує тісніші зв'язки з галичанами, бере участь в організації народовського журналу «Правда», допомагає йому коштами і друкує там свої твори, статті, солідаризуючись з угодовською політикою народовців. І. Франко називав Куліша «духовним керманичем «Правди». Куліш часто буває за кордоном, живе у Львові, бере участь у культурно-громадському житті Західної України, намагається знайти узгодження з польською буржуазною інтелігенцією.

В 1871 р. Куліш знову в Петербурзі працює редактором у міністерстві шляхів і закінчує працю над книгою

«История воссоединения Руси», яку друкує в трьох томах (1874—1877). В ній зібрані численні фактичні матеріали. Але ідейні концепції цієї праці реакційні. В ній засуджуються повстанські рухи на Україні, підноситься культурна місія польського панства. Гіршими сторінками історії України Куліш вважає селянські повстанські рухи і заплямовує Шевченка за оспівування їх.

Після видання цієї історичної роботи письменник залишив державну службу і більше до неї не повертався. Жив він у різних місцевостях, то виїжджаючи за кордон, то прибиваючись до тихого закутка Мотронівки, багато писав. Зокрема плідна його робота позначена перекладами творів Шекспіра, Гете, Байрона та інших класиків. З'явилися друком такі збірки Куліша, як «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена кобза» (1897) та окремі поеми і драматичні твори.

Останні роки Куліш жив у Мотронівці, яку перейменував, давши назву Ганнина Пустинь, і просив саме по цій адресі звертатися до нього. Тут до останніх днів життя він працював переважно над перекладами і за роботою, тримаючи в руках олівець, помер 14(2) лютого 1897 року. На цьому хуторі його й поховано.

* * *

Починаючи з юнацьких мандрівок по Україні, коли Куліш носив у кишені Гомерову «Одіссею», захоплювався Пушкіним та Вальтером Скоттом, і до старечих років, відданих праці над перекладами світових класиків, за кожну справу він брався з романтичною пристрастю та наполегливістю.

Сильні і слабкі сторони цієї діяльності позначилися на його критично-філологічних працях і на художніх творах.

Найвидатніші досягнення Куліша в прозі та на перекладницькій ниві. Його роман «Чорна рада»— один з відомих творів у класичній спадщині. Цим твором Куліш відкрив історію української романістики. Значне місце в дожовтневій художній спадщині посідають і поетичні його твори, хоч на них також позначилися світоглядні суперечності письменника.

Глибоке знання світової літератури дозволяло Кулішеві удосконалювати поетичну форму власних творів. Сонети, дев'ятирядкові строфи, октави, якими володів Куліш, ставали зразком і для інших поетів. Про це переконливо розповів М. Зеров у статті «Поетична діяльність Куліша»: «Навчали його дечого і великі європейські поети, з якими він познайомився і яких вистудіював у первотворі. Петрарка навів його на тон його урочистого «Благословен і час той і година». Байрон дав пафос його поезії спогадів (пор. перекладене з Байрона «Віддалеки» і власні Кулішеві «Чолом доземний» або уривок «Левада, гай і старосвітський сад»). Від європейських — англійських, німецьких, італійських—поетів взяв він і свою розмаїту строфу (рими: а в а в в с в с), якою він лише і орудував серед українських поетів, октаву, якої він, ще перед Франковими поемами, дав прекрасні зразки» [1].

Протягом багаторічної діяльності не залишали Куліша новаторські поетичні шукання. До певної міри в цих шуканнях відбувалося змагання з Шевченком. Різне своїм змістом новаторство Шевченка й новаторство Куліша. Зіткнення двох течій в історичному процесі порушувало одноманітність літературного життя, поширювало русло естетичних уявлень. Якщо підходити до цього процесу без догматичних вимірювань, а з прагненням збагнути

[1] *П. Куліш*, Поезії, К., Книгоспілка, стор. LXII — LXIII.

всю повноту явищ у їх постійних суперечностях, то визначиться своє, історично обумовлене місце для поезії Куліша. Без визначення цього місця не можна уявити всю різноманітність розвитку літератури минулого століття.

Поезія Куліша багата мовою. Поет дбав за розвиток найцінішого народного духовного скарбу — мови. І. Франко указував на Кулішеві заслуги в цьому. Він вважав цілком заслуженою похвалу, висловлену Опанасом Марковичем у листі до М. Гулака про мову Куліша. Висловлювання Опанаса Марковича навів І. Франко в одній із своїх статей: «Куліш сипле слова в чудових періодах, і тони його мови поневолі нагадують мені дзвінке стукання каміння в бистрім потоці» [1].

Увесь час Куліш змагався за розвиток мови, за збагачення поетичного словника. З великим пієтетом він прославляв Шевченка за мовні надбання, відсуваючи на другий план своє суперництво з ним. «Слава тобі, Тарасе,— писав Куліш,— поки на Вкраїні хоч одне дівча співатиме, поки хоч одна мати по-своєму дитину голубитиме, поки хоч один батько не чужим словом про давні могили говоритиме» [2].

Заслуги Куліша-поета багатогранні. В його поезіях є багато і корисного, об'єктивно правдивого, історично цінного і такого, що вимагає спростування.

Перші поетичні спроби Куліша пов'язані з написанням в стилі народних дум поеми «Україна». «Це був патріотичний твір,— говорить Євген Кирилюк,— що мав будити національну свідомість, але художньо не витриманий на рівні автентичних народних дум, а тому в багатьох

[1] *Іван Франко*, Твори в двадцяти томах, т. XIX, К., Держлітвидав України, 1956, стор. 760.
[2] *Леонід Сахно*, Невідісланий лист, «Вітчизна», 1969, № 12, стор. 132.

місцях штучний. Дуже можливо, що самий задум виник під впливом «Краледвірського рукопису». Критика, крім відгуку М. Грабовського в «Современнике», обійшла твір мовчанкою. Пізніше й сам Куліш поставився до нього дуже суворо й критично» [1].

Поема «Україна» складається з окремих, сюжетно непов'язаних між собою дум, що розповідають про історичні епізоди, починаючи з часів Київської Русі й включно до визвольної війни, очоленої Богданом Хмельницьким. Автор перших нарисів історії української літератури М. Петров відзначив задум Куліша: «Йому хотілося провести з'єднуючу лінію між стародавніми пам'ятками руського епосу і пізнішими цілком українськими піснями про часи козацтва та Хмельницького, щоб довести предковічність і безперервну спадкоємність української народності й народної літератури» [2].

Поезія Куліша відзначається жанровою різноманітністю. Історично-побутові й філософські поеми, громадсько-політична та інтимна лірика, переклади — така різноманітність поетичної творчості засвідчена збіркою «Досвітки», що відкривається «Заспівом», в якому автор проголошує свої наміри служити словом благородній справі народної освіти:

Дивуюсь, радію, у серця питаю:
«Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?»
«Ой скоро світ буде,
Прокинуться люде,
У всяке віконце
Засіяє сонце...»

[1] *Євген Кирилюк*, Панько Куліш, «Радянське літературознавство», 1969, № 8, стор. 30.
[2] *Н. И. Петров*, Очерки истории украинской литературы XIX столетия, К., 1884, стор. 284.

У цих рядках виразно звучать надії поета напередодні реформи. Його серце сповнюється «віщуванням новим», благородними сподіванками:

Серце моє б'ється,—
Через край із серця
Рідне слово ллється...

Куліш підносить проблему служіння словом просвітительській меті. Співці покликані будити народ, ширити свідомість:

Ой ударю ж зразу
У струни живії:
Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії!

Романтичний образ самотнього співця, що до нього зверталися раніше А. Метлинський та інші поети-романтики, в Куліша виступає у зв'язку з поширенням свідомості словом. Цим мотивом пройнято вірш «Народна слава».

Вийди, слово,
Із туману,—

закликає поет, що знаходить утіху в розмові з «могилами німими». Романтичні конфлікти співця, його незадоволення сучасною дійсністю виливаються тужливими роздумами:

А ми будем святу правду
Сіяти в народі.

«Дорогому землякові Зінченкові»

Спільна ідейна концепція образу співця в поезії й прозі Куліша. Він по-романтичному ставить проблему «співець і народ». Найвиразніше відбиті такі погляди письменника в образі «божого чоловіка»— безіменного героя роману «Чорна рада». Своєрідно Куліш доповнює цей образ у ліриці.

У трактуванні образу співця в романтичній літературі знайшли свій вияв різні естетичні погляди. Куліш співець відзначається свідомістю, надлюдністю. Він своїми моральними якостями стоїть вище за масу, виступає ідейним керманичем. Письменник підкреслює яскраву індивідуальність, натхненність, патріотизм кобзаря. Мовою народних дум співець розповідає про події, сумує за долю України, прославляє видатні події. Змальовуючи в такому романтичному дусі співців, Куліш намагався довести, що високі ідеї, національна свідомість властиві окремим індивідуумам, які натхненням, духовним аристократизмом підносяться над народною масою. Голос такого співця чути у вірші «Сам собі»:

Лани мої неорані,
Давні перелоги!
Доки по вас блукатимуть
Брати мої вбогі?

Велика трагедія співця, коли занепадає його творчий дух і відмовляється бриніти бандура. Цю трагедію Куліш розкриває далеко повніше від своїх попередників-романтиків у вірші «Старець».

Бринь бандура, та й замовкне...
Чом же не заграє?
Стоїть старець під віконцем,—
Чом же не співає?

Занедбавши бандуру, співець пішов старцювати попід вікнами, бо не має рідної хати. Йому —

Ні з ким сісти потужити
В полі на могилі,
Ні з ким піснею збудити
Літа молодії.

Мотиви тужливого, занедбаного співу звучать у вірші «Давнє горе»:

Нехай сум наш по Вкраїні,
Як та мати по дитині,
Плаче-стогне-вбивається,
В сонні душі вривається.

Поет називає «святинею» рідний спів. Про це розповідається зокрема у вірші «Святиня».

У кількох віршах збірки «Досвітки» Куліш відгукнувся на смерть Шевченка. Чи вшанували народного співця його сучасники? Таке ставить питання поет у вірші «З того світу Варфоломеєві Шевченкові». Пробує визначити поет своє ставлення до Тарасової музи, намагаючись продовжувати його співи. Але він свідомий того, що його шлях відмінний від Шевченкового, а тому в поезії «Брату Тарасові на той світ» (замість епілога до поеми «Настуся») проголошує:

Розійшлись ми різно
Дітьми молодими,
Зустрілися пізно
Між людьми чужими.
Вкупі працювати
Брат із братом брався;
Що одна в нас мати,
Ти не догадався.

Куліш закидає Шевченкові в тому, що він не завжди сприймав його поради, простуючи своїм шляхом:

Братався з чужими,
Радився з чужими,
Гордував словами
Щирими моїми.

Як завжди, Куліш і тут намагається показати свою зверхність над народним поетом. Не відкидаючи його талановитості, він хоче продовжити кобзарський спів, перейняти його славу:

Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

В цій поезії Куліш повторив ті ж думки, що висловлював він про Шевченка в критичних статтях, прагнучи взяти під свою зверхність діяльність поета.

У кращих ліричних віршах збірки «Досвітки» відбито настрої патріотичної туги за рідним краєм, повитим темрявою. Лірика «Досвіток» відзначається постановкою естетичних питань у дусі романтизму. Найзначніші мотиви цієї збірки — відношення співця до народу та його історії. На поставлені питання в ліричних поезіях «Досвіток» Куліш намагається дати відповідь також у вміщених поряд історичних ліро-епічних поемах. В них розповідається про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетського гноблення, згадуються окремі епізоди визвольної війни та життя козацтва в повоєнні часи. Поеми ці відзначаються драматизмом, гострими конфліктами історичного і особистого та побутового характеру.

Утвердження жанру поеми в кожній національній літературі супроводилось боротьбою різних стилів та ідейних напрямків. Поети романтичного напрямку наблизили поему до героїчного народного епосу. Найзначніші досягнення в цьому жанрі пов'язані з іменем Шевченка. Він у поемі розкривав історичну долю українського народу, відтворив його національний характер.

Новаторство Шевченка в даному жанрі дало поштовх для творчих пошуків інших поетів. У цих шуканнях Куліш багато експериментував, пишучи історичні, історично-побутові, філософсько-біографічні поеми. Від епічної поеми він еволюціонував до ліро-епічної поеми, чимраз гостріше ставлячи проблему особистості та посилюючи суб'єктивні елементи в зображенні героїв. Все це мало

свої закономірності, пов'язані з процесом не тільки української, а й світової літератури.

З розвитком буржуазного суспільства та загостренням соціальних суперечностей урізноманітнюється форма поеми, приходять з нею нові герої, набувають найрізноманітнішої інтерпретації зображувані історичні події. Саме на історичних подіях Куліш найбільше акцентує свою увагу в жанрі поеми. Без урахування багатьох особливостей поем не можна збагнути всієї складності естетичних поглядів Куліша. Вульгарно-соціологічний метод у вивченні класичної спадщини завдав багато шкоди українському літературознавству. А у висвітленні історичного місця спадщини Куліша виявлялися впадання в крайнощі. Тому до останнього часу ще нема глибоко наукового дослідження багатьох його поем. Найлегше говорити про помилки і суперечності Куліша, але цього замало. Збагнути психологію поетичної творчості Куліша неможливо вибірковим розглядом його творів. Кожна поема має свої особливості, свої якості та цінності.

У поемі «Солониця» Куліш нагадує про велику поразку Наливайка в 1596 році, яка сталась, на думку поета, через відсутність єдності серед козацтва. Трагічні події змальовано в поемі «Кумейки» — розгром військами Потоцького загонів Павлюка. Куліш користується в поемі лексикою стародавнього епосу: «Никли трави жалощами, гнулось древо з туги», «розпустили орли крила, з орлами зліталисъ», «коники заржали». Поет підкреслює, що подібні історичні події повинні збуджувати свідомість, почуття гідності та повагу до прославлених героїв. Розповівши про поразку і загибель хоробрих павлюківців, Куліш від імені героїв звертається до нащадків:

Нехай знають на всім світі,
Як ми погибали
І, гинучи, свою правду
Кров'ю записали!

Записали — прочитають
Неписьменні люде,
Що до суду із шляхетством
Згоди в нас не буде.

Поки Рось зоветься Россю,
Дніпро в море ллється,
Поти серце українське
З панським не зживеться.

Про несвідомість «сіроми темної», «голоти п'яної», «бурлаків з довгими чубами» розповідає «Дунайська дума», в якій згадуються події середини XVII століття.

Розглядаючи в історичних поемах тяжкі епізоди минувшини, поразки у визвольній боротьбі, Куліш прагне довести, що не народна маса була вирішальною силою в подіях, а особи, що виявляли свою зверхність над нею. Рядове ж козацтво і селянська біднота, на думку поета, були темною силою, що нищила здобутки культури, займалася грабіжництвом і шкодила національному відродженню. В поемах Куліша постає героєм не Ярема в постолах, а лицар з широким кругозором, з аристократичними поняттями честі та поваги. Таким є герой поеми «Великі проводи» козак Голка. В ній постають події 1648 року, коли українські повстанські загони переслідували шляхетське військо князя Яреми Вишневецького. В цих загонах бере участь Голка. Він не може миритися з хижацтвом повсталого натовпу, а тому полонену панну Рарожинську та інших шляхтичів звільняє і цим викликає обурення козацької маси, яка не визнає братання з польською шляхтою. Хмельницький дає наказ одному із своїх соратників:

«Кривоносе, старий батьку!
Стягуй свою силу,
Рятуй, рятуй від зрадника
Україну милу!

Уже Голка, потай війська,
З князем накладає...»

Голку забивають і кидають пошматованого в Дніпро. Закохана в нього Ярожинська, яка «марне кателицтва і панства зріклася», теж кидається в дніпрові хвилі.

Куліш вводить у поему легендарні епізоди про «Дніпрові таємниці».

Ой багато у Славуті
Красоти таїться,
А найкраща — Ярожинська,
Панна-чарівниця.

Щире серце до теплого
Лона пригортає
І дівочою сльозою
Рани заживляє.

Любо серцю кривавому
Під водою битись
І на сей світ крізь ту душу
Кохану дивитись.

А на Йвана на Купала
З води панна рине
І обходить в білих шатах
Усю Україну.

Цю картину поет змальовує на фольклорно-етнографічному тлі, показує купальські ігри молоді, передає силу незламних почуттів закоханих. Тут концепція аристократизму набуває своєрідного художнього втілення.

Куліш підносить в дусі романтизму перевагу почуття над реальними обставинами життя.

У збірці «Досвітки» є твори і на історично-побутові теми. Побут, звичаї козацтва постають у поемі «Настуся», що відзначається яскравим колоритом опису родинного життя.

Настуся — дочка козака Обуха, який загинув смертю хоробрих у війську Богдана Хмельницького. Перед смертю він заповів, щоб його побратим Мороз доглянув, ви-

ростив дочку Настусю і одружив її з своїм сином Морозенком. Основний зміст поеми — сватання, весілля у дворі Обухів. Це значна урочиста подія, під час якої ведуться поважні розмови «дідів сивих». Вони слухають патріотичні слова Настусиної матері Обушихи, яка з гідністю розповідає про славний козацький рід і закликає гостей:

Медом кухлі ісповняйте,
Її мужа споминайте,
Пийте пиво, їжте страву,
Споминайте його на славу.

Поет створює портрети поважних козаків, змальовує побутові колоритні, національно орнаментовані картини. Молоде подружжя живе в оселі, де —

Любо вітами старими
Груші хату вкрили,
Що діди й баби на спомин
Унукам садили.

Поважно і впевнено тримають себе старі діди, розмовами про походи захоплюють молодого Морозенка, він замислюється і цим викликає тривогу Настусі. Поет в заключних строфах звертається до героя:

Не для тебе, Морозенку,
Воли круторогі!
Нехай орють, гречку сіють
Брати твої вбогі.

Багатим етнографічним колоритом сповнена поема «Настуся». В цьому виявляється поетична стихія Куліша. Так починається опис весілля:

Ой брязнули на дворі цимбали;
Озвалися у сінях бояри,
Заспівали дружки у світлиці;
Забилося серце у вдовиці.

Ідеалізуючи спокійне хліборобське життя, Куліш у ліричних звертаннях висловлює свої переконання про вільні козацькі громади:

Нема застав, нема мита!
Везіть, люде, жито;
Сипте розмір не на шляхту —
На свою громаду.
Понастромлюйте на щогли
Голови рандарські,
Нехай з вітром розмовляють
Про порядки панські!

Поему «Настуся» написано переважно коломийковим розміром з виразним хореїчним ритмом. Коломийковий вірш Куліша відрізняється від коломийкового вірша Шевченка. У Шевченка динамічніше звучить коломийковий вірш, а Куліш передає цим розміром спокійну, поважну розповідь, що відповідає загальному урочистому стилю поеми, в якій з належною шанобливістю зображені портрети козацьких родин. Вони свідомі свого становища й мають право пишатися не тільки згадкою про збройну боротьбу за долю рідного краю, а й тим, що бережуть козацькі звичаї дружби й побратимства.

Крім оригінальних поезій, в «Досвітках» вміщені переклади балад Міцкевича. Збіркою «Досвітки» Куліш мав намір позмагатися з Шевченком у поетичнім слові. Це змагання не виявилося художньою повнотою і досконалістю.

Про збірку «Досвітки» Франко писав: «Все тут було: лірика й епіка, слов'янофільство й демократизм, хмельниччина й козаччина перед Хмельницьким, тон народної пісні і манери Шевченка і початки спеціальної Кулішевої філософії, хоч іще невироблені; були громи на «гайдамацтво» в особі Кривоноса, та й на панство в особі князя

Яреми. Не було тільки одного — Шевченкового генія, Шевченкового гарячого чуття» [1].

Кожна збірка поезій Куліша за своїм ідейним змістом і поетичною формою становить певний етап творчих шукань, естетичних уподобань поета.

Найгострішої критики зазнала збірка «Хуторна поезія», яку видано через двадцятиліття після «Досвіток». За цей час Куліш ще різкіше почав виступати проти гайдамацьких традицій, проти революційного духу спадщини Шевченка. До багатьох поезій цієї збірки автор бере епіграфом Шевченкові слова, а змістом своїх віршів не раз спростовує їх.

Збірка складається із трьох частин. Перша частина прозова — «Історичне оповідання», де згадує автор про Кирило-Мефодіївське братство та про участь у ньому Шевченка. Друга частина містить 24 поезії. Третя частина «Зазивний лист до української інтелігенції», в якому автор закликає зокрема: «До гурту, паненята з мужичатами. До гурту рятувати своє наслідля — слово! Воно бо скарбівня нашого духа. Воно — великий завіт нашої предківщини. Воно — правдиве пророкування нашої будущини».

Збірка відкривається віршем «До кобзи» з епіграфом:

Кругом тіснота і неволя,
Народ закований мовчить...
Шевченко [2]

Першими рядками вірша поет звертається до своєї кобзи-музи:

[1] *Іван Франко*, Твори в двадцяти томах, т. XVII, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 306.
[2] У Шевченка в такій редакції:

Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить...

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха,
Голосом правди святої дзвони,
Нашу тісноту гірку спом'яни.

Може, чиє ще не спідлене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

До другого вірша «Рідне слово» поставлено епіграф:

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.
Шевченко

Поет підкреслює вагому силу рідного слова, пророкує часи, коли:

І ходитиме всевіда
З хати до палати,
Щоб убогого сусіда
З багачем з'єднати.

У збірці відбиті безрадісні погляди Куліша на історію і суспільство.

Розпач, з яким Куліш дивився на свій народ, втрачаючи віру в нього, привів поета до реакційного вихваляння «заслуг» російських імператорів Петра І та Катерини ІІ. У збірці «Хуторна поезія» вміщено кілька віршів, що славословлять їх дії. В «Гімні єдиному цареві» він, прославляючи Петра І, висловлює побажання, щоб «затуркана Вкраїна» знайшла подібних діячів. Тоді

Настануть в ній твого покрою люди
І випаде у тебе з рук дубина.

Поет марить про часи, коли «Олегова столиця премудрого Петренка привітає», прийме нове «крещення духом» і з нею матимуть взаємини «прославлені культурою народи».

У вірші «Гімн єдиної цариці» Куліш, прославляючи Катерину — «науки любомудру жрицю»,— заперечує Шевченкові картання її і вбачає прогресивну історичну роль цариці у зруйнуванні Січі:

Розбоями і руїною неситу
Гадюку за порогами ти вбила...

Поет докоряє народ за неуцтво, за темряву, рабську приниженість і месницьку злобу. У віршах, присвячених Шевченкові («До Шевченка», «На незабудь року 1847-го») поет висловлює зневірливі роздуми про силу і дійовість традицій Кобзаря. В «Епілозі» цієї збірки він закликає забути «давні чвари», відмовитися від того, щоб «мечем нам воювати», і лише засобами освіти досягати мети:

Ні, світла, світла, більш нічого!
Сим визволим сліпого брата...

Вірші «Хуторної поезії» мають полемічний характер. Поет виступає з своєрідними посланнями у віршовій формі, вістря яких спрямовані не тільки проти Шевченкової революційної музи, а й проти тих, хто її успадковує. Тому демократичні письменники засудили цю збірку. І. Франко присвятив спеціальну статтю, в якій, зіставляючи її з Шевченковим посланням «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам...», указав, що автор заплямував себе «невірою у власний народ, котра в «Хуторній поезії» повела його до прямої безпідставної наруги над тим народом». Ці хиби «затемнили собою добрі і сильні місця його поезії» [1].

Так творчість Куліша стала предметом полеміки, що характеризує боротьбу ідейних напрямів у літературі

[1] *Іван Франко*, Твори в двадцяти томах, т. XVII, К., Держлітвидав України, 1955, стор. 194.

на початку 80-х років та історичну складність культурного процесу з усіма внутрішніми суперечностями.

Незабаром після виходу в світ «Хуторної поезії» Куліш випустив окремим виданням поему «Магомет і Хадиза» (1883), яка характеризує шукання позитивного ідеалу. В ній піднесено ідею вірності, щирості, глибокої любові. Куліш прославляє героїню, яка своєю відданістю, здатністю на самопожертву заслуговує бути увінчаною поетичним словом. В моральній величі Хадизи поет знаходить джерело невгасимої краси душі людини, поетизує взаємини, виправдані житейськими негодами та іспитом часу.

В поемі «Магомет і Хадиза» прозвучали також мотиви високого покликання митця, який не в буденній дійсності знаходить красу, а у виплеканих мріях. Така постановка естетичного питання криє закономірність еволюції Кулішевого романтизму. Послідовно ці думки відбито в поезіях збірки «Дзвін». У вірші «Поетові» він закликає співця:

І ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти,
Дзвони собі, співай в святій самотині.

Хист поета-лірика не залишив Куліша на схилі його життя. Свідченням цього є лірика збірки «Дзвін», яку відділяє від ранньої збірки «Досвітки» ціле тридцятиліття. Найпереконливіше в ній прозвучав мотив покликання поета і значення його співу в історії, в культурному відродженні народу. Прославляє поет староруського Бояна у вірші «Побоянщина» і закликає:

Палай, наш староруський духу,
Окрасо древніх буйтурів...

Нові часи вимагають оновлених пісень, новим словом мають рокотати Боянові струни:

Гомере наш! Нам не судилось
Тебе почути крізь бої:
Німує поле, що багрилось
Під славлені пісні твої.

Но духа, тене невмируща,
Не згасить старина мовчуща,
Ні душогубниця-війна,
Ні воля деспота дурна.

Про любов до рідного краю «струна на кобзі дзвонить-промовляє» у вірші «Козацька хата». Досвідчений, життям битий поет по-філософському прагне збагнути невмирущу силу натхненого у віках слова:

Озвітеся ж, струни, в серцях тих високих,
Що в мир уселили поети й пророки...
«Відралощі жизні,
кому ви судились?»

Значної популярності в свій час набув Кулішів вірш «До кобзи та до музи». У ньому автобіографічні мотиви роздуму над своїм життям поет намагається поєднати з високими завданнями співця.

Він звертається до порадниці-Музи, образ якої уособлює кобза:

Моя ти втіхо, кобзо тихострунна!
Одна ти в мене із утіх зісталась,
Як жизнь важка, гірка, великотрудна,
До вічного спочивища добралась.

Заграй мені, мов той Еол воздушний,
Озвись, голубко, забуркукай стиха,
Ачей козак, нетяга прямодушний,
Позбудеться хоч на часину лиха.

Ці мотиви розвиває Куліш далі у віршах «Покобзарщина», «Праведне панування», «Поетові», «Сум і розвага», «Муза».

У вірші «Три поети» мовиться про різні уподобання співців. Але наймогутніше лине, «сягає аж за море» голос того співця, у якого

...рокочуть грізно струни.
І сиплють на земних богів своїх перуни.

До значної кількості віршів збірки «Дзвін» Куліш брав епіграфами рядки з Пушкіна, зокрема в пейзажній та інтимній лірищі («Троє схотінок», «Заворожена криниця», «Видіннє», «Хмари»). Віддаючи перевагу «чистій» поезії в особистій, інтимній, а часом і в громадській лірищі збірки «Дзвін», Куліш не обходить й імені Шевченка, розглядаючи його революційно-демократичну ідейність, як потурання темноті.

Критика спадщини Шевченка в збірці «Дзвін» наскрізь пов'язане з концепцією «чистого мистецтва». Саме в такому аспекті згадується ім'я Шевченка в поезіях «Молитва Боянові», «Письмакам гайдамакам», «З того світу», «До тарасівців».

Як у збірці «Хуторна поезія», так і в збірці «Дзвін» Куліш прославляє Петра І та Катерину ІІ за те, що, «сидя на престолі, науку і талант над значність прекладали», боролися «з нашим древнім звірством», «свій ум державний завіщали» («Двоє предків»). Разом з цим у поезіях Куліша виявляються і націоналістичні тенденції. І все ж в окремих поезіях він зумів висловити переконливі думки про усунення причини непорозуміння у взаєминах між народами. Хоч вірш «Національний ідеал» пройнято іронією та наявні в ньому суперечливі сентенції, однак у ньому переконливо звучать рядки:

Без єзуїта лях, москаль без бюрократа
Зустріне серед нас приятеля і брата.

Збірка «Дзвін» позначена багатьма неологізмами, складними синтаксичними конструкціями. Куліш збагачує поетичний словник джерелами народної творчості та письменства минулих століть, відбираючи найуживані слова та вирази. Він вважав, що мова народу є одним з найзначніших чинників у його політичному житті. Тому у вірші «До Марусі В ***» поет прямолінійно проголошує:

Отечество ж собі грунтуймо в рідним слові:
Воно, одно воно від пагуби втече.
Піддержить націю на предківській основі,—
Хитатимуть її політики вотще,—
Переживе воно дурне вбивання мови,
Народам і вікам всю правду прорече...

Одначе Куліш односторонньо захоплювався мовними надбаннями, вводячи часом у літературу віджилі, відкинуті життям слова та виняткові форми. Тому сучасники поета не все сприймали від нього.

Збірка «Дзвін» викликала відзиви в колах літераторів. На неї відгукнувся І. Франко невеликою рецензією в журналі «Житє і слово», в якій, засудивши ідейні зриви поета, відзначив його заслуги в шуканні різноманітних художніх засобів у літературі. А Михайло Павлик повторив думки І. Франка в часописі «Народ», звернувши увагу на окремі «тихі та гармонійні» вірші Куліша.

В останній період діяльності Куліш багато перекладав з іноземної лірики, наслідком чого з'явилась збірка «Позичена кобза». В ній вміщені також окремі оригінальні вірші поета. Перекладаючи Шіллера, Гете, Гейне, Байрона, він закликає: «Подамо чужим язикам руку».

На схилі свого життя Куліш завершив працю над поемами «Маруся Богуславка», «Куліш у пеклі», «Григорій Сковорода» та підготував збірку «Хуторні недограйки», яка вийшла друком після смерті поета (1901). Найзначнішим із цих творів є історична поема «Маруся

Богуславка», повний текст якої не зберігся. Надруковано її по смерті Куліша в 1899 році («Літературно-науковий вістник»).

Для поеми Куліш використав текст думи «Маруся Богуславка», який він сам записував з уст кобзарів і надрукував у збірці «Записки о Южной Руси». Як видно з тексту поеми, автор користувався і коментарями до думи, вміщеними у збірці «Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова» (1874—1875), де подавалися відомості про українку-бранку, запродану турецькому паші. Там вона стала під іменем Роксолани його улюбленою жінкою і впливовою людиною в Туреччині.

Події, зображувані в поемі, автор позначає 1620 роком. Але це довільне припущення, бо вірогідних історичних даних про Марусю Богуславку нема. На основі багатьох фактів перебування українок-бранок в турецькій неволі, їхніх переживань народ створив виплеканий патріотичною уявою образ Марусі Богуславки.

Письменники давали різні художні інтерпретації цього образу (І. Нечуй-Левицький, М. Старицький). Свою ідейно-художню його інтерпретацію дав і Куліш в поемі. Він відтворив в ній історичний колорит епохи, змальовує життя, боротьбу козацтва та двір і гарем турецького султана Османа II. Найгостріше в поемі розвинуто мотив, визначений словами героїні думи:

Бо я вже потурчилась, побусурманилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!

Поет за цим мотивом думи розгортає складні драматичні колізії, показує переживання Марусиної матері, яка прибула до дочки в Туреччину. Маруся не зважає на прохання матері, що намагалась відвернути дочку від непевних кроків. Це викликає гнів матері, яка ладна була

знищити дочку, аби не терпіти сорому для всього козацького роду. Ні погрози, ні благання матері не могли відвернути Марусю від коханого Османа. В образі героїні Куліш намагався відтворити історичні роздоріжжя, трагедію народу.

Як і в поемі «Магомет і Хадиза», поет підносить силу кохання, що не знає меж, розриває умовну різницю у віруваннях. На цій основі Куліш висловлює сміливу думку:

Лях, москаль, татарин, турчин,—
Проміж себе браття:
Розлучило нас попівське
Навісне завзяття...

Але разом з тим він відступає від історичної правди, ідеалізує поведінку турецького султана та його прислужників. Ніколи вони не були такими терпимими до православного вірування та толерантними до українців. Осман мріє підкорити Україну:

Обгородимо Вкраїну,
Зробим божим раєм,
Віру вірою зоставим
І звичай звичаєм...

І не буде вже козацтво
Бурею літати
Та моє впокійне царство
Дерти-руйнувати...

Така ідейна концепція поеми непереконлива. Вона відповідала поглядам Куліша на історію і пасивну роль у ній народних мас.

Драматизм сюжетних ситуацій, барвиста віршована мова говорять про поетичну майстерність її автора. І. Франко надрукував поему заради «високої язикової й поетичної стійкості» в Літературно-науковому вістнику».

З поетичною творчістю пов'язана і драматургія Куліша. Ще в «Хаті» була вміщена його драма «Колії», на якій помітний вплив Шевченка в зображенні «попихача» Карпа, що йде в гайдамаки. «Не водою, кров'ю напою тебе, коню, а коли хочеш — старосвітським медом»,— говорить Карпо, звільняючись від наймитської залежності. Але Куліш не спромігся в своїй драмі показати героїзм народної маси, як його зумів відтворити Шевченко в «Гайдамаках».

Найзначнішими із драматичних творів Куліша є трилогія: «Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай».

Романтичний, подекуди пригодницький образ Байди є втіленням Кулішевих тенденцій заперечення прогресивності народного руху. Байда не бачить порятунку в козацькому русі:

Поки козацтво буде воювати
Мечем та полум'ям, як військо дике,
Ми на Вкраїні будемо вбачати
По всіх шляхах руйновище велике.

Запорожець Ганжа Андибер змагається з Байдою і доводить його до загибелі.

В другій і третій частинах трилогії Куліш змалював історичні епізоди і вивів таких відомих ватажків козацтва, як Сагайдачний, Северин Наливайко (цар Наливай). Ці твори не відзначаються сценічністю. Ними Куліш поклав початок створення в українській літературі драматичних поем.

* * *

Куліш стоїть у першому ряді поетів XIX ст., які поєднували українську літературу з світовою класикою. Він досяг значної культури перекладу. Його постійний інтерес

до поезії Пушкіна та інших російських поетів засвідчений і майстерними перекладами, і переспівами їх творів.

Найбільше працював Куліш над перекладами Шекспіра, віддавши цій роботі багато років. Щиро підтримував цю його діяльність І. Франко, редагуючи переклади та допомагаючи видавати їх у Львові. «Куліш,— писав І. Франко,— першорядна звізда в нашому письменстві, великий знавець народної мови, а притім добрий знавець язиків та літератур європейських народів. Він узявся перекладати Шекспіра не для проби, а певний свойого панування над рідною мовою. Вимоги докладності і вірності оригіналів він розумів далеко не так, як Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті перекладачів великого Британця. Держачися оригіналу далеко докладніше, ніж його попередники. Куліш уміє притім надати своїому перекладові свій індивідуальний колорит, щось таке, що позволяє відразу пізнати в нім працю Куліша, а не жодного іншого українського поета. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на широкій ріці»[1].

Про кількість зроблених перекладів Куліш сповіщав О. Огоновського, називаючи такі з них: «Король Лір», «Коріолан», «Приборкана гостроха», «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар», «Багато галасу знічев'я», «Макбет», «Антоній і Клеопатра», «Міра за міру», «Гамлет». Більшість з них були надруковані з передмовами і поясненнями І. Франка.

[1] Записки наукового т-ва ім. Шевченка у Львові, т. CXLVIII, стор. 112—113.

* * *

Великий відрізок часу й творчий обшир обіймає різноманітна спадщина Куліша, до якої не раз зверталися літературознавці та історики для наукового визначення її місця в культурному житті. Чимало сказано про неї, а ще більше не сказано. Велика епістолярна спадщина письменника лише принагідно поступала в літературознавчий обіг. Наявні також діаметрально протилежні оцінки творчості Куліша. Все це вимагає науково-історичного підходу до класичної спадщини, до якої належать кращі твори Куліша.

Широке визнання він набув як фольклорист і етнограф. М. Горький на першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників радив читати фольклорні збірки Драгоманова і Куліша. Такі письменники, як Ю. Яновський, П. Панч, О. Довженко знаходили в Куліша плідні зерна для своєї творчості.

На складних історичних шляхах розвитку літератури Куліш своєю діяльністю поширював взаємозв'язки російської та української культури. Його взаємини з І. Тургенєвим, С. Аксаковим, М. Некрасовим носили творчий характер і мали позитивне значення. Постійно Куліш пов'язував українську літературу з літературами інших народів.

Радянське літературознавство тверезо оцінює помилки та хибні погляди в окремих художніх творах та працях Куліша і разом з тим відзначає все краще, корисне в його спадщині, що стало набутком нашої культури.

Іван Пільгук

Поезії

ІЗ ЗБІРКИ «ДОСВІТКИ»

ЗАСПІВ

Удосвіта встав я... темно ще надворі;
Де-не-де по хатах ясне́ світло сяє,
Сяє ясне́ світло, як на небі зорі...
Дивуюсь, радію, у серця питаю:
«Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?»

«Ой скоро світ буде,
Прокинуться люде,
У всяке віконце
Засіяє сонце...»

Ой ударю ж зразу
У струни живії:
«Прокиньтесь, вставайте,
Старії й малії!»

Віщуванням новим
Серце моє б'ється,—
Через край із серця
Рідне слово ллється...

НАРОДНА СЛАВА

Нема в мене роду,
Немає дружини,
Ані брата-товариша
На всій Україні.
Дума сумовита —
То моя родина,
Серце одиноке —
Вірная дружина,
Степи, гори і долини —
Товариство-побратими.

Розпущу я свої думи,
Та й не позбираю:
Розтеклися, сумуючи,
По рідному краю.
Од Лиману до Єсмані [1]
Жовтіє пшениця;
Я, безрідний, одинокий,
Всюди чужениця.
Од Лиману до Єсмані
Могили чорніють;
Ой жнуть люде, рід із родом,
І надальше сіють...

Хвала бога, хто з подружжям
За постать заходить [2],
До кого старенька мати
На ниву виходить,
Кому діти помагають
Пшениченьку жати,—
Я з могилами німими
Мушу розмовляти.

Ой по тих могилах, угору високих,
По тих гробовищах, у землю глибоких,
Лежить мого роду без ліку.
По тих степах, по горах дніпрових,
По бàлищах і лугах Низових
Живе його слава од віку до віку.

Ой встань, славо,
Устань рано,
Вийди, славо,
Із туману...
Ти безрідному — родина,
Одинокому — дружина,
Товариство — на Вкраїні,
Одрадонька — на чужині.

СОЛО́НИЦЯ

(Дума)

1596

I

Іду полем чистим,
Гляну оком бистрим —
Хвилюються жовті ниви
Житом колосистим.

Уродило жито,
Та нікому жати [3]:
Пішли наші хлібороби
Списàми орати,—

Списами орати,
Трупом засівати...
Ой які то будем жнива
З того сіву мати!

II

Крикне товариство:
«Наливайку, друже!
Не впевняйся, сизий орле,
На лейстрових [4] дуже.

Бо ті лейстровії
Виросли в неволі:
Ой не вдержать проти вітру
Корогви́ у полі».

III

Буйний вітер віє,
Наганяє хмари:
Чи то турки наступають,
Чи хижі татаре?

Ой не турки, не татаре,
Християнська сила,
Мов хмарами гримучими,
Табір обложила.

Стали недоляшки
Поруч із ляхами,
Обгорнули наливайців
Леестровиками.

Україно рідна!
Чи се ж твої діти
Кругом шанці покопали,
Щоб на своїх бити [5]?

«Ой хто із Жолковським,
Тому панувати,
А хто стане з Наливайком,
Тому погибати».

Повабились наші
На мову лукаву,
Затоптали, закаляли
Козацькую славу.

IV

Ой ви, наливайці,
Молоді орлята!
Ой пора вам гостей ваших,
Пора привітати!

Блиснула грімниця
Із чорної хмари:
Повалились-покотились
Пішаки й рейтàри.

V

Крикне пан Жолковський
На панськеє військо:
«Не стинайтесь, пани браття,
З Наливайком близько.

Розкида́йте, браття,
Шовко́ві намети,
Іззивайте усю шляхту
На гучні бенкети.

Будемо гуляти,
Пива́, меди́ пити,
А козаків-наливайців
Голодом морити».

VI

Бенкетує шляхта,
Іграючи в карти,
А козаки-лейстровики
Додержують варти.

Поскидала шляхта
Панце́ри й шиша́ки,
Бо козаки-лейстровики
Вірні, як собаки.

VII

Кинувсь Наливайко
Од броду до броду;
Сюди трудно й туди трудно —
Нема переходу!

Кинувсь Наливайко
Од валу до валу:
«Ой оддайте мене, браття,
Ляхам на поталу!»

VIII

Чого, чого славна
Солониця стала?
Що козаки-наливайці
На ній воювали.

Солонії млаки[6]
Слізьми просоліли,
Що козаки-наливайці
Воювать не вміли.

Вони воювали
Чотири неділі,
Од безхліб'я, од безвіддя
Руки обомліли.

Вони воювали
І кров розливали,
Бунчуки й шаблі під ноги
Ворогам поклали.

Вони воювали,
Та й довоювались,
Що ляхам та недоляшкам
В неволю достались.

IX

Буйні вітри, буйні,
Оси́палось жи́то:
Добра доля тим судилась,
Що з гармат побито!

Нежатії ниви
Вінець обернулись:
Тяжке лихо тим судилось,
Що з войни вернулись!

Сумно дощі, сумно
Зерно прибивають:
Ой без батьків маленькії
Дітки виростають.

Виростайте, дітки,
В щасливу годину,
Ой рятуйте-визволяйте
Ще раз Україну!

З-ЗА ДУНАЮ

Олександрі Михайлівні К.

Покину, покину
Чужую чужину
Та на Україну
Соколом полину.
Ой хто ж мене дома
Щиро привітає,
Любо в вічі гляне,
Про життя спитає?
Привітають мене
Вовки-сіроманці,
Залігши дорогу
В зеленім байраці:
«Годі тобі жити
За тихим Дунаєм;

Ми на тебе, друже,
Давно вже чигаєм.
Годі тобі здобич
У нас одбивати —
З світлом доглядати
Убогої хати.
Нехай темна нічка
Хату обгортає,
Наше серце хиже
Повік звеселяє».
Привітають мене
Яструби з орлами,
Розпустивши крила
Понад городами:
«Ой ми тобі любо
У вічі заглянем,
Твої очі-зорі
Із лоба достанем.
Годі прозирати
У далекі віки,
Голуби́ти в серці
Надії великі.
Предки твої в шляхти
Хати відбивали,
Своїм тілом в полі
Вовків годували;
Панянські роброни
На онучі драли,—
Лисиці з їх трупу
Серце виїдали;
Очами-зорями
Далеко сягали,—
Яструби з орлами
Очі їм клювали.

Ой то твоя доля,
Ой то твоя воля!
Втікай на чужину
Із рідного поля!
Тобі рід-родина —
Чужая чужина,
Наша люба здобич —
Славна Україна...»

З ТОГО СВІТУ

Варфоломєєві Шевченкові

Не хотіли панські діти
Мою воленьку вволити,—
Щоб мене там поховали,
Де б одраду серце мало,
Де б мучене моє тіло
Тихо тліло, не боліло,
Де б моя душа убога
Злинула колись до бога.
І прохав я, і благав я,
І на кобзі вигравав я,—
Шкода співу кобзарського!
Шкода слова козацького!
Не хотіли паненята
Послухати мого брата,
Щоб мені почет вчинити —
Китайкою мàри вкрити,
Червоною китайкою —
Заслугою козацькою.
І прохав він, і благав він,
І холопством дорікав він:

Занедбали паненята
Дорікання мого брата!
Не хотіли, та вчинили —
Китайкою труну вкрили,
Та й вислали до могили,
Де співав я, сумував я.
З Дніпром-братом розмовляв я.
Не хотіли, та вчинили —
Спочиваю на могилі,
Паненятам на досаду,
Товариству на одраду,
Україні на пораду.
Спочиваю, дожидаю,
Долі-волі виглядаю...
Годі, браття, сумувати:
Ще не вмерла наша Мати!

КУМЕЙКИ

(Дума)

1637

I

Закипіла на Вкраїні
Страшенна тривога,
Як на шляхту піднялася
Сірóма убога.

Піднялася за оранди,
За жидівські дуди [7],
Що терпіли — не стерпіли
Убогії люди.

Руйнували сіромахи
Корчми мальовàні;
Де спіткàли — порубàли
Рандàрські ридвàни.

Почала сірому шляхта
За жидів карати,
Забирала всю худобу,
І грунти, і хати.

Розлетілось по Вкраїні
Безхатнє птаство,—
Затрусилось по будинках
Вельможнє панство.

II

«Ой Потоцький, батьку панський,
Рушай на Вкраїну!
Зупини кварцяним військом [8]
Повшехну руїну».

Розпустили орли крила,
З орлами злітались:
То кварцяне військо з панським
Докупи з'їжджались.

Тече річка між камінням,
Россю прозивають;
По тій річці серед ночі
Огнища палають.

Червоніють чорториї,
Підмивають кручі.
Втаборились сіромахи,
Потоцького ждучи.

III

Ой не довго піджидали —
Коники заржали:
Вони нашим неминуче
Лихо віщували.

Зійшло сонце у тумані,
Ревнули гармати:
Не по однім козаченьку
Заплакала мати [9].

Ой розбив з гармат Потоцький
Табор, мов кошару;
Розігнали ляхи наших,
Як вовки отару.

Ой мостили на Росаві
Мости тулубами,
Засівали чисте поле
Густо головами.

IV

Никли трави жалощами,
Гнулось древо з туги [10]:
Дознавали наші предки
Тяжкої наруги.

Кого били-потопили
В глибокій Росаві,
А кого судом судили
В далекій Варшаві.

Осудили нєдобитків
На великі муки:
Розійшлися по Вкраїні
Каліки безрукі [11].

Огласили із Варшави:
«Дивітеся, люде!
Хто вставатиме на шляхту,
То всім теє буде» [12].

V

Нехай буде, нехай буде,
Коли божа воля,
Щоб росла в боях кривавих
Українська доля.

Нехай знають на всім світі,
Як ми погибали
І, гинучи, свою правду
Кров'ю записали!

Записали — прочитають
Неписьменні люде,
Що до суду із шляхетством
Згоди в нас не буде.

Поки Рось зоветься Россію,
Дніпро в море ллється,
Поти серце українське
З панським не зживеться. [13]

САМ СОБІ

Заспіваю, спогадаю
Літа молодії,
А в тих літах, божім раю,
Надії святії.

Заспіваю, спогадаю
Вірную дружину,
Обіллю німими слізьми
Німу домовину.

Заспіваю — хай дрімає
Серце одиноке,
А ти, думо, злинь-розлийся
Високо-широко.

Єсть у світі правда чиста,
І добро, і воля,—
Іззивай їх, моя думо,
На ріднеє поле.

Степи мої широкії,
Цілино одвічна!
Хто зоре вас та засіє —
Слава тому вічна!

Лани мої неорані [14].
Давні перелоги!
Доки по вас блукатимуть
Брати мої вбогі?

Вони орють вас очами,
Скородять бровами,
Сіють тугу, поливають
Дрібними сльозами.

Ой зроди ж, велика туго,
Ярую пшеницю,
Збагати насущним хлібом
Убогу Вдовицю!

ЛЮЛІ-ЛЮЛІ

Ходжу-блуджу по городу,
Великому, великому.
Одкрив би я своє серце,
Та нікому, та нікому.

Цвіте воно, як божий рай,
Пòтай миру, пóтай миру;
Ні любощам, ні милощам
Не йме віри, не йме віри.

Ой серденько закритеє,
Тихий раю, тихий раю!
Ніхто тебе не нівечить,
Бо не знає, бо не знає.

Цвіти ж собі, живи собі
Самòтою, самотóю;
Втішай себе солодкою
Дрімóтою, дрімотòю.

А щоб тебе лихі люде
Не вжахнули, не вжахнули,
Засни, серце, довічним сном...
Люлі-люлі, люлі-люлі!

СТАРЕЦЬ

(Дума)

Надежді Олександрівні Біловерській

Spiewak, niestety!
Spiewać nie mam komu.
Mickiewicz

Бринь бандура, та й замовкне...
Чом же не заграє?
Стоїть старець під віконцем,—
Чом же не співає?

Ой ходив би я по селах
Од хати до хати,
Ой співав би на весь голос,—
Нікому співати!

Як промовлю Христа ради
(Великеє слово!),—
Скиба хліба в хлібороба
Старцеві готова.

Як спогляне добре око
На голову сиву,
Закликають люде старця
У хату щасливу.

«Сідай, діду, старче божий!
Підкріпись вареним,
Випий чарку, згадай наших
Родичів померлих».

Я сідаю, підкріпляюсь
На життя злиденне...
Ой я старець,— не стареє
В грудях серце в мене.

Поминаю усіх мертвих,
А по живих плачу,
Що нікого я живого
Серед них не бачу.

Ні з ким сісти потужити
В полі на могилі,
Ні з ким піснею збудити
Літа молодії.

Молодосте-одрадосте,
Воленько без краю! [15]
Кому про вас на старечій
Бандурі заграю?

Чиє серце стрепенеться
Од слова живого,
Що співав я, віщував я
Віку молодого?

Ой співав я, віщував я:
«За малу годину
Оживить живеє слово
Рідну Україну,

І праправнуки згадають
Прапращурів діло,
І промовить до них в полі
Усяка могила!»

Ой співав я: «Буде жити
Наше слово, буде!»
Чи живе ж воно у тебе,
Безталанний люде?

Не по селах прохожаю,
А по кладовищах:
Спочиває наше слово
В німих гробовищах.

Поховали ми з дідами
Слово, нашу силу;
Густо, густо засадили
Рутою могилу.

Зеленіє, мов барвінок,
На могилі рута:
Що були ми, як жили ми,
Як гибли — забуто!

Ой замовкни, моя кобзо,
Нікому співати!
Промовляю Христа ради
Од хати до хати.

Густий морок скрізь по хатах,
Густійший в будинках,
Що нема душі живої
В сестрах українках;

Що поникли́м, в'ялим серцем
Німо́ту кохають;
Покохавши, паненяток,
Німчиків рожають.

Ой німують по Вкраїні
Високі палати;
Густий морок окриває
Пахарські хати.

Бринь бандура, та й замовкне...
Мов пекельна сила
На живії мої струни
Руку наложила.

Наложила вона руку
На гарячу душу...
Ой співав би, віщував би,
Та мовчати мушу.

ДУНАЙСЬКА ДУМА

ПЕРША ПОЛОВИНА

1648—1654

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду [16];
Задивилися дуброви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовті піски миє.
Погляну я по берегах —
Моє серце ниє:

«Де, Дунаю-батьку,
Твої рідні діти,
Що розійшлись-розтеклися
По божому світі?»

«Одні на Вкраїні,
Другі в Московщині,
Споминають тебе, батьку,
При лихій годині».

«Нехай споминають,
І в піснях співають,
І до мене доріженьку
В знегідді верстають».

Вернулись до тебе
З України діти:
«Всюди, батьку, однакова
Недоля на світі.

Будемо, Дунаю,
Твою воду пити,
А по тобі, Україно,
Серденьком тужити.

Будемо, Дунаю,
Твоє жито жати,
А про тебе, безталанна,
У піснях співати».

І

Була колись, кажуть,
Щаслива година:
Як сад рясний, процвітала
Уся Україна.

Ой хто ж тії люде
Спасенні бували,
Що в красу ясну, веселу
Її прибирали?

Були то панове
Великого роду —
Каштеляни та княжата,
Дуки, воєводи.

Вони узграниччя
Людом осадили,
Од татарви безбожної
Землю захистили.

Порядок давали
Городам і селам,
Процвітала Україна,
Багата, весела.

Поглянуть панове
Од краю до краю —
Золоті лани хвилюють,
Та дуброви мають.

Поглянуть панове
З ясного будинку —
Слуги в барвах позлотистих
Гуляють по ринку.

Не маки, не рожі
В саду процвітають:
То панії та панянки
Шовками сіяють.

Хваляться панове
Кіньми дорогими,
Ісповняють срібні кубки
Винами ситними.

Гукають гармати
Під панські вівати,
Од гучних мазурок ходять
Ходором палати.

«Дивітесь,— мовляють,—
Молодії люде:
Робіть нашим панським робом,
То все гаразд буде».

«Дивітесь,— мовляють,—
І ви, малі діти:
Отсе добра вам наука,
Як у світі жити.

В полі серцем жвавим
До бою ставайте;
Дома меди, вина пийте,
Та й не проливайте.

Не жалуйте, діти,
Трунку дорогого,
Із двора не випускайте
Тверезим нікого.

Нехай, браття, шляхта
Вашу людськість знають [17],
Нехай вашу панську гойность [18]
Всюди прославляють.

Немає на світі
Кращого клейноду
Як панськеє славне ім'я
Великого роду.

Немає для серця
Більшої утіхи,
Як пишатись славним родом
Во віки і віки».

II

«Хто ж то тії люде,
Що понурі ходять,
На високії будинки
І очей не зводять?

Хто ж то тії люде,
Що з дому втікають
Та кращої собі долі
По степах шукають?

Що ж то за бурлаки
З довгими чубами,
Що всю шляхту, усіх дуків
Зовуть ворогами?»

«То голота п'яна,
Мужичії діти,
Що не хочуть у вельможних
Ласки запобігти.

То сірома темна,
Винники, дейнеки [19],
Прошпетившись, утікають
У степи далекі.

То злодійство хиже
Криється від кари...
Завше повні того хлопства
Винниці й бровари» [20].

III

Обізветься хлопство
Поза городами:
«Ой чи довго буде шляхта
Гордувати нами?»

Обізветься хлопство
Дикими степами:
«Ой чи довго владітиме
Нашими ланами?»

Обізветься хлопство
З Великого Лугу:
«Ой вернімось, козаченьки,
Шляхті на послугу!»

IV

Верталось бурлацтво
Шляхті догоджати,
Пишним замкам та будинкам
Краси додавати.

«Блискучі будинки,
Стіни мальовані!
Як ви гарно сіяєте,
Окривши́сь димами!

Ой виходьте в поле,
Вельможне жовнірство!
Буде вам велика дяка
За все добродійство:

Що ви Україну
Гарно захистили,
І козацтва в Чорне море
Гулять не пустили;

Що ви Україну
Як сад ізкрасили
І сльозами підданськими
Всі трави зросили;

Що наша Вкраїна
Стала шляхті раєм,
А ми, її рідні діти,
По степах блукаєм».

V

Вибігала шляхта
З блискучих будинків,
Манівцями утікала
В Польщу без патинків.

Обливалась шляхта
Дрібними сльозами:
«Добра наші, села наші!
Що то буде з вами?

Предки наші славні
Королям служили
І пустині українські
Людом осадили.

Предки наші славні
Боронили волю
І придбали браттям шляхті
Щасливую долю.

Предки наші славні
В склепах спочивали,
А тепер їх гайдамаки
З трун повивертали!»

ДРУГА ПОЛОВИНА [21]

«Ой безумне хлопство!
Сліпі в тебе очі;
Подивися: наступає
Хмара від півночі.

Не хотіло ясній
Шляхті догоджати,—
Вкриє тебе ніч навіки
У похилій хаті.

Не хотіло панству
Повидну робити:
Буде тобі до роботи
Блискавка служити!»

VI

«Правда ваша, правда:
Темна ніч надходить...
Довго, довго на Вкраїні
Сонечку не сходить!

Мертвим сном спочинем
По тяжкій роботі...
Чи довіку ж нам лежати
У темній темноті?»

VII

Прокинулись люде:
«Ой де ж наша сила,
Що шаблею, мов косою,
Панство покосила?

Ой припадім, браття,
До землі сирої:
Що нам скажуть батьки наші
З могили німої?»

«Сила ваша, діти,
Спить у домовині,
Що простяглась під землею
По всій Україні».

«Домовино славна!
Розкрийсь перед нами,
Дай нам глянуть в твою тайну
Ясними очами!

Домовино славна!
Верни нашу силу:
Дай нам ще раз звеселити
Україну милу!

Щоб знов Україна
Садом процвітала
І в холодку дітей своїх
Од спеки ховала;

Щоб росила трави
Не слізьми, росою
І хижаків не втішала
Своєю красою».

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду;
Задивилися діброви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовті піски миє.
Як згадаю Україну,
Серденько заниє.

Вже й орда лихая
З Криму позбігала,
А ти стоїш степовищем,
Як здавна стояла.

Уже й недоляшки
Стали москалями,
А ти глухо розмовляєш
З буйними вітрами.

І Дунай сумує,
І Кубань у тузі.
Хто ж панує-бенкетує
В Великому Лузі?

Сумно по Сибіру
Вигнанці дубують [22],
А по селах українських
Хижаки панують.

НАСТУСЯ

(Поема)

1648

Івану Пилиповичу
Хильчевському [23]

Як з тобою ми зустрілись
На шляху широкім,
Ти заглянув мені в душу
Своїм добрим оком.

І порадив мене щиро,
Куди прямувати...
Довго йшов я, та й прибився
До рідної хати.

Не піду я дальше хати,
Мій коханий брате;
Буду в хаті я співати,
На бандурі грати.

Ой чи в нас же в рідній хаті
Нічого згадати,
Нічим тугу розігнати,
Вгору дух підняти?

Наша хата була здавна
На всім світі славна,—
З того давна, як вітала
Короля Степана.

Убиралась наша хата
Пишними квітками;
Обливалась наша хата
Кров'ю і сльозами.

Вилітали з неї в поле
Орли за орлами;
Обгортали нашу хату
Литвини з ляхами.

Обгортали, та втікали
Усіма шляхами
Перед нашими шаблями,
Довгими списами.

Нашу хату турки й німці
За морями знали;
В нашу хату з усіх земель
Подарунки слали.

Було гучно, було бучно,
Та встав брат на брата,—
Ой замовкла, похилилась
Наша рідна хата.

Ой німує, ой сумує
Наша вбога хата,
Що багатий одцурався
Убогого брата.

Задзвоніть же в німій хаті,
Бандурнії струни!
Розкривайтеся, святії
Предківськії труни!

Оживи, красо дівоча,
В кобзарському серці!
Нехай серце усміхнеться —
І слізьми заллється.

Оживи, козацька славо,
У бандурних струнах,—
Нехай предки звеселяться
У забутих трунах;

Нехай мовлять живе слово
На всю Україну —
І звовуть усю родину
У сем'ю єдину.

А ти, друже мій Іване,
Прийми мою дяку,
Що колись порадив щиро
Мене серед шляху.

За порадою твоєю
Я прибився до хати,—
Годі по світу блукати,
Дороги питати!

ЗАСПІВ ДО ПОЕМИ

Нехай місяць із зорями
Дивиться у воду,
А я гляну-задивлюся
На дівочу вроду.

Любо місяцю з зорями
В воду виглядатись:
Мені любо дівочою
Красою впиватись.

Любо місяцю з зорями
В воду поринати:
Мені любо в дівочеє
Серце прозирати.

Нема ліпшого на небі
Над зорю в погоду;
Нема кращого на світі
Над дівочу вроду.

Нема виду пишнійшого
Над зо́рі в півночі:
Нема дива дивнійшого
Над серце дівоче.

ПІСНЯ ПЕРША

I

Уродилася Настуся —
Любо подивитись,
Із личенька рум'яного
Хоч води напитись.

Уродилася Настуся —
Серце голубине...
Хто ж то її кохатиме,
Як мати дитину?

Розпущу крилаті думки
По всій Україні —
Нема пари статечної
Коханій дівчині!

Нема серця ласкавого,
Ні тихої мови
До любого залицяння,
Дружньої розмови!

Шкода, шкода чорнобрівця
По степах шукати,
Щоб з рожею садовою
Докупи зв'язати!

По Вкраїні огні горять,
Під небо сягають,
Потягнуло степи димом,
Круки в диму грають.

Поміж балок Жовті Води
Кров'ю червоніють;
По городах обгорілі
Дворища чорніють.

Повкладалась серед поля
Шляхта спочивати;
Похожають в пишних шатах
Козаки чубаті [24].

II

Процвітає в саду квітка...
О траво висока!
Закрий її, сховай її
Від людського ока.

Нехай її сонце стиха
Світом обливає;
Нехай бджілка, божа втіха,
Над нею літає.

Нехай її зорі кроплять
Чистою росою...
Не довго їй пишатися
Своєю красою.

Не сховає хвилястая
Пишної квітини:
Не заступить стара мати
Любої дитини.

III

Ой у вдови Обушихи
Сіни на помості.
Наїхали до вдівоньки
Козаченьки в гості.

Молодії до присінок
Кониченьків в'яжуть,
А старії господині
Добри́вечір кажуть.

«Добри́вечір, паніматко,
У твою світлицю!
Нехай бог святий із неба
Назира вдовицю.

Пізнавай гостей незваних,
Чесна господине,
Що здалека завітали
До тебе в гостину.

Чи забула, паніматко,
Той веселий вечір,
Як ми з твоїм Опанасом
Вели дружні речі,—

Дружні речі таємничі
Про козацьку зраду,
Що хотіли відомстити
Шляхті за неправду?

Чи забула, паніматко,
Той ранок понурий,
Як ти в військо виряжала
Воловії хури?

Обушихо, паніматко,
Сизая орлице!
Не дурно ти злила слізьми
Новую світлицю.

Тобі серце говорило
Про козацьку долю:
Виросли нові могили
По чистому полю!

Що в Кумейках, в Боровиці
Задержалось сили,
Те в Сулі зеленолугій
Ляхи потопили.

Потопили полохливих,
Завзятших напали,
Постріляли, порубали,
Кіньми потоптали.

Пішла туга по Вкраїні
Від хати до хати,
Та не вмерла з того жалю
Козацькая мати.

Вона сиріт на отецькі
Могили водила,
Як вставати-воювати —
Піснею учила.

І кривавим слідом діти
В степи простували,
Без гармат на Жовтих Водах
Ворогів стрічали.

Добували козачата
У шляхти гармати...
Помолодшала старенька
Козацькая мати.

Зазивала пишну шляхту
Під Корсунь в гостину...
Про ту учту слава трубить
На всю Україну.

Паніматко Обушихо,
Сизая орлице!
Знай же й ти про славну учту
У своїй світлиці.

Ой твого ми Опанаса
Добре поминали:
Пишну шляхту, як тих раків,
Руками побрали.

Привітай же нас, як мати,
Чесна господине:
Ми з Корсуня простували
До тебе в гостину».

IV

Гучно, гучно у світлиці
Батьки розмовляють.
Любо їх сини Настусю
В піддашші вітають:

«Ой дівчино, дай нам, серце,
Водиці напитись;
Годі згагою у полі
Козакам томитись!

Нехай шляхту добивають
Яструби дзюбаті;
Наша втіха — карі очі,
Чорні бровенята».

Хилить вітер, хилить буйний
В діброві квітину:
Ваблять речі молодії
Вродливу дівчину.

І схиляються в діброві
Верхи із верхами:
Іззираються в розмові
Очі із очами.

То заграє, то заниє
Серце голубине...
Стережися, Настусенько,
Лихої години!

Схаменися, не дивися
На козацьку вроду;
Іди лучче з мосту кинься
У холодну воду.

Там до суду плавать будеш
Тихими ночами
І козацтво необачне
Вабити речами.

Там, русалкою, сміятись
Будеш із кохання,
А тут, широ покохавши,
Зв'янеш в безталанні.

Шкода квітку від лихої
Бурі закривати:
Мусить буря з неї пишне
Листя обірвати.

Процвітайте ж і зникайте
Квітками, дівчата:
На те родить вас, сердешних,
У болістях мати.

Процвітайте, не впиняйте
Серденько кохати:
На те вами, що зорями,
Любується мати.

Процвітайте і нам дайте
Ваших чар напитись:
Тільки й щастя на сім світі,
Що на вас дивитись».

I

Ой давно була —
В непам'ять пішла —
Нещаслива година,
Що козацькою
Кров'ю святою
Червоніла Вкраїна.

Ой били ляхи
Наших козаків
Від Дністра до Стари́ці,
По всіх городах,
Селах, хуторах
Голосили вдовиці.

Ой була, була
Глибока Сула
Нашим трупом загачена.
Польщі служили,
Шляхті годили —
Там за все нам заплачено.

II

Покидали наші
Воловії хури,
Манівцями та тернами
По домах сипнули.

Покида́ли в лозах
Спіжо́ві гармати,
У безлюдний степ московський
Мусіли втікати.

Покидали в багнах
Воронії коні;
Слали свити через багна,
Втікали 'д погоні.

III

Тільки Дмитро Гуня
На Сулі зостався,
Між Сулою і Славутом
Валом обкопався.

Бився Дмитро Гуня
П'ять неділь з ляхами;
Не загине його слава
Поміж козаками!

Бився Гуня, бився,
На силі знемігся;
Похиливши короговки,
З Потоцьким мирився.

Сумно наші, сумно
По домах вертались,
Що брати їх над Сулою
Спати повкладались.

IV

І ти, Опанасе,
Хоробрий Обуше,
Серед бою кривавого
Віддав богу душу.

«Помираю, браття,
За рідну Вкраїну,—
Ой приглядьте вдову мою
І малу дитину.

Ой Морозе-друже,
Мій названий брате!
Назирай орлиним оком
Сирітську хату.

Не попусти шляхті
Над нею глумитись,
А я буду на тім світі
Богові молитись,

Щоб ізнов воскресла
Козацкая сила
І шляхетським клятим трупом
Дніпро загатила.

Маєш сина, брате,
Я — дочку єдину;
Як дійдуть літ, іспаруй їх
У добру годину.

Нехай кров Морозів
З моєю зіллється;
Звеселиться на тім світі
Гірке моє серце».

V

Десять рік минуло
Після того бою,
Як Опанас над Сулою
Поліг головою.

Широ на тім світі
Богу він молився,
А старий Мороз із сином
По комишах крився.

Неволею нашим
Ляхи мир давали;
Розпустивши по домівках,
По одинцю брали.

Брали, закидали
У замкові глибки;
Не ставало в них кайданів,
Забивали в дибки.

Ой дубові дибки,
Залізні кайдани!
По степах ви, по комишах
Наших розганяли.

Розлітались різно
Орли сизокрилі,
Молодих орлят на здобич
Налітати вчили.

Добре ж вони, добре
Вимахали крила,
Поки знову Україна
Бунтом закипіла.

Добре ж вони, добре
По степах шугали,—
Розпорошене козацтво
Докупи скликали.

Триста коней з дому
З Гунею втікало;
Три тисячі до Богдана
У Січ прибувало.

Дві сотні з Морозом
По Дніпру спускалось;
Дві тисячі з Туреччини
До Січі верталось.

Вернувсь Гуня з поля,
А Мороз із моря,—
Розлилася по Вкраїні
Козацькая воля.

VI

«Ой ти, славний Гуне,
Друже мій єдиний!
Дав нам господь обнятися
На во́льній Вкраїні.

Добре послужила
Нам старая сила:
Утікала від нас шляхта,
Штани погубила.

А тепер, мій друже,
Прошу тебе дуже:
Їдьмо — синові моєму
Знайдемо подружжя.

Кажуть, в Обушихи
Дочка — як калина.
Ой то ж синові моєму
Названа дружина.

Попаруєм діток,
Молодих орляток,
Та й засядем по пасіках
На ввесь літ остаток.

Нехай свіжим цвітом
Земля процвітає,
А ми будем молитвами
Добувати раю.

Нехай рід наш родить,
Ворогам на лихо,
А ми собі, дідуючи,
Повмираєм тихо.

І будем дивитись
Із божого раю,
Як наш рід лукаву шляхту
Під корінь рубає».

VII

Добре діди сиві
Між себе рядили,
Щасну долю молодим судили;

У святу неділю,
В обідню годину,
В Обуши́хи за столом сиділи.

За столом сиділи,
Покріпляли сили
Із синами, гостьми молодими.
Сини мовчазливі,
Батьки говірливі,
Мов голуби сиві-буркотливі,

«Обушихо нене!
Сідай біля мене,—
Обізветься Гуня довгоусий,—
Як ти горювала,
Дочку згодувала,—
Про все ти нам розказати мусиш.

Од твоєї хати
Неситої шляхти
Не змогли ми, нене, одганяти:
З малими синами
Лугами, тернами
Од напасти мусили втікати.

Диво дивне стало —
Недобитки встали,
Та й задали ляхам прочухана;
А ще нам дивніше,
Що вдовина криша
Десять рік напасти не дознала.

Ой хоч од напасти,
Кажуть, не пропасти,

Та не дай нікому знати її, боже!
А то ж то вдовиці,
Мавши у світлиці
Любу доню, що в городі рожу!»

VIII

«Козаченьки, батьки мої,
Крилатії орли мої!
Козаченьки-небожата,
Молоді мої орлята!
Так судила божа воля,
Щоб давила нас недоля,
Щоб шляхетська своя воля
Гнала нас із хати, з поля,
Наш достаток забирала,
Наш насущний заїдала,
Наших діток-малоліток
З доброго путя збивала.
Та не всіх же хижа сила
Людоїдством застрашила,
Не всім очі засліпила,
Не всім серце задавила.
Не задавить тому серця,
Чий рід з давності ведеться,
Хто, як пташка, з клітки рветься,
Чия кров лилась і ллється
За вкраїнське щастя-долю,
За святу народну волю...»
Пильно слухав сивий Гуня,
З Морозом ззирався:
Добрим словом більш, ніж медом
Солодким, впивався.

А моторна господиня
Кухлів доливає,
Медову кипучу силу
Словом заправляє:

IX

«Од Прúпети до Синюхи
Вславили себе Обухи,
Та й не злотом рабóваним,
Не гонòром купóваним,
Не гербами-клейнодами,
А своїми пригодами.
Вони в полі воювали
І в неволі бідували;
Вони в муках жартували,
Жартом серце гартували.
Щó ми чули, не забули,—
Тим же слідом прямували.
Була буря — хилúлися,
Було лихо — молилися,
Було горе — горювали,
Та правдоньку шанували.
В кого срібло, в кого злото
Та шляхетські клейноди,
А в нас правда, права воля —
Найлюбіша в світі доля.
Згине срібло, згине злото,
Занедбаються клейноди,
Тільки правда на Вкраїні
По вік вічний не загине,
Тільки правда, права воля
Буде всім жадана доля...»

Похитали головами
Сивими старії:
«Ой слухайте та навчайтесь,
Діти молодії!
Так нам прадіди мовляли,
Від пращурів чувши,—
Не глухе в нас було серце,
Не глухії уші».

IX

«Що змогли, ляхи з нас драли,
Худібоньку забирали,
Наші бджоли піддирали,
Наші ниви продавали,
Біднили нас постоями,
Харчуванням, напоями.
Де нас люде шанували,
Там вони з нас глузували,
По-шляхетськи гордували,
По-збоєцьки жартували.
Як ви в полі стали лу́ка,
Стала дома жінкам мука.
Як ви в полі стали о́рця [25],
Не бачили жінки сонця.

Ой не знали ж ми одради,
Опріч предківської правди.
Ой не мали ж ми поради,
Ні науки, опріч правди:
Мов свята небесна сила,
Вона серце нам живила,
Як на світі жити — вчила,
Од напасти боронила.

Була буря — хилилися,
Було лихо — молилися.
Хилилися, та й не впали;
Молилися — волі ждали.
Ой дождались — ізорнули
З того пекла, де тонули.
Ой що нас по-вовчій рвали,—
Вовчим слідом повтікали;
Ой що кров живую ссали,—
Власних скарбів одбігали;
Що над нами насміхались,—
Самі слізьми обливались.
Все ж то правда поробила,
Наша предківськая сила,
З давніх-давен завіщана,
Награда нам обіщана
Замість срібла, замість злота,
Замість гонору-клейнодів...»
Стрепенулись діди сиві
Од живого слова:
Розігріла старе серце
Гарячая мова:
«Так, паньматко, рідна сестро!
Дякуєм за мову!
Вип'ємо ж за нашу правду,
Народну основу!
Наливай нам кухлі повні
Медом, п'яним-чолом;
Нехай в серце радість ллється
З твоїм любим словом!»

XI

«Козаченьки, батьки мої,
Крилатії орли мої!
Увас очі прозірливі,
А в нас душі покірливі.
У вас рада серед поля,
А в нас дома — ваша воля.
Ви б'єтеся,— ми чуємо,
По домівках бідуємо,
Бідуємо, працюємо,
Малих діток доглядаєм,—
Доглядаєм, в чисте серце
Правду, воленьку вливаєм,—
Доглядаєм, годуємо,
Підмогу вам готуємо».
«Золоті у тебе уста!—
Ще Гуня озвався.—
Знав Обух, де в світі щастя,
Як з тобою брався.
І щаслива, певне, буде
Повік того доля,
Кому судиться подружжям
Люба твоя доня».

А у доні горить личко,
Що в лузі калина:
Перед нею — Морозенко,
Гарний, як картина.
«Ой закрий же мене, нене,
Нехай він не знає,
Як серденько трепечеться,
Мліє-омліває!»

XII

«Козаченьки-небожата,
Молоді мої орлята!
Поки виросли в вас крила,
Рідна мати вас учила,—
Ой учила, наставляла,
Правих предків споминала.
Що ви чули, не забули,—
Тим же слідом полинули.
Козакуйте ж, процвітайте,
Та й нам слави уділяйте.
Козакуйте ж, прославляйтесь,
На нас любо оглядайтесь.
Як до нас ви завітали,—
Мов з могили ми устали;
Як до нас ви налетіли,
Наче світ нам освітили.
Ой світіть же по світлиці
Бідолашній удовиці;
Медом кухлі ісповняйте,
Її мужа споминайте.
Пийте пиво, їжте страву,
Споминайте його славу.
Ой наш рід ведеться здавна;
Наша слава здавна славна;
Наша правда здàвна прàва,—
Чиста славна наша слава!»

І

Ой брязнули на дворі цимбали;
Озвалися у сінях бояри,
Заспівали дружки́ у світлиці;
Забилося серце у вдовиці.
Голубонька з голубничка̀ лине:
Розлучають з матір'ю дитину,—
Розлучають, віночком вінчають,
Пишно, гучно поїздом рушають.
Не морська кучерява хвиля
Із світлиці Настусю вхопила:
Ухопили весільнії гості...
Жалься, боже, її молодості!
Взяли, взяли, мов із саду квітку,
Завертіли у білу намітку.
Наміточко, серпанок тоненький!
Жалься, боже, старенької неньки,
Що з дочкою ще не нажилася,
Слізоньками гірко облилася,
Що дочкою ще не навтішалась,
Сиротою у хаті зосталась.
Чує, чує материне серце,
Яка доля доні доведеться:
На хвилину щастя, на хвилину,
Сумування буде до загину;
На хвилину з милим обнімання,
Довгі роки горя-горювання.
Чує серце, чує — не вміє сказати...
Веселися, мати, утішайся зятем!
Славний Морозенко на всю Україну
Ізнайшов у тебе у хаті дружину.

Бився Морозенко за народну волю,—
Дякуй, мати, богу за щасливу долю!
Бився Морозенко, козакам на диво,—
Дякуй, мати, богу, поки будеш жива!

ІІ

Простяглись, пішли далеко
Луги за лугами;
Красується зеленими
Річка берегами.

Ще недавно по тій річці
Застави стояли;
По заставах орандарі
Мито з людей брали.

Ще недавно берегами
Стояли будинки;
В тих будинках погибали
Наші українки:

Од схід сонця до півночі
Тонку пряжу пряли,
Пряли, ткали та шляхетські
Скрині поповняли.

Ще недавно діди сиві
Млинів доглядали,
Та з унуків розмір брали,
Панові зсипали.

Ще недавно по три корчми
Стояло на милі,
І щоглами одзначались
Високі могили.

Взялись димом гостроверхі
Шляхетські будинки;
Виглядають із-за печищ
Білії хатинки.

По дворищах будинкових
Пасуться телята;
На рушники та на хустки
Білять біль дівчата:

«Бе́ле наша тоненькая!
Як ми тебе витчем,
Пов'яжемо білі руки
Своїм чорнобривцям.

Беле наша тоненькая,
Люба наша праця!
Годі, годі клятій шляхті
Із дівчат знущаться!»

Нема застав, нема мита!
Везіть, люде, жито;
Сипте розмір не на шляхту —
На свою громаду.

Понастромлюйте на щогли
Голови рандарські,
Нехай з вітром розмовляють
Про порядки панські!

Повходила кров у землю,—
Земля пишним цвітом
Ізкрасила усі трави,
Де шляхту побито.

Закричали страшним криком
Всі луги й дуброви,
Та й замовкли,— ведуть люде
Тихії розмови:

Як по-божому, святому
Жити на Вкраїні,
Осягати під левади
Вольні займанщини.

Заняв Гуня займанщину,
Заняв Мороз другу,
Та й осіли пасіка́ми
Край темного лугу.

А святую ба́тьківщину
Віддав Мороз сину,
Нехай веде в стару хату
Любую дружину.

Ой дознала стара хата
Од рандарства лиха,
Та не кинула оселі
Мати Морозиха.

Любо вітами старими
Груші хату вкрили,
Що діди й баби на спомин
Унукам садили.

«Утішайся ж молодими,
Мати Морозихо!
А ми будем дідувати
По пасіках тихо.

Будем собі дідувати,
Господа благати,
Щоб одвів усяке горе
Од твоєї хати.

Поки в церкву переробим
Костьольні руїни,
Нехай богу будуть храмом
Пасіки-пустині.

А про свято ми до тебе
У хату заглянем;
Як жили ми, горювали —
За кухлем спом'янем».

III

Що ж було за добре, що ж було за любо
У старій, дідизній Морозовій хаті,
Як серцем-душею раділа-дивилась
На молоду пару Морозиха-мати!

Що ж було за щастя, що ж була за втіха
Обушисі-тещі, вдові одинокій,
Як зрана в неділю приїде одвідать
Родину єдину, доню ясноoку!

Посідають любо за столом дубовим,
Стара господиня ставить кінву меду.
Широку, квітчасту козацьку-лицарську
Зачинає Гуня з Морозом беседу.

Гарні-ненаглядні діди сивоусі,
Мов голубів пара, сивих, волохатих,
Буркочуть-говорять,
мов у дзвони дзвонять.
Ззирається мовчки із матір'ю мати.

Гарні, наче в срібних образи віночках.
Батьки військовії на покуті сяють.
Поважне обличчя, святії розмови,
І очі, мов зорі, тихо, любо грають.

IV

Голубко Настусю,
Не кажи матусі,
Яке горе твоє серце чує...
Чує воно, ниє,
Та сказать не вміє,
Що йому недоленька готує.

Хай мати не знає,
Що вже в тихім раю
Під квітками шелестить гадюка;
Хай вона забуде,
Яка тобі буде
Неминуча, невимовна мука,—
Невимовна мука —
Із милим розлука,

Розставання — серця розривання:
Розмова ночами
З німими стінами;
На постелі — в домовині спання.

V

Діди сиві, говірливі
Голубоньки буркотливі!
Буркочете, говорите,—
Яке ж лихо ви творите!
Живе слово ви сієте,—
Яке ж лихо тим дієте!
Коло жінки Морозенко
Не сідає вже близенько;
Не дивиться Морозенко
В очі карії пильненько;
Із ослона зривається,
За рушницю хапається;
Обтирає він рушницю,
Заглядає в ладівницю,
Чи всі кулі, всі набої...
Озирне ясную зброю,
Сяде мовчки, крутить вуса,
Не спогляне на Настусю,
Понуриться, вийде з хати,
Стане свистом коня звати:
«Ой коню мій Бусурмене!
Нудьга тобі жити в мене,
По леваді похожати,
З річки воду попивати.
Годі, коню, смутно ржати,
Підковами землю рвати!

Тобі нудно на отаві,
Мені нудно жить без слави,
Ой без слави козацької,
Без заслуги лицарської:
Що без слави серце мляве,
Без заслуги серцю туга.
Тобі тісно у леваді,
Мені душно жити в хаті.
Ой пора нам погуляти,
До козацтва завітати.
Розплету я тобі гриву —
Всім козаченькам на диво;
Уберу я тебе, коню,
В широзлоту, ясну зброю.
На степах ми виростали,
Понад морем грасували,
В орла крил ми позичали,
В моря сили здобували.
Прилинули на Вкраїну,—
Будем битись до загину!
Не загине наша слава:
Доб'ємося до Варшави,
А в Варшаві нашу славу
Ми посадимо на лаві;
Нехай шляхту вона судить,
Наших предків з гробу будить
І, призвавши перед пани,
Поскидає з них кайдани,—
Поскидає з них кайдани
І залічить в душах рани.
Люба жінко! рідна мати!
Годі жити з вами в хаті!
Треба шляхту добивати,
Предкам рани заживляти.

Нехай предки сплять без болю
На кривавім ріднім полю,
Нехай слава провожає
Чисті душі їх до раю.
Наша слава, наша правда
Нехай буде їм награда
За ті муки, що терпіли
Од колиски до могили!»

VI

«Ой що ж се ти, милий,
Думаєш-гадаєш!
Мабуть мене молоденьку
Покинути маєш?

Коня обнімаєш,
За гриву хапаєш;
Кличу тебе серденятком —
Ти не дочуваєш.

Моє серденятко,
Кохання єдине!
На край світа за тобою
Пташкою полину.

Ой рубайся, бийся,
Боєм веселися,
А на мене молоденьку
Хоч раз озирнися.

Будеш кров ворожу
Із піском мішати,

А я буду хустиною
Тобі піт втирати.

Будеш серед бою
Згагою томитись,—
Я подам тобі з криниці
Водиці напитись».

VII

Навернулась в Морозенка
Теплая сльозина,—
Пригорнулася до його
Вірная дружина.

Пригорнулась... «Розступися,
Наша мати, земле!
Я дознала в світі щастя,—
Буде, буде з мене!

Лучче мені заніміти,
В домовині тліти,
Ніж кохання, мою душу,
Із рук упустити!»

VIII

Ой не сокіл з високости
Низенько спустився:
Морозенко в карі очі
Любо задивився.

«Ой чи вам же, оченята,
Слізьми заливатись?
Лучче ж маю гречкосієм
На ввесь вік остатись!

Занедбаю для вас славу,
Завзяття лицарське.
Величайся, кому любо,
У піснях кобзарських;

А я з милою зостанусь,
Мов у тихім раю,
І коня на круторогі
Воли проміняю!»

IX

Молодосте-чарівнице!
Хто тебе не знає?
Чого ж серце замирає,
Як тебе згадає?

Тепле, тепле кубелечко
Ти йому звивала,
В божім раю квіти рвала,
Його чарувала.

Зачароване, заснуло,—
Сни чудові снились...
Чом же вони не справдились,
Як очі одкрились?

Не для тебе, Морозенку,
Воли круторогі!
Нехай орють, гречку сіють
Брати твої вбогі.

А ти будеш Україну
Орати списами
І по полю сіять волю
Вражими тілами.

Будеш сіять, поки ляжеш
В полі спочивати.
Буде битись в сиру землю
Старенькая мати.

Розірветься з болю-жалю
Серце голубине;
Заспіває-заридає
Уся Україна.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА ДО ПОЕМИ БРАТУ ТАРАСОВІ НА ТОЙ СВІТ

У пахарській хаті
Україна-мати
Обох нас родила;
У чистому полі
На одному лоні
Обох нас пестила;

Однакові пісні
Обом нам співала,
На єдине діло
Обох споряжала.
Розійшлись ми різно
Дітьми молодими,
Зустрілися пізно
Між людьми чужими.
Вкупі працювати
Брат із братом брався;
Що одна в нас мати,
Ти не догадався.
Братався з чужими,
Радився з чужими,
Гордував словами
Щирими моїми.
І на той світ вибрався
Із сім'ї чужої...
Зостався я без тебе
Круглим сиротою.
Що ж мені чинити?
Як у світі жити,
Щоб душі живої
Не занапастити?
Чи мені по тобі
Сумом сумувати,
Чи твою роботу
Взяти докінчати?

Докінчаю, брате,
Не загину марне,—
Втішу Україну,
Матір безталанну.
Усміхнеться, брате,

Заплакана Мати,
І любо їй буде
Дітей спогадати:
«Різно, діти, різно
В світі пробували,
Та єдину душу
Удвох вони мали.
Різно, діти, різно
По світу блудили,
Та на одно діло
Душу положили».

ГОГОЛЬ І ВОРОНА

Пливе Гоголь по Славу́ту,
В воду поринає.
На сухій гіллі Ворона,
Важенько здихає:

«Ой мій друже білокрилий!
Горенько з тобою!
Поринаєш,— не дай боже,
Заллєшся водою!»

Пливе Гоголь по Славуту,
З хмари дощик ллється.
У Ворони-жалібниці
З жалю серце рветься:

«Ой з'явися, ясне сонце,
Висуши нам крила,
Що обом нам з мокрим пір'ям
Літати несила!»

«Ой Вороно-жалібнице!
Чого марне крячеш?
Я купаюсь-очищаюсь,
А ти з дуру плачеш.

Нащо мені на Славуті
Твоя осторога?
Сушилась би собі мовчки,
Ротата небого!

Нащо мені од дощику
Твоя оборона?
Сиділа б ти собі мовчки,
Химерна Вороно!»

ДАВНЄ ГОРЕ

(Дума)

Василеві Михайловичу
Білозерському

Чом, Дунаю, став ти мутен,
Став ти мутен, каламутен?
Ой чи вітри тебе збили,
Чи лебеді білокрилі,
Чи коники вороненькі,
Чи козаки молоденькі?

Чого, серце, ти сумуєш?
Чого ниєш-заниваєш?
Чи ти нове горе чуєш,
Чи давнє споминаєш?

«Ой хоть чую — не боюся:
Я крівцею розіллюся,
Розіллюсь по ріднім краю
Од Єсмані до Дунаю.
Із крові уродять квіти,—
Звеселяться малі діти,
Уквітчаються дівчата,
Радітиме стара Мати.
Я сумую давнім горем,
Що зросло над синім морем
І, в безщасную годину,
Обняло всю Україну,—
Як зіновать [27] розрослося,
В серце глибоко впилося;
Я сумую, що не знаю
І не бачу йому краю».

На далекій Україні
Не одна, не дві дівчини
Раді мене привітати,
До серденька пригортати,
В речах душу виливати,
Братом, татом називати.
Ой дівчата, пишні квіти,
Безталанні мої діти!
Лучче мене не вітайте,
Та сліз ревних мені дайте;
Лучче мене не цілуйте,
Та зо мною посумуйте.

Нехай сум наш по Вкраїні,
Як та мати по дитині,
Плаче-стогне-вбивається,
В сонні душі вривається.
Нехай всяке тепле серце
Нашим болем іздригнеться,
Нашим болем, нашим горем,
Що зросло над синім морем.

LAGO MAGGIORE

Ходжу берегами,
Та й не находжуся;
Дивлюсь на сади зелені,
Та й не надивлюся.

Сади-виногради
В воду поринають;
Поуз берег ясні смуги
Як срібло сіяють.

Шукаю-питаю
Зеленої рути,
Щоб тебе, мій рідний краю,
Навіки забути.

В тобі, рідний краю,
Люде туманіють;
По степах твоїх розлогих
Будяки красніють.

Тобі, рідний краю,
Не дав господь долі;
Розкинулась твоя доля
Могилами в полі.

Зійду на могилу,
Гляну на Вкраїну...
Помандрую в чужі землі,
Та там і загину.

ДО ДАНТА,

прочитавши його поему «Пекло»

Хто не знає, Дáнте, твого горювання,
Той і твого пекла страшного не взнає:
З твого серця вийшли ті оповідання.

В праведному серці той огонь палає,
Що палить у пеклі дýші беззаконні:
В мýченому серці холод побиває

Рожевії квіти, пишні, благовонні,
Що гинуть без сліду, що мов сон зникають,
Оставивши в серці болі невимовні.

Нехай усі люде тії болі чують;
Нехай усі землі, всі язики знають,
Як великі душі за ввесь мир горюють.

ДО МАРУСІ Т.

Не співай мені, земля́чко,
На чужій чужи́ні,
Не нагадуй мені, сестро,
Рідної Вкраїни.

Твоя пісня пориває
Туди мою душу,
Де люблю я карі очі,
Та забути мушу.

Не забуду я до суду
І навпослі суду!
Тим коханням перед богом
Хвалитися буду.

Люблять люде пишні квіти,
Люблячи зривають,
А красою, так як діти
Метеликом, грають.

Я люблю тебе, дівчино,
Як дитину мати;
Не бажаю за кохання
Любої одплати.

Моє серце за кохання
Мені одплатило,
Що доро́гу мою темну
Світом освітило.

Освітило — тайну слова
Живого одкрило...
Ой не дурно ж моє серце
Жило і любило!

РОДИНА ЄДИНА

Ой нема на рідний берег
Броду-переходу;
Не знайти до роду броду
Через бистру воду.

Бистра річка — життя моє,
Широка-глибока...
Плавле-тоне на тій річці
Душа одинока.

Ой вихопись, душе моя,
Та змахни крилами,
Полени́, де рідна хата
Стоїть між садами.

Ой кого ж тобі позвати
Із рідної хати?
Глухо в хаті... хіба встане
З домовини мати.

Ой нехай вона устане,
На мене спогляне,
Та зо мною своє горе
І щастя спом'яне.

Ой я з материнього горя
Набирався сили,
Материні святі надії
Дали мені крила.

Облітав я тими крильми
Ввесь світ-Україну;
Ся́ду-паду́ одпочити
На вбогу могилу.

Убогая, низенькая,
Забута могила,—
Вона в мене на Вкраїні
Роди́на єдина.

Навкруги стоять гробниці
З пишними словами...
Я на їй повішу кобзу
З живими струнами.

Ой хто прийде по родині
Плакати-ридати,—
Буде кобза йому грати,
Серце розважати.

Будуть люде по тій кобзі
Мою матір знати,
З нею й сина, як єдину
Душу, споминати.

ГУЛЬВІСА

Ой ішов я до дівчини —
Од воріт вернувся:
Піду лучче до шинкарки
Горілки нап'юся!

Нехай добрі люде славлять,
Що в шинку ночую,—
Що за тиждень загорюю —
За ніч прогайную.

Лучче мені од громади
Наругу приймати,
Аніж собі вольні руки
Навіки зв'язати.

Твої чари, дівчинонько,
Я по людях знаю;
Тому щастю, тому раю
Віри не діймаю.

Ой коли б нас не в'язано —
Може б, нам жилося,
Що волею моє серце
З твоїм понялося.

Ой яке там щастя-доля,
Де в хаті неволя?
Моя доля — серед поля
Нев'язана воля!

Ой заграй мені, кобзарю,
Про ті ча̀си давні,
Як у Січі проживали
Наші предки славні.

Ой заграй мені, кобзарю,
Нехай я заплачу,
Нехай долю — вольну волю —
Крізь сльози побачу.

Ой заплачу-заридаю,
Рутою утруся...
До любої дівчиноньки
Повік не вернуся.

СВЯТИНЯ

Мовчки струни на бандурі
Я перебираю;
Заспівав би я до тебе —
Голос замирає.

Не почуєш мого слова
Серцем молоденьким,—
Квітчаною головою.
Схи́лишся до неньки.

«Пести мене, моя нене,
Як малу дитину,
Я твойого, нене, лона
Довіку не кину».

«Ой покинеш, моя доню,
Далебі, покинеш,
У чужий край, в чужі люди
Пташкою полинеш.

Прийде, прийде, моя доню,
Такая година,
Що рідніша неньки буде
Любая дружина».

І я чую тихі речі,
Голосніше граю.
Я душею молодую
Красу обіймаю.

Ой бандуро, рідна сестро,
Золотії струни!
Вложи в неї моє серце,
Високії думи.

Нехай їй вві сні приснится,
Що я чую й знаю,
Про що серцем одиноким
Господа благаю.

Нехай їй вві сні приснится
Мати Україна,
Наше горе, наша радість,
Надія єдина.

Святе слово — р і д н а м а т и;
Єсть іще святиня
Вища, богові миліша —
Р і д н а я В к р а ї н а,

Зрозумій, моє кохання,
Чистою душею,
Що́ люблю я, чим живу я,—
Будеш ти моєю.

ВЕЛИКІ ПРОВОДИ

(Поема)

1648

...esta vita noiosa
Non are degna di si gentie cosa.
Dante

Благій матері славного сина
Мар'ї Іванівні Гоголь [28]

Як на мене шуря-буря
З півночі схопилась,—
Твоя хата, блага мати,
Мені відчинилась.

Як на мене хиже птáство
Важко налітало,—
Ти мене, благая мати,
Орлом величала.

Не орел я, стара нене,—
Голуб полохливий,
Яструбами закльований,
Совами ночними.

Під твою сховавсь я кришу
В завірюху злую;
Твоїм духом теплим дишу,
Твоїм серцем чую.

Ой ти вміла заспокоїть
Лякане серденько,—
Буркочу тобі тихенько,
Моя рідна ненько.

I

Ой чого, чого
В славнім Гадячі
В усі дзвони задзвонено?
Ой чого, чого
Усі могилки
Корогвами закрашено?
Попи співають,
Свічки палають,
Козаки шабельками лискають.

Ой кого, кого
Пишним поїздом
У почéті привезено,
Вороного коня,
В сріблі-золоті,
За труною приведено?
Пани й панята,
Дуки, княжата
З'їхались труну провожати.

Ой хто ж бо то, хто
На сиру землю
Пав у чорнім оксамиті?
Тяжко старому
Зоставатися
Сиротою на світі!
Є кому меди
І вина пити,
Та нікому очей веселити.

II

Годі тобі, годі,
Пане Ярожинський,
У сиру землю биться:
Ще ж бо ти на світі,
У похилих літах,
Не зовсім одиниця.

Не заливай, батьку,
Примерклого ока
Гіркими сльозами:
Єсть у тебе втіха —
Дочка ясноока
З чорними бровами.

Ой вона від жалю,
Як степова квітка
Під росою, схилилась.
А на її красу,
На пишну уроду
Вся молодіж задивилась.

Схилилась над братом,
У чорних серпанках,
Як верба над водою;
Усім взяла очі,
Усім взяла серце
Молодою красою.

III

Під страшну нагоду,
Через Жовту Воду
Не знайшли пани броду;
Помер молоденький
Панич Ярожинський,
Повернувши з походу.

Не низьким поклоном
Низове гультяйство
Паненя привітало:
Воно йому в груди
З довгої пищалі
Подарунок послало.

Чи то степи й балки,
Глибокі байраки
Красним маком процвітають:
Чи то хмельнищане,
Втікачі-панщане
Червону кров розливають?

Застукав Хмельницький
Гетьмана Калину
Із Потоцьким під Стебловим,—
Дякують панове
По костьолах богу,
Хто вернувся здоровим.

Ой уже ж Хмельницький
На всю Україну
Зичним голосом гукає:
«Гей, хто не хоче
Шляхті догожати,
Хай до мене прибуває!»

Гудуть хлібороби,
Як весняні бджоли:
«Ой що маємо чинити?
Чи нам манівцями
За Дніпро втікати,
Чи ще шляхті послужити?

Уже ж ми служили,
Уже ж ми й робили,
Та що маєм за послугу?
Запродало панство
Наше тіло й душі
Орендарям у наругу».

IV

Ой у Лубнах крутоярих,
У високім замку,
Сидить пишний князь Єрема
На тисовім ганку.
Насупився князь Єрема,
Все листи читає.
«Враже хлопство! Хамське кодло!» —
Раз по раз гукає.

«Наряжайте драгонію,
Лаштуйте гармати!
На всіх шляхах, перевозах
Поставити чати!

Усі стежки по яругах
Попересікати,
А, піймавши утікачів,
На палі вбивати!

На розпуттях шибениці
Ставити по полю,
Щоб завчасу вгамувати
Ледачу сваволю!»

V

Кличе пишний князь Єрема
Перед себе Голку —
Молодого отамана
Панцéрного полку.

«Пане Голко! ти вірностю
Своє ім'я вславив;
Тим я тебе серед шляхти
Високо поставив.

Хоч родився ти від козака,
Та шляхетну душу
В твоїх речах і учинках
Шанувати мушу;

Бо не дурно ти зо мною
З'їздив чужі краї:
Розумнішої людини
Над тебе не маю.

Вірний Голко! тепер тая
Година настала,
Щоб твоя душа шляхетна
Сонцем засіяла.

Занедужав Рарожинський,
Поховавши сина,
А тим часом закипає
Бунтом Україна.

Гадячане перші встануть:
Завзятії люде!
Як не впиним того хлопства,
То щось лихе буде!

Оце ж мушу сусідові
Допомогу дати
І тебе послать у Гадяч
Рейментарювати.

Честь велика! Уся шляхта
Завидує збоку.
А за вірність дамо тобі
Награду високу:

Дамо тобі кролевщизну
У Липовім Броді,
І будеш ти, з ласки сейму,
Шляхтич на загроді [29]».

Уклонився пан отаман,
Засяяли очі:
«Я більшої, ясний князю,
Милості не хочу,

Аби мені панам своїм
Добре догодити
І від них ласкаве слово
Собі заслужити».

VI

Чого ж се ти, Голко,
Чого ж се ти, друже,
Одійшов од князя,
Та й зажурився дуже?

Чи ти зажурився,
Чи ти загадався,—
Хто ж би то по тобі
Дорозумувався?

Глибокий колодязь,—
Тільки дно блищиться:
Твоя думка глибше
У серці таїться.

Глибокий колодязь,
Води не достати:
Тебе не збагнули б
Ні батько, ні мати.

Глибокий колодязь,
Не сягне ключина:
Тебе не збагнула б
І вірна дружина.

З панами ти виріс,
Панам сподобався
І рідного батька
Змалку відцурався.

Панським тебе мати
Личком наділила,
Бо в панських будинках
Тобою ходила.

Уродила мати
Як намалювала,
Бо в панських будинках
Вона пробувала.

Чого ж тебе серцем
Козаки шанують?..
Козацьку натуру
Вони в тобі чують.

Як заграєш в полі
На воронім коні,—
За тобою, Голко,
Козаченьки роєм!

Як виїдеш збройно
Гряничить гряниці,—
Вони за тобою —
Що вольнії птиці!

Вірно Голка, вірно
Своїму пану служить...
Чого ж його серце
Потай усіх тужить?

З веселої учти
Голка утікає,
І панська шаноба
Його не втішає.

Ой б'є-розбиває
Щука-риба ряску:
Не вважає Голка
На дівочу ласку.

Летить орел в небо,
Розпустивши крила:
З козаками Голці
Розмова не мила.

По синьому морю
Лебідь поринає:
Не простацьку Голка
Думку собі має...

VII

Пішла-повилася,
З Лубен крутоярих
Дорога розлога...[30]
Обняла козацьку
Безоднюю душу
Велика тривога.

«Де ти живеш, славо,
Праведне лицарство,
Де тебе шукати?
Ой ще ж тебе, славо,
На світ не явили
Високі палати.

Ой чи то ж то слава,
Велика заслуга,
Щоб свій рід підняти?
Чи то слава славна
На божому суді,
Щоб люд рятувати?

Ой із'їздив-звідав
Я чужії землі,
Розуму набрався;
Ой бачив я славу
Понад синім морем —
Я в їй закохався.

Ой шумлять байраки,
Луги Низовії
Буйними вітрами:
«Ой настало врем'я,
Настала година
Розмовлять з панами.

Ой буде розмова
У чистому полі
Довгими списами:
Гей, пишнеє панство,
Шляхетне лицарство,
Розквитайтесь з нами!

Ой буде розмова,
Гарматная рада
Огнем, порохами;
Напишемо листи,
Вічні договори
Гострими шаблями».

VIII

Їде Голка чистим полем
На воронім кóні;
За ним вовчок панцерників
У ясненькій зброї;

За ним слуги молодії,
Вози скарбовії;
Під білими попонами
Коні дорогії.

Блищить шабля козацькая
Від срібла та злата;
Зрядив його пан ласкавий,
Як рідного брата.

Горять в полі, против сонця,
Сукні-єдамашки:
«Не забувай, вірний слуго,
Княжецької ласки».

«Не забуду, не забуду,
Хіба жив не буду!
Ой я вам, вельможне панство,
За все вдячен буду:

І за те, що панські очі
Й панські брови маю:
І за те, що свого батька
Змалку відбігаю;

І за те, що моя мати
Пішла за водою,
Породивши паненятко
В лузі над Сулою;

І за те, що ви достатком
Мене наділили,
Награбивши, наздиравши
З рідної Вкраїни.

Ой Єремо, пишний князю!
Не дивись звисока:
Не засліпиш сріблом-злотом
Козацького ока!

Було мене в чужі землі
З собою не брати,
Коли хотів з мене слугу,
Дворянина мати.

Було мене не пускати
На тайні розмови
До тих людей, що по світу
Ширять розум новий.

Ой ти, князю, в єзуїтів
Учивсь панувати,
А я учивсь у тих людей
Братів рятувати.

Заковані брати мої
В шляхетські статути...
Пора, пора поскидати
Невольникам пути».

І

Серед гаю, під горою,
Старий дуб стоїть;
З-під кореня того дуба
Криниця дзюрчить.

Дзюрчить-біжить криниченька,
Наповня ставок;
Над тим ставком нахилився
Вишневий садок.

Похилая хатиночка
З садка визира;
В тій хатинці проживає
Бабуся стара.

Сама собі, як мізинець.
Кругом гай шумить.
Полягла трава висока:
Нікому косить.

Чий же то в траві високій
Протоптаний слід?
Носять діти-унучата
Бабусі обід.

Бабувати вона ходить
До добрих людей,
А зимою у запічку
Вовну в них пряде.

Там дітвора з повитухи
Не зводить очей,
Слухаючи пісень її
Та старих річей.

Як водиця із-під дуба
У ставок біжить,
Так бабуся з маленькими
Дітьми бубонить.

А весна красна настане —
Вона знов у гай,
Знов до дуба підгірнього,
Бо там її рай.

То не квітки між травою,
То — думки її;
Як спогляне, то й згадає
Радощі свої:

«Цвіте ясний, цвіте красний!
Не довго цвітеш;
На хвилину, милий боже,
Щастя нам даєш.

Ой сон-траво, і ти, зоре!
Густійше бриніть,
Де дружина моя вірна
Під явором спить.

А ти, водо дзюркотлива!
Течи із ставка
У Сулу зеленолугу...
Там моя дочка.

Русалкою покутує
Розум молодий,
Що не втекла, необачна,
Лихої біди.

Передай їй, дзюркотонько,
Плач довічний мій,
Мàтерніми слізонькàми
Личко їй обмий.

Козаченьку-безбатченку!
Ти — крадений цвіт...
Цвіти ж собі і красуйся
На весь божий світ.

Ой, як я тебе не бачу,
На серці печаль;
А побачу твою вроду —
Візьме серце жаль.

На послугу, на утіху
Панству уродивсь
І від роду козачого
Навіки одбивсь».

II

Ой блиснула грімниченька,
Густу хмару розриваючи:
Засіяли козаченьки,
Дібровою проїжджаючи.

Попереду пан отаман
Показує їм доріженьку.
Кінь вороний, сам молодий,—
Чого ж клонить він голівоньку?

То не маки процвітали,
Густу траву іскрашаючи:
То козаки луку вкрили,
Кониченьків попасаючи.

Ой не журись, бабусенько,
Що ти в світі одинокая:
Єсть у тебе, стара нене,
Родинонька ясноокая.

Ой не голуб затуркотав,
У віконце добиваючись:
Загомонів козаченько,
Любим словом озиваючись:

III

«Куди їду — не проїду
Похилої хати,
У тій хаті пробуває
Моя рідна мати.

Пробуває одинока
Сирота бабуся;
Вона мені — рідний батько
І рідна матуся.

Ой ти мене, бабусенько,
В колисці хитала;
Над малою дитиною
В будинках співала.

Ти зо мною розмовляла
Тихо вечорами.
Мою душу наповняла
Щирими словами.

Спали речі чарівничі
У душі хлоп'ячій,
Прокинулись, розвинулись
У думці козачій.

Над хвилястими морями
Живуть, мамо, люде;
Зміркували, зрахували,
Що з козака буде.

Тії люде, моя нене,
Твою річ святую
Розжевріли в душі моїй,
Як іскру живую.

Не турбуйся, моя рідна,
Що я в пана вдався:
Знала доля, нащо козак
Панам сподобався.

Ой у тебе кругом хати
Тихая дуброва,
А у Лузі Великому
Гучная розмова.

Ой у тебе по садочку
Метелики грають,
А із Лугу Великого
Орли вилинають.

Вилинули сизі орли
В Корсунь на Вкраїну,
Оживили-воскресили
Козацькую силу.

Козаченько-безбатченко
Шляхті прислужився,
Що, гряниці гряничивши,
Він у славу вбився.

Ой викине він ту славу
Корогвою в полі,
Ззиваючи невольників
До вольної волі.

Буде панству з його слави
Вічний упоминок:
Повтікають, позбігають
З високих будинок.

Благослови, рідна нене,
Старими руками,
Щоб вороги в полі мліли
Перед козаками.

Благослови, бабусенько,
Святим своїм словом,
Щоб до тебе я вернувся
Із війни здоровим.

Не хочу я на Вкраїні
Паном панувати
І лихою безталанним
Жалю завдавати.

Я підкину підвалину
Під твою хатину
І введу в неї убогу,
Молоду дружину.

Заспіває-засіяє
Гай навкруги хати,
І доживеш з нами віку,
Як рідная мати».

IV

У старого дуба
Холодна водиця
Стиха корінь підмиває;
Про Жовтії Води
І про Корсунщину
Повитуха мовчки знає.

Коли б не дітвора
Малими ногами
В траві стежку протоптала,
То пташки співучі
І бджілки гудючі
Новину б їй розказали.

Про Жовтії Води
І про Корсунщину
Шепче вітер по дубровах,

Не з однії буди [31]
Повтікали люди,
Не один пустує бро́вар.

Про Жовтії Води
І про Корсунщину
Дітям сни чудній сняться;
По всій Україні
Всяке зрозуміло,
Що час на ляхів підняться.

Ой заходить сонце
За холодну хмару,
А небо огнем палає;
Старенька бабуся,
Здіймаючи руки,
Щирим серцем промовляє:

«І благословляю,
І бога благаю,
Щоб фортуна в полі вам служила,
Щоб несите панство
І хиже рандарство
Козацька сила одоліла.

Як же будеш, синку,
У чистому полі
За ляхами конем уганяти,
Не ражу я, синку,
Тобі кров людськую
Річеньками марне проливати.

Нехай побиває
Вороженьків наших
Всьогосвітняя позо́ра,

Що по всьому світу
По всіх добрих людях
Ходить із двора̀ до дво́ра.

Буде з тебе слави —
Предківськую землю
Унучатам повертати;
Буде з тебе слави —
Вельможнеє панство
З України позганяти.

Ой нехай же тебе
Божий син намножить
За твою козачу вдачу!
Може, доживу я,
Що на Україні
Людську воленьку побачу.

Може, доживу я,
Що в старенькій хаті
Загучать скрипки й цимбали,
І звичаєм добрим
Ти діток згодуєш,
Як ми своїх годували.

Коли ж не побачу
Козацького війська
Під білою корогвою,
То надію теплу
Понесу у серці
В домовину із собою.

Коли ж не хитати
Мені правнучà̀ти,
Як тебе колись хитала,

То й то мені радість,
Що я тебе в військо
На ворогів проважала!»

ПІСНЯ ТРЕТЯ

І

Вельможний рід Рарожинських
Початку не має:
Як розжився, збагатився —
Ніхто не зазнає.

Може, ще тоді, як Каїн
Завидував брату,
Судила їм сліпа доля
Здобичу багату.

Може, предки умочали
В людській крові руки...
Забули те, занедбали
Вельможні унуки.

Паненятами рожались,
Панами вмирали;
З високої високості
На люд позирали.

І хилилась уся шляхта
Під панську руку,
Оддавала дітей своїх
У двірську науку.

Тим дворянством пишаючись,
Училася шляхта,
Як достатком та гоно́ром
Переважить брата;

Як підданську нахиляти
Шию під кормигу;
Як сажати бунтовників
У темну хурдигу.

Царювали Рарожинські
В шляхетській громаді,
Старші в війську, самовладні
На сеймовій раді.

І із роду в рід привикли
Себе поважати:
«Кому робить, кому служить,
А нам — панувати.

Сам господь нам указує
Владичню роботу:
Хилить під нас братів-шляхту
І хамську темноту.

З ким зотнемся за гряниці —
Він нам помагає,
Із роду в рід Рарожинських
До́бра розширяє.

Так судилося на небі,
Щоб роди старинні
Уставляли суд і правду
По всій Україні.

Ой як з давніх було часів,
Так повинно й бути:
Не здоліє того ладу
Ніхто повернути».

II

Ой правду мовляли
Вельможні панове,
Нехиблену правду,
Поки не гукнули
Луги і дуброви
Про козацьку зраду.

Закрутилась круто
Зелена хмелина,
Звившись на тичину;
Огласило хлопство
Шляхту брехунами
На всю Україну.

Шкода казнодіям
З високих амбонів
Простолюддя дурити!
Ой годі нам, браття,
Шляхетському богу
Ладанами курити.
«Ой зберімось, браття,
У чистому полі
На спасенну науку:
Станьмо одностайно,
Подаймо брат брату
У тяжкій пригоді руку».

І вже ідуть різно,
І вже гудуть грізно
Чорні хмари з громами;
Насупилось небо,
Сяють блискавиці
Усіма сторонами.

І вже не одного
Розчахнуло громом
Кучерявого дуба...
Втікайте, панове,
В Польщу з України:
Буде вам велика згуба!

У Гадячі славнім,
На Йвана Купала
Громова стріла впала:
У панський будинок
Людська поголоска
Новину страшну примчала.

У Гадячі славнім
Посеред базару
Красне полум'я палає:
Ой то козак Голка
Із панцерним полком
Навкруги людей збирає.

У Гадячі славнім,
На велике свято,
Костьоли мовчать-пустують:
Ой посеред ринку
Козаки охочі
На возі вóза риштують [32].

Чого притаїлись
Унити з жидами
У склепах з мертвяками?
Ой високо має,
На сонечку сяє
Корогов між козаками.

«Ой ви, козаченьки,
Ви хижацькі слуги.
І ви, вбогі гречкосії!
Ой годі вам, браття,
Неситому панству
Хилить під кормигу шиї.

«Ой хапайте, браття,
Хто кий, хто дрючину
На вельможную спину,
Вирятуймо, браття,
З тяжкої неволі
Свою рідну Вкраїну.

«Ой годі вам, браття,
Жито засівати
По шляхецькому полю.
Гей, зорімо, браття,
Свою предківщину
Та засіймо святу волю».

III

Оце Голка серед ринку
З возів покликає.
Любо корогов княжецька
Над козаком грає.

Червоною китайкою
Пишно вози вкриті.
Стоять мовчки гадячане,
Мов у землю вриті.

Давно, давно таких річей
Не чула Вкраїна:
До землі всіх прихилила
Лихая година.

Поглядає брат на брата,
А батько на сина:
Чи вже справді підніметься
Уся Україна?

Чи вже справді розкуються
Невольникам руки
І визволять батьків сини,
А дідів унуки?

Розкуються, розкуються,
Тільки всі вставайте,
На шляхетські хитрі речі
Й грізьбу не вважайте

Розкується, поскидає
Кайдани Вкраїна,
Аби у всіх була воля
І дума єдина.

Розкується, і довіку
Вже того не буде,
Щоб на пана працювали
Неволею люде.

Брати мої, зачинайте
Великеє діло:
Ставши в лави, підступайте
Під панський мур сміло.

Не вважайте, що глибоко
Він у землю врився:
Хто б устояв против миру,
Ще той не родився.

Предки ваші неволею
Той мур мурували,—
По цеглині розібрати
Вам завітували.

Не страшна смерть, хто надії
На долю не має,
Кого ворог, як той ворон,
Клює-заїдає,

Слава тому, хто поляже
За вбогого брата
І унукам перекаже
Вставати на ката.

А проте прошу вас, браття,
Ладу мого ждати
І порядком, по-лицарській
Під мур підступати.

Може, шляхта схаменеться
І попросить згоди:
Не бороніть,— хай втікає
За дніпрові води.

Хай втікає та накаже
Вельможним панятам,
Щоб не важились буяти
По убогим хатам.

Низько стоять хати наші,
Вгору дух палає —
Не минеться напаснику,
Хто нас насідає!»

IV

В обідню годину,
На Йвана Купала,
Сумно, сумно в Ярожинських
У будинку стало.

Старий Ярожинський
На ліжку конає,
Його дочка-одиначка
З жалю омліває.

З великого роду
Одна зостається...
Зупинились в очах сльози,
Серденько не б'ється.

Чорна потороча
Молитви читає,
За дукати болящому
Гріхи відпускає.

Що пан не накоїв
З молодого віку,
Довгополий відпускає
Од нині й довіку.

Чи то, як козацтво
По тюрмах конало,
А козачки неволею
Постіль панам слали;

Чи то, як панове
Гамували бунти
І під шляхту позаймали
Козацькії грунти;

Чи то, як з Потоцьким
Сільський люд карали,
Від Ніжина до Києва
На палі сажали,—

За все довгополий
Панові прощає
І до раю панську душу
З миром одпускає.

V

В обідню годину,
На Івана Купала,
Сумно, сумно в Рарожинських
На подвір'ї стало.

Радить шляхта раду,
Ставши кругом ганку;
Викликає на пораду
Вельможну панянку:

«Ой що нам, вельможна
Панночко, чинити?
Не здолієм проти хлопства
Замку боронити.

Повтікали з замку
Козаки надвірні,
Малолюдком зосталися
Слуги ваші вірні.

Хоч же нас і омаль,
Та все чиста шляхта,—
Умирати ми готові
За пана і брата!

Чесне панібратство
Дорожче нам плати,—
За ваш гонор і здоров'я
Раді ми вмирати!

Шляхетською кров'ю
Вали позливаєм,
Благородним нашим трупом
Рови зарівняєм.

Нехай по всіх землях,
Де пани панують,
Про шляхетську нашу зацность
Вельможнії чують.

Батьки й діди наші
Рід ваш підпирали,
Вони з вами хліб-сіль їли
І меди пивали;

З вашого достатку
Брали щедрі дари:
Через вас вони від сейму
Кролевщизни мали.

Нехай же вбачає
Вся вельможна шляхта,
Як стоять дворяне вірні
За пана і брата».

VI

Ой крикнула лебедонька,
Крилом воду розбиваючи;
Озвалася ясна панна,
Згорда руку простягаючи;

«Ой славнії браття шляхто,
Наші слуги незаплатнії!
Не вважайте на мій смуток,
На мої очі заплакані.

За хмарами дощовими
Горить-сяє ясне сонечко;
Ой від жалю великого
Розпалалось моє сердечко.

Одна, одна, як зернятко,
З мого роду я зосталася;
Найвищая, найкращая
Мені доленька досталася.

Сідлай мені, пан конюший,
Коня мого довгогривого:
Поведу я вірну шляхту
На козака бунтовливого.

Ударимо вступним боєм,
Усі купою поляжемо:
Як стояти за свій гонор —
Вікам дальшим перекажемо!»

VII

Похилились в темнім лузі
Калинові віти:
Заплакала вірна шляхта,
Як малії діти.

«Панно наша, доле наша,
Красо всього краю!
Не на землі б тобі жити,
А в божому раю.

Ой веди ж нас, ясна зоре,
У чертог преславний,
Де сіяють перед богом
Твої предки славні.

А щоб ворог не втішався
По нашому згóні,
Справим твойму панотцеві
Пишні похорони.

Як порине у твій замок
Каламутна річка,—
Горітиме в темнім склепі
Восковая свічка.

Як кинеться хиже хлопство
Пити панські вина,—
Злетить вгору увесь замок,
Як легка перина.

Із льохів, будинків, стаєнь,
Із хлопського трупа
На дворищі Рарожинських
Стане чорна купа.

Хай уп'ються гайдамаки
Винами-медами,—
Заростуть їх хижі кості
Терном-бур'янами.

Ой про нашу чесну славу
Буде мир гриміти,
А про зраду їх лукаву —
З гадом гад шипіти.

Ой про шляхту у світлицях
Проречуть гетьмани,
А про хлопство у темницях —
Ланцюги й кайдани».

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

I

Ой загули талимбаси мідяні,
Ой заржали кониченьки вороні;
Стара брама усміхнулася,
Що ворота одімкнулися.

Ой злинула лебідонька із гнізда;
Грає конем Рарожинська молода:
Білі шати, золотії береги,
Сиплють іскрами каміння дорогі.

«Ой іду я, іду до шлюбу,
На вашу, вороженьки, згубу!
Ой заграно мені і забубнено,
Тільки мене не полюблено.

А сама я женихів своїх люблю —
У серденьку, як у пеклі, потоплю...
Горить-кипить гірке серденько моє...
Ой усім вам, женишеньки, місце є!»

II

Ой в Гадячі, серед ринку,
Ревнули гармати...
«Не нам, шляхто моя вірна,
Від хлопства втікати!»

Ой лискає в чорних хмарах
Зубчаста грімниця;
Хто ж то в'ється між димами,
Як біла орлиця?

«Дозволь, батьку, із жупана
Срібний гудзь зірвати!
Ой не візьмуть чарівницю
Козацькі гармати.

Ой у тебе, отамане,
Замовна рушниця:
Наші кулі одвертає
Панна-чарівниця.

Ой ти знаєш, отамане,
Всяке характерство:
Шкода, шкода товариства,
Любого братерства!»

Окрилася шляхта димом,
Рушниці гримають;
Гадячане, як снопики,
По землі лягають.

Окрилася шляхта димом,
Крізь дим огонь сяє;
Лиcкавкою між лавами
Панночка літає.

Ой не важся, пане Голко,
Панну зустрічати:
Зачарує семип'ядну —
Не втрапиш стріляти.

Ой не важся, отамане,
Панну наїжджати:
Зачарує гостру шаблю —
Не влучиш рубати.

Ой не важся чарівниці
У вічі заглянуть:
Обімліють бистрі ноги,
Рученьки зав'януть.

Прорубався пан отаман
До панни близенько,—
Заблищали карі очі,
Тьохнуло серденько...

«Гей, козаки товариші
Панцерного полку!
Оступіте у три лави
Отамана Голку.

Розвертайте по-лицарській
За лавою лаву:
Розточимо з усіх боків
На панів облаву.

Чи то ж слава — на капусту
Зсікти жменю шляхти?
Ой лучче нам їх руками,
Як курей, забрати».

Ой закинув пан отаман
Що рибалка сітку:
Ускочила Рарожинська,
Як пташка у клітку.

Трепечуться у неводі
Карасі червоні;
Ні до втеку гордій шляхті,
Ні до оборони.

Ой наш Голка за морями
Характерства вчився;
Ой хто б його переважив,
Ще той не родився.

Та не гаразд, пане, Голко,
Не гаразд ти робиш,
Що з поклоном низесеньким
Панну з коня зводиш.

Коли б тобі, отамане,
Та не занедбати,
Підкинути підвалину
Під бабину хату!

Коли б тебе чарівниця
Не зачарувала
І завзяття козацького
Не загальмувала!

III

Западає низько
Червонеє сонце
У пили та в тумани.
«Ой стійте, не риньте
У шляхетський замок,
Брати мої гадячане!

Ой злетів пугач
На високу браму,
Та як пугу, та пугу!
Ой чує, чує

Козацькеє серце
Якусь велику тугу.

Ой не дурно, браття,
Виїхала шляхта
На останній герць з козаками:
Мабуть, начинила
Склепи будинкові
І підкопи порохами».

Не слухають хлопці
І батьки старії,
Ринуть на здобич велику.
Ой багато люду,
Бідолах убогих
Укоротить собі віку!

Виводять хлоп'ята
Коней у наряді,
Виносять панські риштунки;
А сірома вбога,
Будники, дейнеки
П'ють коштовнії трунки.

Ой запало сонце
В пили та в тумани,—
Хмари полум'ям палають:
Ой уостанні
П'яні бідолахи
Веселих пісень співають!

IV

Ой місяцю маю,
Не світи з-за гаю,
Нехай ясно серед ночі
Купало палає.

Нехай кругом грища
Темна ніч насупить;
Нехай кожне приголубить,
Кого вірно любить.

Ой заховав місяць
Молодії роги;
Потемніли стежки в полі
І биті дороги.

Купальні дівчата
Через огонь скачуть,
А матірки із батьками
По убитих плачуть.

Співають дівчата,
Як у дзвони дзвонять,
А понурії панове
Побитих хоронять.

Чорна потороча
До панів побралась;
Кому печаль, кому горе,—
Поторочі радість.

Укрила ніч темна
Кривавії жнива;
Кому печаль, кому горе,—
Чорному пожива.

Стиха чорний, стиха
Сповідає панство,
За людську кров обітує
Небеснеє царство.

Стиха чорний, стиха
Хлопство поучає;
Ой хто сіяв головами,
А він зажинає.

V

Не для тебе, Голко,
Молодецькі жарти:
Взявши мушкет, коло панни
Додержуєш варти.

То не голуб сизий
Круг голубки ходить:
Пан отаман із панянки
І очей не зводить.

Бережися, Голко,
Дівочої речі,
Щоб панянка не влестила
Твого серця гре́че.

Бережися, Голко,
Дівочої вроди,
Щоб не випустив ти шляхти
За дніпрові води.

Не вберігся Голка
Краси молодої,
Сідлав панам потай ради
Воронії коні.

Не вберігся Голка
Тихої розмови:
Наготовив панам зброю
У темній діброві.

Крикнув опівночі
Півень кукуріку!
Не побачать гадячане
Сіроми довіку.

Крикнув пугач пугу!
Земля застогнала,
Заревла її утроба,
Огнем запалала.

Панськії будинки
Під небом літають,
А панове із Гадяча
У Лубни втікають.

Обернулось грище
На страшну тривогу,
Присвічує красний півень
Втікачам дорогу.

Чи ясно, чи темно —
Жваво втеком чешуть,
Тільки коні воронії
Підковами крешуть.

I

Блиснула зоря;
Біліють поля
Під холодним туманом.
Чого зібрались
Старі дейнеки
У дуброві за станом?

Блиснула зоря,
Біліють поля,
Починa небо сіяти.
«Ой не гаразд нам,
Старим головам,
Молодого послухати.

Ой наш отаман
Високо літа,
Та сідає низенько:
Що як віск розтав,
За слово оддав
Рарожинській серденько.

Ой чи на те ж брати наші
Під небо літали,
Щоб глянути із-за хмари,
Як пани втікали?

Ой чи на те їх по полю
Жують сіроманці,
Щоб наш Голка прислужився
Вродливій панянці?

Усе поле, всі діброви
Ворониня обсіло,
Розношує наші кості,
Клює наше тіло;

А панове, з ласки Голки,
В Лубнах бенкетують
Та з Єремою на Гадяч
Потуги готують.

Нехай же їх привітає
Із шибениць шляхта...
Викопаймо вражих дуків
Із могил проклятих!

Отаману молодому
Тепер панна сниться:
Любо буде на слуг її
Вставши подивиться!

Хай слухають шибеники,
Як ворониня кряче,
Як удова по мужеві,
Син по батьку плаче.

А на Голку-верховода
Зберім чорну раду,—
Хай зупинить красним словом
Людський жаль-досаду!

Чи так легко заплакані
Очі утирати,
Як панянці потай ради
Коника сідлати?

Чи так любо зрадникові
У стовпа стояти,
Ой як любо ясну панну
На сідло сажати?»

II

На дейнеках босоногих
Кармазини сяють;
Шабельками шляхетськими
Будники лискають.

Не бояться завзятії
Панцерного полку;
Бубнять в бубни, визивають
На чорний суд Голку.

Вийшов Голка серед ради,
Вклонився низенько.
Коло його панцерники
Лавами близенько.

«Брати мої рідні,
Шановно громадо!
Маєте ви козацьке завзяття,
Та не тим завзяттям —
Силою сліпою —
Визволяться усі ваші браття.

Брати мої любі!
Тоді слобониться
Від панів неситих Україна,

Як у всіх убогих
І у всіх заможних
Буде воля і дума єдина.

Бачите ви добре,
Як пани лукаві
На погибель вас у замок заманили.
Не йняли ви віри
Моєму характерству,
Та й багато люду марне погубили.

Моє ж характерство
Не на те здалося,
Щоб людську кров дурно розливати:
Навчивсь я науки,
Щоб людей від муки,
Не гнівлячи бога, визволяти.

Ви чорную раду
На мене зозвали —
Стою перед вами, в вашій волі.
Не те мені страшно,—
Страшно, що без мене
Не буде вам у походах щастя-долі.

Знайте, браття, підкопана
Уся Україна —
Від Гадяча до Глухова,
З Лубен до Люблина.

Підкопалися панове
Під люд необачний
З того часу, як постригся
В ченці Сагайдачний.

Під церкви з будинків панських
Прокопані ходи —
На упадок і погибель
Темному народу.

Підійметесь, розіллєте
Кривавії ріки.
А прийде час, провалитесь
В страшну тьму навіки.

Не про те нам треба, браття,
Ой не про те дбати,
Щоб шляхетським білим трупом
Поле устилати.

Треба пильно тих лукавих
Ходів дозирати,
Що йдуть з палат та до церков,
З церков у палати.

Як освітим денним світом
Тії темні ходи,
Тоді тільки буде користь
Із Жовтої Води,—

Буде користь з Солониці,
З Альти, з Корсунщини:
Не запряже у кормигу
Шляхта України!

Не моя ж се, чесне браття,
Не моя наука:
Іде вона від Ісуса —
Від діда до внука.

Що хотіте, те й чиніте:
Я у вашій волі;
Тільки прошу — не згубіте
Вкраїнської долі!»

III

Зашуміли в лузі
Дуби кучеряві,
Загукали гадячане
На дейнецькі лави:

«Ой ви, волоцюги,
Розбишацькі діти!
Гей, лучче б вам по комишах
Низових сидіти;

Лучче б доглядати
Муравського шляху
Та московському купецтву
Завдавати жаху.

Лучче б вам з лихими
Жити ушкалами,
Аніж Раду радувати
З нами, козаками!

Буде з вас, що наших
Батьків підманили,
На кривавій Солониці
Голодом морили.

Буде з вас, що шляхту
Дурно дратували
І з лукавим Острянином
В степи повтікали.

Не слухайте, браття,
Хижого бурлацтва;
Хай пан Голка порядкує
У нашім козацтві.

Молодий він сокіл,
Та жваво літає:
Де спуститься, вражу шляхту
За чуби хапає.

Возьми, Голко, стягу
І бунчук у руки,
Визволь, визволь хліборобів
Із панської муки.

Займай, пане Голко,
Шляхетські коні,
Визволь, визволь Україну
З тяжкої неволі».

IV

Добре було б, добре
Жити на сім світі,
Коли б можна було діла
Одного глядіти.

Була б з нас громаді
Праведна послуга...
А то вкралась козакові
У серденько туга.

Між козацтвом Голка
Мов по пущі блудить
І коника вороного
Під собою нудить.

Ой чи тобі, Голко,
Отаманувати,
Чи до Лубен крутоярих
Дорогу верстати

Та впасти до ніжок
Панні молоденькій,
Розпороти білі груди,
Показать серденько?

«Ой глянь, панно, в серце,
Чим воно палає,—
Що другого, панно, Голки
У світі немає...»

Марне слово, марне,
Чужая дружино!
Ой хто в панстві уродився,
Що тому Вкраїна?

Марне твоє, Голко,
Серденько палає:
Хто родився недоляшком,
Той ляхом сконає.

«Ой серце гаряче,
Огненная душо!
Чим же я вас погасити,
Де втопити мушу!

Погашу я серце
Панськими сльозами,
Утоплю огненну душу
У боях з ляхами.

Погашу я серце
Працею тяжкою,
Затоплю огненну душу
Дякою людською.

Вороги лихії,
Ви сліпії люде:
Не знаєте, яка користь
З мене миру буде.

Не на те піднявсь я,
Щоб кров розливати:
Я піднявся, щоб темноті
Очі осіяти.

Прокинься, Вкраїно!
Вже сонечко сходить...
Годі, годі недолюдкам
Миром верховодить!»

І

Ой усяке на сім світі
Про своє гадає:
Хто про долю України
Та про славу дбає;

А хто з брата у захисті
По дві шкури лупить,
А як інший, то й прилюдне,
Що попаде, цупить.

Величалися дейнеки
Будинковим лупом;
Поставляли шибениці
З викопаним трупом.

І, попившись, сумували,
Що жиди з кагалу,
До приходу панцерників
Усі повтікали.

«Чортибатьказна,— мовляли,—
Що тепер чинити!
Як і царство небеснеє
В бога заслужити!

А киньмося лишень, браття,
По склепах церковних:
Там багато на шляхетстві
Перстенів коштовних.

Та й якого ката буде
Шляхта там лежати
І страшного того суду
Мов у просі ждати?

Ге! замкнуто!... Колякою
Під двері підперто!
Мабуть, страшно запорозьких
Гайдамак і мертвим.

А кéте лиш, підкотіте
Під церкву гармату:
Вона зараз нам одчинить
Мертвецькую хату».

«Гвалт! рятуйте!»— із-за дверей
Жиди закричали.
«Оттака ловись, панове!»—
Та й зареготали.

Регочуться гайдабури,
Гармату риштують,
Від радощів під собою
І землі не чують.

«Оттепер-то, пани браття,
Дождались ми панства,
Ще й у бога заслужимо
Небесного царства!

Оттепер-то полатаєм
Свої драні боки:
Постоли будуть сап'яні,
Шовкові волоки!»

Ой торохнула-ревнула
Мідяна гармата,—
Захиталась, відчинилась
Мертвецькая хата.

Повалило з хати димом,
Мов у гуті з груби;
Мов голова Одамова
Вищирила зуби.

II

Хто ж то в церкву увалився
Із панцерним полком?
«Стійте, стійте, людоїди!»—
Крикне грізно Голка.

Ой труситься в темнім борі
Звір від рику лева:
«Чого тобі, отамане,
Чого від нас треба?

Ой се наша здобиченька!
Наш се заробіток!
Наша вдача! наше щастя!
Козацький пожиток!»

«Огляньтеся, навіжені!
Триста самопалів
Плече з плечем... Моргну усом —
Ляжете снопами!

Ви на раді мали волю,
А я — після ради:
Моє слово має силу
Цілої громади.

Хто звелів вам, хто дозволив
У церкві буяти?
Чи таким же, як ви, людям
Церкву руйнувати?

Зруйнувавши, наробите
Мусору та пилу,
Та й ляжете собаками
В собачу могилу.

І тому, хто її словом
Умів руйнувати,
Не дали у три дні нову
Церкву збудувати.

На крові його будують
Капища нечисті,
А по світу ходить-тужить
Дух його пречистий.

Збудується церква нова,
Під небо знесеться,
Як істини вічне слово
На ввесь мир приллється;

Як забудуть братів браття
Мужиками звати;
Як у всіх нас на Вкраїні
Одна буде мати».

Ой не впинить душі Голка,
Річ, як повідь, рине...
Хто ж то її зрозуміє
На всій Україні?

Понурились гайдабури
В землю головою,
Почухали потилицю,
Махнули рукою:

«В тім, отаман, твоя воля,—
Хай мур зостається,
А що шляхті та жидові,
То вже не минеться».

«Не дозволю кров людськую
Марне розливати!
Хай втікають, куди знають,
До польської шляхти.

А добро, що наздирали
З убогого люду,
На потреби військовії
Обернене буде».

«Еге-ге! так оттакої
Вмієш ти співати?
А бодай же більш нікому
Сього не чувати!

Хіба ж тільки в бога й світу,
Що в твоїм віконці?
Ще ж не згасло галаганом
Козацькеє сонце!

Зоставайся ж із жидами
Та з мотлохом панським,
А ми будем промишляти
Звичаєм козацьким.

Зоставайся, добром нашим,
Як жид, розживайся,
Та з-за Дніпра, із-за Бугу
Гостей сподівайся!»

III

Позаймали гайдамаки
Усі балки і байраки,
Всі дороги степовії
І всі стежки луговії.
Від Лубен до Кременчука
Була шляхті й жидам мука.
Ні пробитись, ні прокрастись,
Ані в грубі заховатись.
Що ні шабля, ні рушниця
Против них не помічниця;
Що ні сукні, ні шкатули
Від хижацтва не влизнули.

Обернули гайдабури
Панські хати в кучугури;
Пожар кров'ю поливали,
Панські трунки попивали,
В панські гуслі вигравали,

У сап'янцях танцювали,
Закаблуки відбивали.

Позаймали волоцюги
Всі провалля і яруги.
Де могили, де прикмети,
Там чатують їх бекети.
На коніках вигравають,
Шабельками повертають,
Панцерників проклинають,—
Хмельницького виглядають.

IV

Уже ж чорна галич
Із усього світу
На Вкраїну позліталась;
Де було бурлацтво,—
Лугарі, дейнеки,
На поживу, на гульню збиралось.

Ворони з грачами
По звалищах грують,
А по пустках вовки завивають;
Кречети з орлами
По шляхах шумують,
Шибеникам очі виїдають.

Не стало бурлацтву
Шляхетського лупу:
Всі будинки вже поруйнували;

Отсе вам, панове,
Пізняя наука,
Що ви людським потом кубків
доливали:

Се вас побудила
Пекельная мука,
Упирями з гробів повставали.

Пийте, упиряки,
Живу кров шляхетську,—
Суду вам за те не буде:
Про вашу одвагу,
Силу молодецьку
Співатимуть із роду в рід люде.

Тільки посумують,
Слухавши тих співів,
В пізні часи, рідний брат із братом:
Що їх пращур тихий,
Богобоязливий
Стався шляхті безсердечним катом.

Може, тільки двоє
На всю Україну,
Задзвонивши сумно у бандурні
струни,

Оплачують «срамотню
Давнюю годину»,
Як ви розбивали келепами труни.

ПІСНЯ СЬОМА

І

Ой у Лубнах крутоярих,
У високім замку,
Сидить пишний князь Єрема
На тисовім ганку.

Не читає князь Єрема
Листів іздалека:
Перетяв усі дороги
І стежки дейнека.

Ой приходять до Єреми
За вістями вісті:
Повтікало драгонії
Тисяча і двісті.

Повтікали, поскидали
Шапочки рогаті
Та наділи козацькії
Кучми волохаті.

Широкая околиця
І вершок низенький
Плавле-тоне в помийниці,
Як гнилі опеньки.

Похилиста шапка-кучма
Із верхом червоним
Скаче, крутиться, басує
На воронім коню.

Годі, тобі, пишний князю,
Ловити рарогів:
Пора тобі вибиратись
В далеку дорогу.

Годі соболя держати
На срібнім ланцюзі:
Ой уже ж твоя княгиня
У великій тузі.

Годі, князю, за границі
З Москвою змагатись:
Пора з Лубен зо всім кодлом
В Польщу вигребатись.

Мав ти, князю, із дороги
Ченців завертати —
Прийшлось тобі у козацтва
Дороги питатись:

«Ой козаки! як до Польщі
Втрапити з обозом?
Що по Дніпру ви палите
Усі перевози?

В Кременчуці, у Черкасах,
У Каневі, в Ржищах
Стоїте ви залогами
В старих таборищах».

«Нашо тобі, пишний князю,
Дороги питати?
Лучше тобі манівцями
З Лубен простувати.

Ой до тебе, пишний князю,
Збіглась уся шляхта;
Червоніє навкруг тебе,
Як червчата плахта.

А між тими втікачами
Рарожинська панна,
Ясноока чарівниця
На ввесь Гадяч славна.

Вміла вона від козацтва
Вночі утікати,
То зуміє й тобі, князю,
Дорогу вказати.

А ми тебе зустрінемо
Не раз і не двічі
Та заглянем гарматами
Тобі, князю, в вічі.

Веди, князю, за собою
Коней табунами,
Щоб було чим поділитись
На прощання з нами.

Бери вина, меди й пиво
У бочках дубових,
Щоб було чим привітати
Козаків лейстрових.

Бери шати дорогії,
Сукні-єдамашки,
Щоб було чим запобігти
Козацької ласки.

Бери, князю, срібні кубки,
З золотом шкатули,
Щоб твого ми проводжання
Довго не забули:

«Проводжали ми Єрему
З Лубен до Прилуки,—
Добре, добре нагрівали
Коло його руки!

Проводжали ми Єрему
За води дніпрові,—
Поміняли своє рам'я
На жупани нові.

Проводжали, рахували:
Чи його пускати,
Чи в таборі до гармати
Його прикувати?»

Ой настала твоя, князю,
Остання година:
Збунтувалась навкруг тебе
Уся Україна».

II

Не бугай, не круторогий
В отарі гуляє:
Князь Єрема крізь козацтво
Дорогу верстає.

Ой не мед — *п'янє чоло* [33]
Бочку розриває:
Князь Єрема із шляхтою
Хлопство розганяє.

Ой не пиво на продиво
Іграючи кисне:
Князь Єрема із шляхтою
Гайдамацтво тисне.

Бережися, пишний князю,
дніпрової води:
Не стинайся з козаченьком
Княжецької вроди!

Козак Голка по Вкраїні
Шуляком шугає;
Де крутнеться — горде панство,
Як птаство, втікає.

Козак Голка зшива сотні
На живую руку:
Породила його мати
На панську муку!

Ой де стане — земля тане,
Підкопи рикають;
Куди гляне — трава в'яне,
Вороги зникають.

II

«Ой ви, хлопство тупориле,
Безумнії глави!
Не вдогад вам, як ми, панство,
Добуваєм слави.

Єсть у мене у обозі
Голений хавтурник,
Ой він мені у напастях
Великий заступник.

Вивіз я його із Риму
Від отця святого;
Ой він знає, як скрутити
Голку молодого.

Бо на сповіді спасенній
Панночка сказала,
Кого серденьком дівочим
Щиро покохала.

Покохала необачна
Ворога лихого
Братів-шляхти, віри, церкви
І отця святого.

Покохала бідолашна,
Та й захорувала
І в недузі від прелата
Тайни не сховала.

Так господь нам посилає
Поміч несподійну,
Що ми служим костьолові
І папіжу вірно.

Ось побачите, що зможе
Права віра в бога:
Утікати нам поможе
Козацька залога.

А як бог дасть, що з обозом
Дніпро перебудем,
То ще й Голку на розправу
У руки добудем;

Його кров'ю гарячою
Змиєм гріх дівочий
І виставим шибеника
Перед ваші очі!»

IV

«Чи то справді, пани-браття,
Чи уві сні сниться,
Що наш Голка перед князем
У шанцях тіснится?

Чи то справді, пани-браття —
Не ймем очам віри —
Що наш Голка у наметі
Плаче над папіром?

Малесеньке, тонесеньке,
Пописане криво,
Та з отаманом хоробрим
Чинить таке диво!

Ой панове! се ж писала
Панна-чарівниця!
Як нам Голку відходити,
Що князя боїться?»

«Отаманя сивоусе!
Ви вік звікували,
Та гіршого над всі горя —
Любощів не взнали.

Отаманя сивоусе!
Ви вік звікували,
Солодшого над всі щастя —
Любощів не взнали.

Ой риштуйте ви гармати,
Мортири бомбові.
Тільки дайте мені глянуть
На чорнії брови.

Ой стріляйте і рубайте
З ранку до півночі,—
Дайте, дайте мені глянуть
У любії очі.

Ой велика серцю радість
Ворога зломити,
А ще більша, а ще вища —
Широ полюбити.

Ой велика душі мука
Із світом прощатись,—
А ще більша, а ще гірша —
Дружини зрікатись.

Отаманя сивоусе!
Чиніть мою волю:
Гей, поставляйте ви чати
По чистому полю.

Нехай густо зачатують
Битую дорогу,
Щоб ніхто не зміг чинити
Князеві тривогу.

Хай Єрема з упокоєм
Дніпро перебуде,
Ні одного скарбового
Воза не позбуде.

Хай втікає із нащадком
В добрую годину:
Не вертатись йому з Польщі
До нас на Вкраїну!»

Ой вволили старі волю
Голки молодого,
Не зосмілились промовить
Отаману й слова.

V

Ходить Голка над водою —
Тяжко серце б'ється:
Його ворог, його лютий
З радощів сміється.

Ходить Голка та сумує
Серцем одиноким;
Його ворог опинився
За Дніпром широким.

Позирає на сей берег,
Потирає руки:
«Завдам, завдам козакові
Страшенної муки!»

Ой не радуйсь, пишний князю,
Що закинув удку.
Ходить Голка та голубить
Високую думку:

«Кличеш мене, моя зоре,
На тайну розмову,—
Не почую я довіку
Коханого слова!

Ой оглухну, занімію,
Згніту свою душу,
Серце льодом заморожу,
Мовчки вмерти мушу.

Дорога ти мені й рідна,
Серденько-дівчино,
А дорожча і рідніша
Мати Україна.

Не почую... бо не зможу
Серця зупинити,
Не побачу... не здолію
Я без тебе жити.

Ой широко, ой глибоко
Думкою займаю,
А ще ширшу, а ще глибшу
Я надію маю.

Де посіяти, зростити
Благодатну волю,
Як не в нас на Україні,
На кривавім полю!

Ой засію я надії
І думи високі
У козацькій, у лицарській
Натурі широкій.

Ой нехай мої надії
Будуть мої діти:
У серденьку гарячому
Любо їх носити.

Розпинались добрі люде,
Щоб у раї жити,
А мені — аби не зникли
Мої діти з світу.

Ой то рай мій, вічне царство,
Награда від бога!
Не бажаю я від його
Кращого нічого».

ПІСНЯ ВОСЬМА

І

Брат на брата гострить шаблю,
Наступає боєм,—
Величає його панство
Витязем, героєм.

Брат від брата утікає,
Криється в хатині,—
Узиває його панство
Хамом на Вкраїні.

Чиє ж діло перед богом
Праведне, високе?
Кого любо озирає
Небеснеє око?

Ой чи тих, що після праці
Гуляють з панами,
Ой чи тих, кого за працю
Вінчають тернами?

Нехай своїх вихваляють
Панове з трибуни,
А про наших заіграють
Бандурнії струни.

Нехай своїм кукли ставлять
Царі та княжата,
А про наших бідолашних
Заплачуть дівчата.

Ой не довго тобі, Голко,
Отаманувати,
Характерством чужоземним
Ворогів лякати.

Ой не довго тобі, Голко,
Голубить надію,
Що Вкраїна вже не піде
В лиху різноцію.

Рано, рано ти, мій орле,
Піднявсь воювати,
Необачних, безталанних
Розуму навчати.

Сієш, сієш по Вкраїні
Ярую пшеницю,—
Лиха доля родить-плодить
Нікчемну метлицю.

Сієш правду, сієш розум
І світ передвічний,—
Байдуже! їх потороча
Тягне в морок вічний.

Довго, довго Україна
Сліпа й глуха буде:
Засліпили, заглушили
Лукавії люде.

Ой закрийтесь, ясні очі,
Лягай, серце, спати:
Ще нам спаса не родила
Пречистая мати!..

II

Ой з-за Дніпра та з-за Бугу
Хмара наступає,
Пан Хмельницький Кривоноса
В похід виряжає:

Іди, іди, Кривоносе,
Тою стороною,
А я піду понад гірю
Слідом за тобою.

Іди, іди, Кривоносе,
Та влови Єрему,
Як уловиш, дуже вгодиш
Серденьку моєму.

III

Ой з-за Дніпра та з-за Бугу
Хмара наступає:
Грачів ключа й чорних галок
На сей бік стягає.

Чи то грачі, чи то галич,
Чи хижі дейнеки
Розпускають по Вкраїні
Загони далекі?

«Ой не довго будеш, Голко,
Верховодить військом!
Втікай, втікай, вражий сину,
Із шляхтою нишком.

Ой умів ти гарну здобич
У нас віднімати;
Зумій тепер, вражий сину,
Проти нас стояти!»

IV

Чого, чого в Кривоноса
Набік ніс скривився?
Не застав в Лубнах Єреми —
За чуба схопився.

Чого в дейнек босоногих
Потомлені коні?
Не настигли — ударились
Руками об поли.

Не настигли вони князя
На битій дорозі,
Перечули через люди,
Що вже на тім боці.

«Кривоносе, старий батьку!
Стягуй свою силу,
Рятуй, рятуй від зрадника
Україну милу!

Уже ж Голка, потай війська,
З князем накладає,
Усю шляхту, все жидівство
В Польщу випускає.

Ой удармо, Кривоносе,
На панцерні лави,
Хай ледащо не каляє
Козацької слави.

Ой не бійтесь, пани-браття,
Чужоземських шанців,
Ой удармо, розженімо
Гадячан-поганців!»

V

Ой не встиг же козак Голка
На коника сісти,
Стали його панцерників
На капусту сікти.

Ой не встиг же козак Голка
На коника впасти,
Стали гадячан голінних
Як снопики класти.

Ой як стисне козак Голка
Коня острогами;
Обступили його ланці
З голими шаблями.

Обступили,— мов колоссям,
Шаблями укрили.
Не зломити гайдабурам
Лицарської сили!

Повернувся лицар Голка
На правую руку;
Куди гляне, туди гряне,
Всюди повно трупу.

Ой не взяти вам лицаря
Голими руками,
Уже ж ваша гайдамацька
Тече кров ріками.

«Кривоносе, орле хижий!
Налітай близенько,
Чи не влучиш довгим списом
У саме серденько».

«Ой велике характерство!
Нам його не вбити,
Треба, браття, срібним гудзьком
Рушницю набити».

Чи то голос серед ниви
Під вітром схилився,
Чи то Голка уродливий
З коня покотився?

Покотився,— кінь вороний
Понад Дніпром грає,
З того боку князь Єрема
Любо позирає.

Покотився,— довгогривий
По пісочку скаче;
На тім боці Рарожинська
Тяжко-важко плаче.

VI

Не вважали гайдабури
На козацьку вроду,
Рвали тіло по кусочку,
Кидали у воду.

«Отсе тобі, чарівнице,
Ті карії очі,
Що ти любо цілувала
Темненької ночі!

Отсе тобі, чарівнице,
Теє личко панське,
Що ти йому зопсувала
Завзяття козацьке!

Отсе тобі, чарівнице,
Серце те лукаве,
Що ти всім нам убавила
Козацької слави!»

VII

Тихо Дніпро-Славутиця,
Тихо в море лллється,
На тім боці Рарожинська
В сиру землю б'ється:

«Красо моя! з золотими
Шати берегами!
Як же мені в світі жити
Поміж ворогами?

Красо моя, пишна вродо!
Нащо ти здалася?
Щоб я марне кателицтва
І панства зреклася?

Чи на те ж я побачила
Серед ночі сонце,
Щоб дивитись на світ божий
У панське віконце?

Чи на те ж мені відкрились
Таємниці темні
В тому серці гарячому,
В тій душі огненній?

Ой серденько гарячеє,
Огненная душо!
Під водою у Славуті
Найти я вас мушу!»

VIII

Ой злинула лебедиця
З берега крутого —
Поринати та шукати
Погляду ясного.

Ой злинула лебедиця
Із скелі крутої —
Поринати та шукати
Розмови любої.

Чи то ж біла лебедиця
Б'ється між лугами,
Чи то тонуть з золотими
Шати берегами?

«Ой панове, вірна шляхто!
Кидайтесь у воду,
Вирятуйте чорні брови
І пишную вроду».

«Товариші гайдамаки!
Хто з вас добре плавле?
На тих шатах повно злата,
Дорогого камня.

Мабуть, щиро чарівниця
Голку покохала,
Що ті шати дорогії
Щодня надівала».

Шкода, шкода вірній шляхті
Плавати човнами:
Потонула пишна врода
З чорними бровами.

Шкода хижому дейнецтву
Невід закидати:
Не покажуться довіку
Дорогії шати.

IX

Ні шляхетське, ні дейнецьке
Не побачить око
Дорогого і святого
У Дніпрі глибокім.

Не про вас, панове, дбає
Чистий дух з духами,
Як на землю посилає
Диво між дивами.

Не на те вас, темні люде,
Породила мати,
Щоб дніпрові таємниці
Серцем прозирати.

Прозирають у Славуту
З устя до вершини
Неспанілі, несхлопілі
Діти України.

І поки дивитись будуть
У дніпрові води,
Поти будуть серцем чути
Давнії пригоди.

Ой багато у Славуті
Дивного, святого;
Найдивніше — щире серце
Голки молодого.

Розтерзане, кривавеє,
Б'ється під водою
І всю воду ісповняє
Думою святою.

Ой багато у Славуті
Красоти таїться,
А найкраща — Рарожинська,
Панна-чарівниця.

Щире серце до теплого
Лона пригортає
І дівочою сльозою
Рани заживляє.

Любо серцю кривавому
Під водою битись
І на сей світ крізь ту душу
Кохану дивитись.

А на Івана на Купала
З води панна рине
І обходить в білих шатах
Усю Україну.

«Ой ти мене, Україно,
Кохання навчила:
Кого стріну над Славутом,
Дам у серце силу.

Перебуде всяку муку,
Перебуде горе
І квітками засіяє,
Як весною поле.

Ой ти мене, Україно,
Навчила любити:
В кого серце кривавеє,
Мушу ізцілити.

Перестане кров гаряча
Серце обливати;
Заспокою, приголублю,
Як дитину мати».

І багато безталанних
Панна зустрічала
І у серце зцілющії
Чари проливала.

І моє криваве серце
Скропила сльозою,—
Напоїла зцілющою,
Живою водою.

Обновилась, яко орля,
Юность мого серця;
Розпустила душа крила,
Пісня ллється, ллється...

ПРИСВЯТ ОПРАВНОГО В ЗОЛОТО ПРИМІРНИКА [34]

Подарую золотую
Писанку дружині,
Що кохала мене вірно
При лихій годині;

Що кохала, не питала,
Чи панського роду,
Оддала за серце серце
І пишную вроду.

Про ту вроду я співаю,
На бандурі граю,
А серденько, як золото,
В скарбовні ховаю.

Ой ховаю, добре знаю,
З ним буду багатий
І в мальованій палаті
І в убогій хаті.

ІЗ ЗБІРКИ «ХУТОРНА ПОЕЗІЯ»

ДО КОБЗИ [35]

Кругом тісно́та і неволя,
Народ закований мовчить...
Шевченко

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха,
Голосом правди святої дзвони,
Нашу тісно́ту гірку спом'яни.

Може, чиє ще не спідлене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Хто не здоліє озватись ділами,
Хай обізветься німими сльозами;
Ти ж своє слово дзвони-промовляй,
Душам братерським заснуть не давай.

Хай недовірки твої туманіють,
Хай вороги твої з жалю німіють;
Ти рідну сем'ю дскупи ззивай.

Гей, хто на сум благородний багатий,
Сходьтеся мовчки до рідної хати,
Та посідаймо по голих лавка̀х,
Та посумуймо по мертвих братах.

Темно надворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночі віє,
Квилять вовки по степах-облогах.

Кобзо! Ти наша відрада єдина...
Поки із мертвих воскресне Вкраїна,
Поки діждеться живої весни,
Ти нам про нашу тісно́ту дзвони.

Стиха дзвони, нехай мучене серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

РІДНЕ СЛОВО

Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.
Шевченко

Мовчки предки наші в полі,
Мовчки спочивають,
Тільки чорнії могили
З вітром розмовляють.

Спочивають, дожидають
Праведного суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

Вже судили княжі віча,
Панські трибунали,
І перевертні гетьмàни
Ради радувàли.

Радувàли,— утікала
Правда з того суду,
Багатились підмовлянням
На пере́люб люду.

Радувàли, продавали
За маєтки волю,
Засівали головàми
Бе́зголів по полю.

Засівали, насипàли
Пам'ятні могили,
В тих могилах рідним трупом
Правду придушили.

А неправду поруч себе
За столом саджали,
Не вином, людськими слізьми
Кубки ісповняли.

Ой панyйте ж, бенкетуйте,
Ми ждатимем суду,
Що судити Україну
Рідне слово буде.

Рідне слово, божа правдо!
Як мала дитина,
Тебе стала промовляти
Хирна Україна.

Промовляє,— оживає,
Згнічений морозом,
Непозичений у німця
Український розум.

Схаменуться, стрепенуться
Стуманілі люде:
Рідне слово, рідний розум,—
Рідна й правда буде.

Без напасти завоює
Городи і села
І над людьми зацарює,
Приступнà й весела.

І засвітить серед хати
Світло благодатнє,
І як мати буде дбати
Про сирітство хатнє.

І ходитиме всевіда
З хати до палати,
Щоб убогого сусіда
З багачем з'єднати.

Рідна правдо, люба радо,
Тихому одрадо,
За єдиность і братерство
Праведна наградо!

В дусі правім будем вічно
Об тобі молитись,
Духом правди з ворогами,
Поки духу, битись.

НА ДВАДЦЯТІ РОКОВИНИ ВЕЛИКОГО ПОХОРОНУ

Поражу пастыря, и разыйдутся овцы.
Марка XIV, 27

Поховали — закопали
У могилу силу;
Пишним лавром іскрасили
Дорогу могилу.

Не так лавром іскрасили,
Як слізьми зросили,
Що не стало на Вкраїні
Віщової сили.

То була спасенна сила,
Що взяла могила,
Щиру правду проявила,
Очі нам одкрила.

Крізь туман письменства клятий
Зирно прозирнула
І з занедбаної хати
Сяєвом сяйнула.

І, як древле серед ночі
Ясла возсіяли,
Так людські незрячі очі
Світ во тьмі вбачали.

І, як древле страх великий
Обуяв мамо́ну,

Став лякатись мотлох дикий
За царську корону.

І, як древле пролилася
Чиста кров пророча,
В осяйну главу впилася
Відьма-потороча.

Упилась нудьгою в розум,
Жизнь із серця ссала
І полуночним морозом
Цвіт наш побивала.

Люта відьмо-посторочо,
Божество єхидних!
Ти нас мороком морочиш,
Бідолах незгідних.

Заморочивши, рикаєш
Про царську державу
І химерами лякаєш
Нашу душу мляву.

Низько, низько похилились,
Будем ще хилитись,
У неволі, лихій долі
Нарізно різнитись.

НА СПОВІДІ

Но правдой он привлек сердца,
Но нравы укротил наукой...
Пушкин

И славных лет передо мною
Являлись вечные следы...
Пушкин

Множество же премудрыхъ
спасеніе міру, и царь премудръ
утвержденіе людемъ...
Прем. Солом. XXVI, 6.

Я не палю по капищах кадила,
Не чаю від покійників чудес,
Що чернь важкими шатами окрила
І низвела на торжище з небес.

Не стукаюсь я до царя й цариці
У чотирнадцять золотих воріт:
Про мене до їх пишної столиці
Позаростав би вже травою й слід.

Я атеїст, що знає тілько бога,
А чорта і святих не признає...
Ні, не лякайсь, душе моя убога:
І черті і святі про тебе є.

Я демагог, мовляв, що тільки й дбає,
Як царську силу силою зломить...
Душе моя! де цар умом сіяє,
Ти, мов раба, готова там служить.

Згадай, який хаос розбушувався
Після того, хто не злякавсь гріха
Скрутить ченця, що з жиру біснувався,
Боярина, стрільця і козака.

Вонюча грязь півсвіту затопила,
І темрява кругом нас обняла,
А дика воля миром колотила,
Як буря човном без стерна й весла.

Тоді між нас явилася цариця,
Супруга божевільного царя,
Як ангел, гарна, хитра, як лисиця,
Як демон, злюща, мудра, як змія.

Перед святими небо відчинила,
Лукавників лукавством обійшла,
І, що премудро лютих злюк душила,
Звеліла нам не пам'ятати зла.

Оце ж, душе, такі твої святії,
Котрих ти чествуєш і любиш, а чорти
Пекельнії,— о світе злочестивий!
О світе пакосний! Їх повен ти.

Ти, мов свиня, гризеш і рвеш коріння
У дуба, що тебе годує жолудьми,
Не дбаючи, ким наше покоління,
Якими убезпечене людьми!

Ти б їх, у святості твоїй мерзенній,
З гріхами їх на царство не пустив,
Не дав сіяти їм у вік той темний,
Що сам себе ти мучив і душив.

Дознався б ти, хто з ким обнявся тайно,
І хто підлизам села дарував,
І хто ляхву куйовдив православно,
І хто ножі свячені підсилав...

Наука, із невдячності осліпши,
З нетямою по-братськи обнялась,
І, мов п'яний п'яного з шинку вівши,
В одній калюжі з нею улягласъ...

Спокойся ж ти, душе моя убога!
Твоєї не соромлюсь наготи.
Хоть атеїст я, тілько ж знаю бога,
І є святі у мене і чорти.

НА НЕЗАБУДЬ РОКУ 1847

И уразумеете истину, и
истина освободит вы.
Іоанна VIII, 33

Не ховайте, не топчіте
Святого закона;
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона.
Шевченко

Скажіте нам, світильники народів
У темряві науки і природи,
Ви, що догледілись таємних ходів
Народної неволі і свободи:

Чи нам годиться проклинати
Сліпого демона тісноти?
Чи мовчки спину підставляти,
Щоб катував нас до охоти?

Коли ми вік попередили
І, чуючи, що вже світає,
Віконце миру відчинили,
Нехай на небо позирає,—

Який пророк ветхозавітний,
Який апостол благодаті,
Який Мінос, мудрець всесвітній,
Звелів за се в темницю брати?

Де право те, чи на Сінаї,
Чи на Голгофі оглашалось,
Щоб рідне слово в рідним краї
Розлукою з людьми каралось?

Якому богові угодно
Од серця серце одривати
І з москалями всенародно
На край імперії туряти?

Тобі, о боже біснуватий,
В тісних, мов та неволя, штанях,
Що вчив народ маршірувати
І парив у холодних банях!

Свободи ворог, ворог жизні,
Ти був великий душогубець,
Катюга розуму в отчизні,
На сході сонця мраколюбець.

Нехай раби про тебе трублять
Брехню у труби золотії:
Їх черті в пеклі приголублять,
Порадники катюг лихії.

Твоя сліпа і дика сила
Була докором Катерині:
Вона кривавих злюк душила,
А ти розводив на Вкраїні.

Коли б мої уста мовчущі
Заговорили з повні серця,
Нехай в поля, луги і пущі
Моя клятьба перенесеться,

Щоб наші вбогі недоріки
Своїх братів письменних знали,
Як часто вавілонські ріки
Вони сльозами доповняли;

Щоб знало лякане простацтво,
Як всяка праведна сльозина
Приближує свободи царство
По словеси Марії Сина.

БОЖИЙ СУД

Glucho wszędzie, cicho wszędzie...
Co to będzie, co to będzie?
Mickiewicz

Про зелені сади,
Про пахущі цвіти
Ми бувало під кобзу співаєм;
А тепер мовчимо,
Мов сном вічним спимо:
Ні охоти, ні гласу не маєм.

Коли ж чує від нас
Хто сумний, тихий глас,—
В наших співах грізне щось таїться.
Мов на кришах сичі
Завивають вночі,
Мов голосить Мінервина птиця.

Хто кого не злюбив,
Хто кому зло зробив,
Віщі струни на те не вважають:
Мов ворожу ходу,
Вони чують біду,
Серце шумом і жалем сповняють.

О, великий нам жаль
І на серці печаль!
Тяжко, важко Вкраїна сумує,
Що темноти повки
Облягли двір царський,
А просвічена правда німує...

Заговорить вона,
І до самого дна
Переверне лукаву споруду...
А поки до войни
Ти нам, кобзо, дзвони
Та приближуй день божого суду.

О, настане страшний!
І мов дзвін голосний
Заговорить наш край велелюдний.
Од конця до конця
Стрепенуться серця
І покинуть свій сон безпробудний.

Хто кого не злюбив,
Хто кому зло зробив,
Зрозуміє багатий і вбогий,
І огонь правоти
Осіяє хати,
І черви, і царські чертоги.

МОЛИТВА

Присвячена докторові Пулюєві [36] на спомин зоряної ночі на Вкраїні, в хуторі.

Ничто! но ты во мне сияешь
Величеством твоих доброт;
Во мне себя изображаешь,
Как солнце в малой капле вод.
Державин

Всевишній! Я тобі молюся,
Молекул космоса твого...
Де ти, хто ти,— даремно б'юся,
Ні, не збагну вовік сього!

Вовік науці не обняти
Всього, що ти создав єси...
Даремно розум наш крилатий
Шукає краю небеси!

Знемігшися, на ту пилинку
Спускається, що ми звемо
Вселенною,— що на хвилинку
Її в імперії рвемо.

І тут безодня животвору,
І тут премудрість без конця...
Однаково горі і долу
Сіяє світ твого лиця.

Молюсь, не дай мені з розпуки
Зректися розуму мого:
Нехай не гасне світ науки
В промінних сяєва твого.

Нехай мій дух в земній юдолі
Не знижується до звірят;
З твоєї пресвятої волі
Нехай вовіки буде свят!

ЕПІЛОГ

Сей же есть судъ, яко свѣтъ
прінде въ міръ; и возлюбиша
человѣцы паче тму, неже свѣтъ:
бѣша бо ихъ дѣла зла. Всякъ
бо дѣлаяй злая, ненавидить
свѣта и не приходить къ свѣту,
да не обличатся дѣла его, яко
лукава суть. *Іоанна III, 19, 20.*

Так муза хуторна незнана,
Во ім'я бога всеблагого,
І до ляха озвалась пана,
І до слуги його лихого,

І до того, хто ситу лапу
Ссав у берлозі сотні років,
Хто проклинав святого папу
Серед своїх святих пророків,

Котрі «Антихриста» цурались,
Свого суперника в обмані,
І лучче демона вмудрялись
Держать хрещений мир в тумані.

Брати! Забудьмо давні чвари
Та засвітімо світло вкупі,
Щоб хижаки не пирували,
Як звір в ночі на людському трупі.

У них одна пекельна рада,
Дарма що, рвучи нас, гризуться:
Щоб не довідалась громада,
Звідкіль їх ласощі беруться;

Щоб не обурилась темнота,
Засліплені розкривши очі:
Чого на мир така тіснота
І тьма у день, мов серед ночі.

Шкода мечем нам воювати:
Бо дика сила силу дику
Єхидно стане викликати
Серед торжественного крику

За віру, за царя й Росію,
Аж поки знов на сотню років
Запре в ярмо народу шию,
Помучивши його пророків.

Ні, світла, світла, більш нічого.
Сим визволим сліпого брата:
Не буде суєсловить бога,
Не стане вихваляти ката.

ІЗ ЗБІРКИ «ДЗВІН» [37]

СВИНЯ ТА ЦУЦИК

(Байка)

«Рох, рох! Плям, плям!
Щодня я, любий брате, сита:
Полови й висівок зісталось півкорита».

«Гав, гав! Цяв, цяв! А я, знай, сестро, хочу їсти,
Та хліба не дають: нема з мене користі».

«Рох, рох! Плям, плям!
Дарма що сита походжаю,
На що не набреду, усе перевертаю».

«Гав, гав! Цяв, цяв! А я з нудьги та з голоднечі
Гризу, що попаду, мов костур той старечий».

«Рох, рох! Поезія... Про що вона свиняці?
Ще й хуторна, мовляв. Се забавка собаці».

«Гав, гав! За вітром щось мені її не чути.
Не знюхаю. Тут щось дурне повинне бути».

«Рох, рох! Ось крашанка. Ну, се вже інше діло.
Я проковтну її і не жувавши сміло».

«Ковтай, а я брехну, що се яйце гадюче,
Про мене слава йде, що я щеня гавкуче.

Ми, цуцики, свиней поважних дуже любим,
Про славу свинську їх аж скиглимо та трубим.

Нехай у пущі вовк, ведмідь і заєць знає,
Яка свинота в нас розкішна походжає!»

ЩИГЛИК

В крамній коморі Щиглик щебетав
Свої щиглячі пісеньки любенько;
Про нього ввесь базар казав,
Що так співає тільки соловейко.
Скрутився Щиглик мій
І в кліточці своїй
Робив себе царем співання.
Ніхто ж того з співочих птиць не знав,
Ніхто в високім хорі не чував
Мізерної пташини щебетання.

Химерний Щиглику! коли тобі
Базарний люд воздав хвалу не по заслузі,
То се тебе твої базарні друзі
Вимірювали по самих собі.

ПЕРЕД ГОГОЛЕВИМ ЧЕСТЕНЕМ

И славен буду я,
доколь в подлунном мире
Жив будет хоть один пиит.
Пушкин

Пророк пророкові приносить оправдання,
Мудрець премудрого вітає по заслузі:
Ті, що не встиг єси пером живо писати:
Вшановує поет, і муза другій музі
Заявлює вінком високе почитання.

Земляче Гоголю! Що ж над тобою склалось?
Хто чесно привітав твій честень мармуровий
Там, де твоя тиха колиска колихалась,
Де відбував єси твій іскус науковий
І світозарная зоря твоя займалась?

Кругом твого стовпа зібрались мертві душі.
Ті що не встиг єси пером живописати:
Пани, попи, жиди, педанти довгоуші,
Та й заходилися гуртом тебе вітати,
Мов предсідателя казенної палати.

Тарасе брате! Де твоя тридцятиструнна?
Нехай би земляка достойно привітала,
Нехай би голосно вона зарокотала,
Мов хвиля на морі кипить широкошумна,
Щоб осоромилась дрібнота слабоумна.

ПОБОЯНЩИНА

I

Колись Боян, співець потужний,
Дзвонив у струни золоті,
Мов соколів десяток дружний
Пускав з-під хмар на лебеді.
Не соколи, персти бистрії
Пускав на струни він живії
І рокотом про старину
Звав Русь хоробру на войну.

II

Бояне, невмируща тіне!
Позич і нам твоїх живих,
Нехай почує древнє плем'я
Знов поклик до боїв нових;
Та не мечі вже харалужні,
Прославить сили духа дружні,
І занедбає давнину
Сліпий кривавий суд — войну.

III

Тепер, Бояне, вже не «в полі
Незнаємому» летимо
Орлами хижими і долі
Собі від сліз людських ждемо,

Тепер сльозу ми з серця роним,
Як у натхненні струни дзвоним
Про божу правду між людьми,
Про визвіл прóсвіти зі тьми.

IV

Гомере наш! Нам не судилось
Тебе почути крізь бої:
Німує поле, що багрилось
Під славлені пісні твої.
Но духа, тіне невмируща,
Не згасить старина мовчуща,
Ні душогубниця війна,
Ні воля деспота дурна.

V

Ти слово нам тисячолітнє
Через младенці переслав
І немовлят святе наслідда
Пророчистим завітував.
Ти справді з уст німих і ссущих
Втворив хвалу віків грядущих:
Бо ще той ірод не родивсь,
Щоб смертю розуму хвалився.

VI

Палай же, невсипущий духу,
В живущім слові Боянів!
Як перебув єси потугу
Татар, ляхів і козаків,
Переживеш і лихоліття

Се дев'ятнадцяте століття,
Що Русь тіснить свій рідний рід,
Біду з усіх найгіршу бід!

VII

Палай, наш староруський духу,
Окрасо древніх буйтурів,
І здобувай нам славу другу,
Що красить розуму царів.
Як на поган ми поборали
І християн обороняли,
Так поборайме й за уми,
Щоб не тонули в рабській тьмі!

ПІОНЕР

I

Я не поет і не історик, ні!
Я — піонер з сокирою важкою:
Терен колючий в рідній стороні
Вирубую трудящою рукою.
Не раз кроплю свою роботу й кров'ю,
Да весело так поратись мені.

II

З великого наслідля по князях
Зробили козаки нам дике поле,
Все в бодяках, тернах та в чагарях,
Кому на радощі, кому на горе.
Наслідне поле без устанку коле
Правицю у тяжких її трудах.

III

Нехай сумують інші, не сумуй,
Робітнику безплатний, піонере,
І кожного на подвиг свій готуй,
Кому твою дорогу праця стеле.
Коли ж орда про тебе брехні меле,
Ти на дурну дурноту мовчки плюй.

З ПІДГІР'Я

На Підгір'ї криниця —
Свіжа, люба водиця.

Без устанку по піску
Дзюркотить у холодку.

Животворний струмочку,
Втіхо мого домочку!

Біжи-лийся з Підгір'я
На ті любі поділля,

Що степами розляглись,
Понад морем простяглись,

До потомків витязьких,
Одномовців боянських.

Під їх села підмийся,
Круг садочків обвийся:

Що се, браття, ви спите,
Мовчки сумно мовчите?

Гей, прокиньтесь, вставайте,
Про Підгір'я згадайте!

Мертве з мертвих ожило,
Прапір слова підняло.

Гей, хто чує, озвися,
Серцем д'серцю горнися!

Нумо слово рятувать,
Славу предків поновлять!

Задзвонімо у струни,
На лжу й кривду перуни!

Затрубімо й у роги,—
Никніть, злюки-вороги!

Покидайте, дракони,
Беззаконні закони!

Дика сило, не буяй,
Наше людство право знай!

«НАРОДНИЙ ДОМ»

На майдані уві Львові
Бачу — кам'яниця
Проти сонця золотою
Надписсю блищиться.

«Народний Дом» написано...
Якого народу?
Чи того, що по всіх селах
Носить жиду воду?

Чи того, що в біднім краї
З панством розкошує,
Ляцьким оком позирає,
Ляцьким серцем чує?

Чи того, що в Святоюрі
Ні про що не дбає,
На «хлібах духовних» салом
Товсто обростає?

Може, се того народу,
Що в газетах пише,
На вельможних і заможних
Важким духом дише?

Ні, не бачу й тут народу:
Брехунці нікчемні!
Так брехали в давні давна
Кобзарі корчемні.

І до того добрехались,
Що в старці пошились,

Коло церкви замерзали,
Коло пекла грілись.

І впросились до лукавих
У сусіди жити,
Під панами й козаками
Сковороди гріти.

Де ж той нарід заховався,
Що тут Руссю зветься?
О, коли б то він озвався
До живого серця!

Справді б «Дом» тоді «Народний»
Руським був притулком,
А не сонного попівства
Темним заковулком.

Любо б назва ся блищала
В день і серед ночі,
Людям серце звеселяла,
Просвіщала б очі.

Не мовчав би сей будинок,
Мов німа могила:
Ожила б душа народна
І заговорила.

Перестали б недоляшки
«Ляхом вирубати»,
Земляків своїх мізерних
В «бидло» повертати.

І годовані «духовним
Хлібом» без заслуги,

Може б, трохи з туші спали,
Як воли від пуги.

А газетники б з калюжі
Брехень ізорнули,
І на світ їх мертві душі
Чесно позирнули.

Зрозуміли б, що є чорне,
А що біле в людях
І як серце благородне
Б'ється в чистих грудях.

ПРОКИД ВІД СНУ

I

Мені чудний, химерний сон приснився:
Що ніби десь на пустощі німецькій,
На тім руйновищі, де хміль повився
По займані-пліндровині шляхетській,
Живе народ убогий та розумний,
Мов дяк царський, простак широкодумний;

II

Що ніби він своє народне слово
З-під польської руїни вигортає,
І хоч на світ із бур'яну сурово,

Мов гайдамака з пущі, визирає,
Та в серці дикому ховає правду,
Останню голих бідолах одраду.

III

Вві сні слонявсь я проміж злидарями,
Їх темряві письменській дивувався...
Мені здавалось, ніби з кобзарями
В шинку жидівському я зустрічався,
Що голову їх тільки хміль ворушить,
А в співах правду темний розум душить.

IV

Аж ось прокинувсь і прославив бога,
Що стуманілих письмаків не бачу,
Що пустошшю не йде моя дорога,
Що обминув хмеловину козачу,
Що робленим шляхом собі простую,
Тверезу правду віщим серцем чую.

ПАНАМ ДОБРОДІЯМ

У бочку меду доброго-старого
Влили ви дьогтю ложку,
Та й наділили русина дурного:
Вживай щодня потрошку.

А він собі не дурень: добре знає,
Що спакощено трунок,
І вам, не коштувавши, відсилає
Лукавий подарунок.

У руську школу правди і свободи
Ви вперли єзуїта
І хочете, щоб він, протів природи,
Робив ячмінь із жита.

А русин не дурний: він добре знає,
Що лях на думці має;
Перевертнем зробитись не бажає,
Школярство покидає.

КОЗАЦЬКА ХАТА

Хто святі церкви мурує,
Пнеться з них до раю;
Я гуляю по Дунаю,
Стиха в кобзу граю.

Хто людські хати руйнує,
Не боїться пекла;
На Дунаї, мов у раї,
Хата в мене тепла.

На Дунаї сонце гріє,
Вітер подихає;
До струни струна на кобзі
Дзвонить-промовляє.

На Дунаї сонце гріє,
Гріє-припікає;
В мене хата, мов палата,
Сяєвом сіяє.

Тепло, пишно і велично
У козацькій хаті,
А простором не зрівнятись
І царській палаті.

Вквітчано її гаями,
Вислано лугами
І зукрашено Дунаєм,
Його берегами.

Серед хати соловейко
Тьохкає раненько,
Розважає душу вбогу,
Нужденне серденько.

Як затьохкає ж сумненький
Тьохом-тьоророхом,
Пошибають сльози-сльози,
Котяться горохом.

Ой не тьохкай, соловейку,
Прэ ту ніч темненьку,
Як навіки я покинув
Матінку рідненьку!

Ой не тьохкай, соловейку,
Рано-пораненьку,
Як будив єси плачущу
Сиротину неньку.

Ой не тьохкай, соловейку!
Нехай ворон кряче,
Нехай пугач квилить-плаче
Про життя козаче.

ЧАРОВАНИЙ КЛЮЧ

Як я на світ родився, так баба-сповитуха
Десь узялась між нас химерна та чудна.
Одні вбачали в ній дари святого духа,
А другі пошептом казали: «Сатана!»

Сповивачі вона за двері викидала,
Дитину кутала просторо в пелюшки,
І немовля-мене в колисці не гойдала,
Що по всьому селу жахались кумоньки.

Я ж ріс, малий, та ріс на волі й на просторі,
Мов явір-одинець у лузі над Дніпром
Або гіллястий дуб на предківському полі,
Що дише на женця у спеку холодком.

І виріс-викохався, як бачите, великий,
Що на землі стою, а неба досягаю,
І, позираючи з висот на всі язики,
Чарованим ключем їх тайни відмикаю.

Чарований той ключ коханцю завіщала
Химерна та чудна бабуся-сповитуха;
Вона мені його в колисці приховала,
Щоб мав я забавку, достойну зросту духа.

Оце ж, як відомкну перед людьми чужими
Широкославної імперії секрети,
Так вороги її словами голосними
Про мене сповнюють усі свої газети.

Як же свого ключа вложу в їх люте серце
І там затаєне гніздо гадюче зрушу,
То покидати в них своє тісне кубельце
І мандрувати знов ув іншу землю мушу.

Вітають знов мене премудрі похвалами,
Що правдою живу, що нею тільки дишу,
Аж покіль ворогів їх тайними ділами
Через мій ключ, страшний єхидам, не потішу.

Тоді впаковую свої книжки й папери,
І вже заздалегідь біжу від правдолюбців,
І стукаю в нові, чужі, непевні двері,
Не знавши, може, там живуть і душогубці.

Бабусю!
Озовись із-під поли у бога,
Возьми від мене твій химерний подарунок:
Не хочуть люде знать конця свого страшного,
Не треба правди їм, байдужен їм рятунок.

СЕСТРИ НЕМЕЗІДИ

На спомин про падання єзуїтам руських маєтностей 1882 року

Дивлюсь на тебе, Відню, із Дорнбаха
І думаю: «Як гарно ти послався!
Як твердо спиш! мов п'яний горопаха,
Що досхочу горілки налигався».

Тебе впоїла римська оковита,—
Не aqua vitae, aqua mortis, брате!
Рука кривава, золотом не сита,
Твій розум сторожкий уклала спати.

Шахрайствує вона, кишені трусить
У нації, що зброєю пишалась,
І папі вбога Русь коритись мусить:
Бо тільки назва в неї ще зісталась.

Так, назва тілько: Русь та Україна.
Сю назву носять сестри Немезіди.
В ім'я тих сестер, від отця до сина
Живе в нас пам'ять про гіркі обіди.

Прийняв єси до себе тих злодіїв,
Що і вночі і вдень мир обкрадають:
Готуйся з ними до страшенних діїв.
Такої помсти люде не зазнають.

Як зарикають навкруги гармати,
І заблищать понад тобою бомби,
Не знатимеш, куди тобі втікати,
В які тобі ховатись катакомби.

І визиратимеш тоді даремно
Того козацтва, «люду грошового»,
Що з крулем Яном боронили ревно
Тебе від турчина, сіпаки злого.

Не приймуть козаки від тебе плати,
Щоб знов тебе з напасти слобонити
І забезпечити твої палати,
Де, мов гадюки, в'ються єзуїти.

Ні! Вдарять на твої давнезні мури,
На кублище сліпого католицтва,
І зроблять з них криваві кучугури,
Заслужену могилу єзуїтства.

* * *

I

Відрадощі жизні, кому ви судились?
Чи тим, що в високих палатах родились?
Чи тим, що їх доля в жінках та в дітках?
Чи тим, що від роду людського відбились
І понад землею парять в небесах?
Чи, може, тим злюкам, що з родом людським
Держаться жаданнєм неситим своїм?

II

Жаданнєм достатків, з достатками власті
Або задоволу неситої страсті.
Панує в їх серці себелюбу гріх:

Бо гублять байдужно людей ради втіх,—
Байдужно жартують з своєї напасті:
Бідасі турбота, напаснику сміх.
Він г у б и т ь і любить ремество своє,
Людей то купує, то сам продає.

III

Озвітеся ж, струни, в серцях тих високих,
Що в мир уселили поети й пророки,—
В серцях, що й багатство і гордую власть,
Потугу тиранства (недолюдків часть)
І всі титулами закриті пороки
Драконські закони, безумну напасть —
Зневажать і пустять, мов сміттє земне,
За вітром, як царство насильства мине!

IV

А ви, що судилось вам жити-тужити,
Ви, що не вдалось вам сім'єю зажити,—
Кого присудили безславно конать,
Славутицю рідну слізьми доповнять,
І в странній незнаній могилі зотліти,—
Нехай вас окриє тиха благодать:
Що в серці живому живі живете
І в співі тихому відраду п'єте!

ЧОЛОМ ДОЗЕМНИЙ МОЇЙ ЖЕ ТАКИ ЗНАНІЙ

I

Я знав тебе маленькою, різвою,
І буде вже тому з півсотні літ.
Ми бачили багацько див з тобою,
Ми бачили і взнали добре світ,
Боролись ми не раз, не два з судьбою,
І в боротьбі осипався наш цвіт.
Од світу ми прегордого відбились,
Та в старощах ще краще полюбились.

II

Скажи, коли б вернувсь ізнов той день,
Як бачились уперве ми з тобою,
Чи знов би ти співала тих пісень,
Що по світах летять було за мною?
Чи знов би ти,
зачувши «дзень-дзелень»,
На мурозі лягала головою
І слухала музику тих копит,
Що до твоїх несли мене воріт?

III

О! Знаю, що, коли б єси із раю,
Конця й вінця усіх земних розлук,
Почула, що доріженьку верстаю
До тебе крізь дими пекельних мук,
І серденьком на силах знемагаю,

І падає знеможений мій дух,—
Позичила б ти крил у серафима
І ринулась к мені світ за очима.

IV

І в морок зла зі світу чистоти
Метнулась би одним одна душею...
Перемогла б нечисту силу ти
Пречистою потугою своєю —
І, в парі, ми в чудовні висоти
Знялись би знов понад життя грязею
І після всіх тривог і завірюх
Були б один блаженно тихий дух.

ДУМА-КАЗКА ПРО ДІДА Й БАБУ, ПРО КУРОЧКУ РЯБЕНЬКУ І НАДІБКУ ЗОЛОТЕНЬКУ ЧОЛОМ І РАЛЕЦЬ МОЇЙ ЗНАНІЙ

Як в о́мряці нічнім народного життя
Заднiться день ясний духовної свободи,
Найперш усіх тоді прокинеться дитя
Пещене матері розумної, Природи.

По золотих дворцях і мазанках-хатках
Побудить нас воно, байдужню челядь сонну,
І розсипає всім, кому що до лиця,
На працю праведну, роботу чисту й чорну.

Плугатарі й царі однаково її,
Дитину ту чуйну, кукібливу шанують,
І що ні повелить, ніхто не скаже: «ні!»
Бояться й погляду, і нехотя працюють.

Бо матері своїй, розумній і грізній,
Всю правду виявить, а та не вибачає
І ділом розум свій покаже мовчазний:
Бідою й голодом недбах вона карає.

Так чинить Женщина. Так чиниш, Знана, й ти.
Ти рано встала в нас і челядь побудила,
Щоб кожен працював умом до моготи,
Кому духовна та свобода люба й мила.

Розбуркала й мене, старенького, та ні:
На працю ломову, голубко, не гожуся;
Від тебе ж я ральцем, коли даси мені
Потішить ліноші старечі, відкуплюся.

Ось на ралець тобі куріпочку приніс.
Вона знесе колись яєчко золотеньке,
Знесе Надібочку, незнану між гульвіс:
Замкнене царство в ній,
гарненьке, хоч маленьке.

Замкнене, поки хтось великий божий дар
Оберне на користь земляцтву — рідне слово...
Тоді розгорнеться і зажахтить, як жар,
Олжи страшилище і правди сила нова.

НА ЧУЖІЙ ЧУЖИНІ

І тебе вже оце не побачу, мій краю коханий,
Не побачу степів тих розкішних,
гаїв тих співучих,
І поляжу без слави в могилі німій
і нікому незнаній,
І забудуть мене на Славуті-Дніпрі,
на порогах ревучих.

Не забудеш мене, поки віку твого,
моя нене Вкраїно,
Поки мова твоя голосна у піснях
як срібло чисте дзвонить:
На що глянеш, усюди згадаєш
твого бідолашного сина;
Туподумство людське, моя нене,
від тебе його не заслонить.

ОДВІДИНИ

І

Тим часом як недомисел земляцький
Юртується в письменницьких кагалах.
Мов ті сейми в землі погибній ляцькій,
Кохається в руїнних ідеалах
І строїть світ на темряви началах,
Я в тихій зачиняюся хатині,
Не дбаю, що там пишуть по журналах,
І, притаївшись на чужій чужині,
Ширяю думками по рідній Україні.

II

До мене Муза, в образі любові,
Од берегів дніпрових прибуває
І пишними нетязі-козакові
Картинами хатину закрашає,
Піснями заволоку розважає
І кобзу строїть на високі тони...
І дух його понурий воскресає,
І возвишається над міліони,
Що серцем хиляться під грішницькі закони.

III

О Музо, божество сердець правдивих!
Нехай лукавство світ порабощає
І фарисеїв свято-нечестивих
На високості слави підіймає:
Наш дух на тебе в тузі уповає,
Сумних сиріт живущая кринице!
Мов олень на істочники жадає,
До тебе линем, розуму царице,
Любові й чистоти свята, небесна жрице!

ДО КОБЗИ ТА ДО МУЗИ

Моя ти втіхо, кобза тихострунна!
Одна ти в мене із усіх зісталась,
Як жизнь важка, гірка, великотрудна
До вічного спочивища добралась.

Заграй мені, мов той Еол воздушний,
Озвись, голубко, забуркукай стиха,
Ачей козак, нетяга прямодушний,
Позбудеться хоч на часину лиха.

Жене його із краю в край, тімаху,
Людське лукавство та єхидство кляте.
Завидує він степовому птаху,
Не маючи й могили, щоб ізпасти.

Заграй же згорда голосом величним,
На сором злюкам, що тебе плямують,
Загримай на лихих докором вічним,
Нехай тебе віки грядущі чують.

А ти, моє надиханнє спасенне,
Моя ти Музо, в образі любові!
Покинь бідаху на життя злиденне,
Іди собі на береги дніпрові.

Там люде в темряві сидять глибокій,
Ти їх освітиш сяєвом небесним.
Я ж тут од мук спочину, одинокий,
Дознаю щастя прахом безсловесним.

КОЗАРЛЮЗІ ЛОБОДІ,
посилаючи йому «Байду»

На мене скрива, мов вовки з байрака,
Дивились-позирали мудреці,
Що в мене думка з ними не однака:
Вони, бач, знані на всю Русь кравці.

По викройці викроюють готовій
Історію, романи, ба й стихи;
То як же хуторному простакові
Вбачати їх письменницькі гріхи?

Ти ж, не мудруючи з ними лукаво,
До мене як до брата пригорнувсь,
Піхотою прибув на хутір браво,
Гостинців гарних я в тебе здобувсь.

За них оце дешевого гостинця
Тобі, мій друже козарлюго, шлю.
Нехай тобі він хоч про те згодиться,
Щоб знав, яку гірку я часом п'ю.

Хотів би голос по світах пустити,—
Мій голос буря-хуртовина рве.
Хотів би правду людям говорити,—
Ведмедем дуросвітчина реве.

Чортма на світі правди, от що горе!
Її, мовляв той старець, «не зискать»...
Хіба пійти з нудьги на Чорне море,
Щоб на гаках по-байдівськи сконать?

ПОКОБЗАРЩИНА

Не славте кобзаря словами золотими:
Повісьте ви над ним його тридцятиструнну,
Нехай між липами пахущими-густими
Із вітерцем веде розмову тихо-думну.

Нехай Еол її тихесенько гойдає,
Як із сестрою брат про нього розмовляє,
Обнявшись, щепче їй і душу розважає.

І, хлипаючи, вона про все йому розкаже:
Якого щастя з ним і горя вдвох дознали,
Як ополчалося на них єхидство враже,
Як мерли обойко і знову воскресали.

І буде він її тихесенько гойдати,
Як із сестрою брат про нього розмовляти,
Обнявшись, плакати і тугу розганяти.

Не славте кобзаря піснями голосними:
Дзвонить йому хвалу його тридцятиструнна.
Колись він заблищить між душами ясними,
І зникне вся хула ворожа нерозумна.

І буде дух його із віку в вік сіяти,
Серця зцілюющою водою покропляти,
І рани гоїти, і сльози обтирати.

КАВЕРЗНИКАМ

Як на Сибір колись ви засилали
Правдивих земляків московськими руками,
Так і мене сюди запакували,
Щоб я бесідував з одними мужиками,
Щоб картами п'яними забавлявся,
З підпанками тупими тільки знався.

Шкода і злості вашої і праці:
Я розмовляю тут із богом Аполлоном,
Не дурників-панків, а муз і грацій
Збираю в хуторі моєї ліри дзвоном.
З талантами всесвітніми тут знаюсь,
З Гомером і Шекспіром обіймаюсь.

АБАДОННА

> Аминъ, аминъ, глаголю вамъ, яко вся отпустятся согрѣшения сыномъ человѣческимъ, и хуления, елика аще хулятъ, а иже восхулитъ на Духа Святого не иметъ отпущения во вѣки, но повиненъ есть вѣчному суду.
>
> *Марка, гл. III, 28, 29.*

Я вас намалював, недовірки святині,
Хулителі ключа живого Гіппокрени.
Чудовищем гидким довіку на Вкраїні
Стояти буде образ ваш мерзенний.

І дітям матірки віддалеки на нього,
Як на пекельний лик, показувати будуть,
На зневажателя натхнення пресвятого,
І діти Абадонну не забудуть.

І як в німих віках потоне Україна,
Над нею чудищем гидким стояти буде
Моя гидотою безсмертная картина,
Щоб гидували вами вічно люде.

ПРАВЕДНЕ ПАНУВАННЯ

Голубко Музо. Годі сумовати
Та плакатись над сліпотою черні,
Що золотом вцяцьковує палати,
Од світу правди сховища мізерні.

Обіймемось та пійдемо в левади,
В поля, в луги, в гаї широкошумні,
Чи не розвіємо тяжкої там досади
На узурпації, на захвати безумні.

Глянь-подивись,
який в нас «пишний город»
І скільки в нім окраси дорогої!
Дихання нашого не труїть смород,
І деспот мислі не гніте живої.

Піснями тут ми з богом розмовляєм,
Вселенна серцю нашому відкрита,
І області ми ширші осягаєм,
Ніж та бідота, золотом окрита.

ПОЕТОВІ

Поэт, не дорожи любовию народной.

Пушкин

Кобзарю, не дивись, ні на хвалу темнóти,
Ні на письменницьку огуду за пісні,
І ласки не шукай ні в дуків, ні в голоти:
Дзвони собі, співай в святій самотині.

Не ярмарку тебе гучному зрозуміти
Серед своїх тривог або пустих утіх.
Нехай турбуються чи граються, мов діти:
Ти на високий лад не перестроїш їх.

Їх небеса — базар, їх божество — мамона;
Купують, продають, міняють крам на крам
І буквою свого житейського закона
Готові зруйнувать духовний правди храм.

Готові, і не раз на торжищах великих
«Розпни, розпни його!»— вигукує тиран;
Но не смущається твій дух од криків диких:
Ти — невмирущий цар,
ти й над царями пан.

СУМ І РОЗВАГА

Кобзо! Давно ми з тобою по світу блукаєм,
Добре та й добре обоє сей світ лихий знаєм.
Знаєм, яка тут буває холодна весна,
Як побиває первоцвіт морозом вона.

О мій первоцвіте любий! Мої ви надії!
Кобзо! де ділись усі мовчазні твої мрії?
Рано порвалась твоя найдорожча струна.

Тим-то, голубко, про світ сей
невесело дзвониш,

Дзвониш перебовком, стиха,
мов мертвих хорониш.

Що за важенні ти мислі наводиш на ум!
Скільки у тебе гірких, ще не співаних дум!

Годі ж бо, сестро, тужити, моя жалібнице!
Годі квилить-проквиляти, ясна соколице,
Мовби почула еси смертоносний самум!

Глянь, подивися: розкрились
високі могили»...

Знаємо вже, «кого в них» і як «положили».
В раду зібравшись, козацькі потомки гудуть,
Творять над грішними предками
праведний суд.

Кропить гаряча сльоза незагоєні рани,
Топить, як віск, беззаконно-тиранські
кайдани,

Вказує жизні новий, не невольницький путь.

Кобзо-орлице! Заклич-задзвони з високості,
Щоб на твій поклик старі позростались кості,
І неповинно пролитая кров ожила,
І боянами-орлами земля процвітала.

Чарами слова розмай, мов ту хмару, недолю.
Слово нам верне і силу давнезну і волю,
І не один в нас лавровий вінок обів'є
круг чола.

МУЗА

Музо, безхитросна, проста дівчино стидлива,
Вбога селяночко, співом та сміхом щаслива!

Ти до мене, сироти, як сестра, прогорнулась,
На почиванне благе в тихім серці почулась.

Вдвох ми з тобою обходимо всю Україну,
Словом спасенним вітаємо добру людину.

І де слова наші в душу святу западають,
Там віковічно пахущі квітки процвітають.

Раєм господнім на мучене серденько віють
І животворні, великі надії в нім сіють.

ТРИ ПОЕТИ

Як літнім ранком зчервоніють хмари
Над сонечком, що весело встає,
І пан старий, надівши окуляри,
Провізію з комори видає,
А ранок у гаю і в полі творить чари,—

Тоді вся дробина клекоче і сокоче,
І сокорить, і кахкає, й пищить,
А по сусідах лаяннє жіноче
Та дітський крик аж ув ушах лящить
І глушить коськання ночліжне
парубоче...

Під сей гармидер, гук і птаства джеркотанне,
І гавканнє собак, і хлопців реготанне,
Поети, мов боги, ні на що не вважають
І пісню зорнюю про дольній світ співають.

Один поет в саду, проміж квіток росистих,
Співає, як восток горить у водах чистих,
Як вітерки туман у кучері звивають
І медом під селом гречки благоухають.

Другий поет іде в долину до криниці —
Відерцем зачерпнуть погожої водиці,
І про віночок свій, про любощі співає...
Мов з раю спів його до серця долітає.

А третій думами сягає аж за море,
Співає про війну, про всьогосвітнє горе...
Душа його кипить, рокочуть грізно струни
І сиплють на земних богів свої перуни.

* * *

Серце моє тихе,
Пташко полохлива!
Ой про що я народилась,
Бідна, нещаслива?
Людям щастє-доля,
А мені — неволя...

Ні заїсти, ні запити
Бідування-горя!
Дайте мені рути,
Щирої й отрути,
Щоб мені мого нелюба
Серденьком забути.
Ой не хочу жити,
Нелюбу годити!
Лучче тобі, моє серце,
На ножі кипіти...

* * *

Квітки з сльозами,
Сльози з квітками
Не розлучаються, сестро, ніколи.
Скроплюють сльози
Пишнії рози,
Свої розкішні величні престоли.
Благоухають,
Землю скропляють
Пишні престоли праведних сліз —
рози.
Їм же відрада,
Вища награда —
Чисті, да щирі, да праведні сльози.

ЛИЛІЯ

I

Цілуються з тобою всі, лиліє,
Хто світ побачив у твоїй ограді,—
Метелики легкі, жуки важкії,
Піддаючися красоти принаді.
Я ж, мов чужий в принаднім
граді,

Віддалеки дивлюсь на цілуванне
І мовчки віддаюсь моїй досаді:
Яке безрозумне надуживанне
Святих любові прав і жизні занедбанне!

II

Ціпкими лапками стебло тоненьке,
Хибке, твій стан високий обіймають;
Твоє, як сніг, уранішній, біленьке
Лице жорсткими вусами торкають
І поцілунками п'ють-випивають
Кадило райське — запашне дихання,
Що ним уста твої благоухають.
Яке безрозумне надуживанне
Святих любові прав і жизні занедбанне!

III

Дивлюсь оддалеки... Так від земного
Земля бере своє, бере байдужно.
Вона не знає вищого святого
І нівечить лилію благодушно,

Метелики й казюки всякі дружно
Пречисту душу з неї випивають,
Смакуючи в її красі бездушно...
Чиї ж розумні, чесні очі знають,
Про що такі квітки цвітуть-благоухають?

ТРОЄ СХОТІНОК

Одной картины
я желал быть вечно зритель.
Пушкин

Я не хотів би ні царських палат,
Ні вертоградів пишно-прохолодних,
Аби у мене був з душею добрий лад,
Щоб не насилував я мислей благородних.

Я не хотів би світових утіх,
Що забавляють олухів великих,
Аби у мене був веселий в серці сміх
Серед моїх книжок, моїх палатів тихих.

Цураюсь я багатства, висоти
І популярності, ума отрути,
Аби мадонною, о сонце доброти,
Сіяла ти мені в мої хмарні минути!

ЗАВОРОЖЕНА КРИНИЦЯ

Вертоград моей сестры...
Пушкин

У сестри моєї тихо
Процвітає сад в ограді.
Кинамон, моя утіха,
Нард, алое в любім саді.

Там квітки, як в божім раю,
Що на Тигрі та Єфраті,
Зорями в траві зоряють,
Тонуть-плавлють в ароматі.

Там гранати наливнії,
Солодощів дивних повні...
Гудуть бджоли золотії,
Мов з Едему тихі дзвони.

Серед саду-винограду
В кринах схована криниця...
Мойму серцю на відраду
Заворожена водиця.

Заворожена й заклята,
Щоб не знали люде ходу;
Бо призначено для брата
Чисту воду-прохолоду.

Вітре тихий від заходу!
Вволи волю мого серця:
Повій чарами на воду,
Нехай лллється, нехай лллється.

Вітре буйний аквілоне!
Подми чарами, крилатий,
На ті нарди, кинамони,
Нехай каплють аромати.

ШУКАННЄ-ВИКЛИКАННЄ

Ще любо дивляться на мене карі очі,
І біла рученька в моїй руці тремтить,
І від речей моїх серед німої ночі
Дівоче серденько і мліє, і болить.

Дівчино-горлице! Шкода твого кохання,
Шкода ночей без сну, зітхання-сумування,
Живу я розумом, а серце тихо спить.

*

Минули любощі; душа моя жадає
Кохання іншого... Глянь, крале, на орла,
Як вітром на його від півночі бурхає,
А він дзвенить пером, Зевесова стріла.

То дух мій, горличко, то розум мій буяє...
Кого ж він по світах шукає-викликає?
Орлицю сміливу, крилатшу над орла.

ДО МАРУСІ В.

I

Марусенько! Моя голубко сизокрила!
Як повно у тебе в тім серденьку добра!
Коли б змогла єси, ти б крилечками вкрила
Обидва береги Славутиці-Дніпра,—
Ти, перш усіх, мене б од злюк тих захистила,
Що не долюблюють правдивого пера,
Що подвизаються, воюють за свободу,
І вкинули б мене серед Славути в воду.

II

О! Не хапайсь, молю, до подвигів великих.
Не та се сторона, де б можна їх творить...
У боротьбі святій серед інстинктів диких
Даремно серця жар в тобі перегорить.
Пройми ним і натхни хоч всі земні язики,
А трупа мертвого тобі не воскресить.
Нехай свої мерці самі мерці хоронять,
Що по живому вже давно у дзвони дзвонять.

III

Вернімось, любонько, до вічних ідеалів,
Згадаймо, що й один атом не пропаде
З того, що втворено у самому началі,
З котрого й рід і дух народний наш іде.
Перечитаймо знов божественні скрижалі;

Читання пильне нас до правди доведе,
І будем правдою ума і серця жити,
Грядуще сяєво у темряві нэсити.

IV

Отечество ж собі грунтуймо в ріднім слові:
Воно, одно воно від пагуби втече,
Піддержить націю на предківській основі,—
Хитатимуть її політики вотще;
Переживе воно дурне вбивання мови,
Народам і вікам всю правду прорече...
Голубоньки! Ви нам у злигоднях надія,
Мов благовісниця, неув'ядна лилія.

V

На лоні нашому, пречистому й ніжному,
Возродиться, зросте наш староруський дух
І не підклониться він духэві новому,
Тонами вищими сповнить народний слух,
Не буде вже зерна давати за полову
І літнього тепла за зимогрій-кожух.
Народна шана вас ув області природа,
І серця правота, і розуму свобода.

ЧУДО

Очима стрілись ми, і ти мені сказала,
Що я вінок ношу, письменства сюзерен,
Схилила голову з покорою васала
І не постерегла, що то не лавр — терен.

Так! Хитрі книжники й лукаві фарисеї
Розмножили своє потомство без числа,
І дэленьки звізда письменської моєї
Мене в синедріон, на суд їх привела.

На раді розумів, у пинджснні жорстоких
Присуджено мені носити сей терен,
Щоб ним жахав мужів, талантами високих,
І сивих юношей, і любомудрих жен.

Но ти вклонилася і чудо сотворила,
Якого не творив ніхто ще на землі...
Глянь! Лаврами мене незрима сила вкрила,
Глянь! Демони терен в геєну понесли.

Чи чуєш? З-під землі щось глухо завиває...
Се плаче, з скрежетом зубів, синедріон:
Тепер носить йому вінок сей припадає,
Що в пинді присудив мені його закон.

ВИДІННЄ

Я помню чудное мгновенье:
Передо мной явилась ты,
Как мимолетное виденье,
Как гений чистой красоты.
Пушкин

I

Я згадую той день і час благэсловенний,
Як дух свій молодий мене з землі підняв,
І побут хуторний, захмарений, буденний,
Огнем твоїх очей живущих осіяв.
Що та вода в казках живуща і зцілюща?
Жизнь у тебе в очах блаженна-невмируща.

II

Так! Жив я на землі, і ти з небес прийшла,
На крилах юності до старощів спустилась;
Ти з раю пахощів з собою принесла,
І світом божества душа твоя світилась...
Ні, не мечта свята — небесний херувим;
Бо дух мій загорівсь огнем твоїм живим.

III

Воскрес я, і земля тепер мені тісна...
Ти зникла, і тебе не між людьми шукаю.
Прокинувсь духом я від жизні, як од сна,
Мов олень до води, до божества жадаю.
Всім серцем вірую в історник битія,
Де в бозі зачалась душа свята твоя.

АНАХОРЕТ

Взором арабщини

Тихо да мирно живу я з людьми: бо не знаюсь.
Я тільки з ними щоденним добром поділяюсь.
Викопав їм я колодязь в житейській пустині,
Щоб між запеклих сердець-каменюк на Вкраїні
Добрій душі одинокій від згаги не вмерти,
І надписав на нім: «Благотвори і по смерті».

* * *

Благословляю час той і годину
І ту ясну невимовну хвилину,
Як я, об'їхавши світ-Україну,
Тебе побачив, над людей людину.

В тобі з душею понялась уроda
І з серцем тихим — розуму свобода...
Пещене чадо рідного народа!
Пишається тобою вся природа.

До тебе я, приблуда, приблудився,
На тебе я, мов на святу, дивився,
Твоїм умом і серцем просвітився,
Немов на світ удруге народився.

Благословен же час той і година
І ти, ясна, незабутна хвилина,
Як світ мені широкий — Україна
В тобі з'явився, над людей людино!

ВОЇНСЬКИЙ РОМАНС

Блажен, хто серденьком тихеньким
щиро любить,

Блаженний той, хто світ
розсудком возлюбив,—

Хто в серці почуття героївські голубить
І розумом своїм увесь оддався їм.

Він чує залюбки буркотанне
І співи солов'я над розою вночі;
Він знає серденька солодке трепетанне
І лине, огняний, велично, де мечі.

Схрестившись, істину тверезу проявляють,
«Залізні раціі» про цілий мир кують
І всіх розумників без хиби врозумляють,
Що тільки смерть живим укаже жизні путь.

Кохана! Не тремти перед мечем кривавим,
Він радощі земні вбезпечує всім нам...
Світ практичнішої не відає ще слави,
Як згорда показать страшногэ ворогам.

ПРЕМУДРІСТЬ

Но въ законъ Господни воля его, и в законъ его поучится день и ношъ.

Псалом 1, 2.

I

Я в школі аж у трьох дяків учився,
Закіль навчився читання та писання;
Тоді вже в світ, мов пташеня, пустився,
Що пробує широкого літання.

Та, лишенько! в неволі опинився,
Бурлацького дознавши бідування.
З Неволею за брата жив Обман,
Над усіма письменними гетьман.

II

Премудрості вони учили вдвох,
Та не тії, що день і ніч в законі
Своїм велить нам поучатись бог
При тихому гусель священних дзвоні.

Златий телець був богом у обох,
Мов істукан деїрський в Вавілэні...
Премудрий той у них, що й над отця
Й над матір чтить бездушного тельця.

III

Но я... о, ні! Йому не поклонявсь,
Я гордував лукавим Вавілоном;
Премудрості єхидної цурався
І любих струн втішався тихим дзвоном.

І над обман і над неволю знявсь:
Бо знехтував би й їх потужним троном,
В святім труді й розумній нищеті
Я не корився безбожній суєті.

ХМАРИ

Снова тучи надо мною
Собрался в вышине.
Пушкин

Изведи изъ темницы душу мою,
исповѣдатися имени твоему.
Псаломъ CXL, 1.8.

Знов захмарилось високе
І велике і страшне...
Кволе, в світі одиноке,
Знов запитує мене:

«Чи ти встоїш проти долі
В гордих старощах твоїх?
Чи не буде вже ніколи
Днів мені тихих, ясних?»

Серце кволе, тихомирне!
Ми з тобою знаєм світ,
Твориво тиранства хирне
Від Німродових ще літ.

У неправдах зачинають,
У болізнях вагонять,
Беззаконство порождають,
Правда, совість, розум сплять.

Утомившись боротьбою
З натовпом тупим, сліпим,
Розквитались ми з судьбою,
Гордо в самоті стоїм.

Хоч захмарилось високе,
Вище хмари злетимо...
Серце в світі одиноке!
Ми над громом стоїмо.

Унизу огнем він грає
І торохкає-гримить,
А над нами той витає,
Хто сказав: «Да буде світ!»

Як снаги ж у нас не стане
Крізь хуртовину пройти,
Кодло людське окаянне,
Мов темницю, кинеш ти.

В тій темниці, одиноке,
Вже зреклось ти суєти,
Линь же, горде, у високе
Небо правди й красоти.

НЯНЬЧИНА ПІСНЯ

І

Евтерпо! Ти одна ще не втікаєш
Із наших тихих сіл і хуторів:
З дівчатами в нас весну прославляєш,
Розважуєш удів, жінок, бабів,
І по шинках чумацтво споминаєш,
А часом і гетьманців-козаків.
Що ж найлюбіше нам — над колисками
Дітвору-немовлят заспівуєш котками.

II

В котках-піснях ти їм голубиш
Серденько материм тим почуттям,
Що з Мельпоменою-сестрою любиш
Звіздою ставити над всім життям...
О музо муз! Довіку ти не згубиш
Своєї рівноправності з «царем»,
Як розум наш гомерівці прозвали,
Без Дев'ятьох Сестер ваги йому не знали.

III

Благаєм же тебе дітву гойдати
Так, щоб вона у стовбур не пішла,—
Їй, разом з серцем, розум колихати,
Приспішуючи й нам той вік добра,
Що Дев'ятьох до нас колись принадить
З багатством кращим золота й срібла,—
Той вік, що дасть і нам на рідним полі
Втішатись, як брати, спасенним жнивом волі.

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З ПОЛЬСЬКОЇ

ЧУМАЦЬКІ ДІТИ
Міцкевичева балада: "POWRÓT TATY"

«Ідіть, мої діти,
Дрібненькії квіти,
На могилі станьте
Та на шлях спогляньте.

Вертається з Дону
Чумацтва багато,—
Чи не над'їжджає
І ваш рідний тато.

Літечко минає,
А його немає.
Чогось моє серце
Ниє-заниває.

Дощі попсували
Чумацькі дороги,—
Коли б не спіткали
Розбишаки вбогі!..

Помолітесь, дітки,
Богові святому,
Щоб тато щасливо
Вертався додому».

Раді діти уволити
Материну волю,
Ізнялись, покопотіли
На могилу в поле.

До могили припадають,
Травицю цілують,
А старшеньке зачинає
Молитву святую:

«Боже, тату наш небесний!
Змилуйся над нами.
Верни татуся додому
З сивими волами!

Нехай мати серед ночі
Тихенько не плаче;
Нехай татуся здоровим
У вічі побачить!

А для нас, маленьких діток,
Вчини, милий боже,
Щоб у тата не однято
Гостинця в дорозі!»

Щиро молиться дітвора
Богові святому,
Аж ось: «Гей, гей!— чути в полі,—
Гей, воли, додому!»

«Тато, тато!— закричали
Дрібні пташенята.
Копотять йому назустріч
Дівчата й хлоп'ята.

Хто ж то словом те розкаже,
Що діється в серці?
Пригортає батько діток,
Плаче і сміється.

«Що матуся? Чи здорова?
Чи тяжко журилась?»
А хлоп'ята вже по люшнях
На мажу схопились:

«Гей ви, сиві, половії!
Гей, воли, додому!
Щиро ми за вас молились
Богові святому».

Веселиться батько, гледя:
«Чумацька натура!
Зрости, боже!.. Буде наша
Не послідня хура».

Задивився, радіючи,
На діток дрібненьких,
Аж тут: «Пробі!» — крикне ззаду
Наймит молоденький.

Озирнувся — вже бурлацтво
Воли випрягає.
Він до дрюка — навкруг його
Комишників зграя.

«Молись богу, сякий-такий,
Та давай червінці,
Виймай сукні та коралі,
Що накупив жінці!»

«Схаменітесь, люде божі!
От моє багатство:
Плуг волів, чотири вози...»
Не вважа бурлацтво.

Байдуже й на дітські сльози
Комишникам клятим:
Не спускають у дорозі
Чумакам багатим.

«Ой беріте ж воли й мажі
І весь мій пожиток,
Тільки, пробі, не робіте
Сиротами діток!»

Святе слово — малі діти,
І яке то серце,
Що на батьківські гарячі
Сльози не озветься?

«Стійте, стійте!— загукає
Комишник найстарший.—
Утікаймо, пани-браття:
Се здобич не наша!»

Шарах зграя до байрака!
Мов птаство шугнули.
Зрадів батько, уклонився
В ноги гайдабурі.

«Ой не дякуй мені, брате,—
Каже гайдамака,—
Нехай буде твоя богу
Та діточкам дяка.

Здавна я чигав на тебе
З бідолашним братством
(Ти худобою й достатком
Вславився між чумацтвом).

І сьогодні твоїх діток
Бачив на могилі,
Як вони за свого тата
Господа молили.

Спершу я сміявсь, а потім
Порину ли сльози,
Як згадав об своїх дітках
І жінці-небозі.

Ой і в мене, брате, дома
Є дітки маленькі,
І за мною тужить-плаче
Їх безщасна ненька.

Вертайсь, брате, до господи,
А ви, дрібні діти,
За мою погибшу душу
Господа моліте!»

ПЕРЕСПІВИ З ВЕЛИКОРУСЬКИХ СПІВІВ

СТЕПОВА СІНОЖАТЬ

Что вниз по Дону...
Кольцов

Ой по Дону, по Дону,
По крутому бережку,
Там село поуз село
Мов квітками процвіло.

Без гряниці й без конця,
Від конця та й до конця
Зеленіє степ кругом
З перед-віку облогом.

Ой ви, степи, ви, поля,
Втіхо, розкоше моя!
Ви широко розляглись,
Аж до моря подались.

Я не сам собою к вам
У гостину завітав:
Наготовив я припас —
Гостру кісоньку про вас.

По безкрайному степу
Здавна хочу погулять,
Силу свою молоду
Добрим людям показать.

Гей ти, косо, розгуляйсь!
Ти, рученько, розмахайсь!
Повій, вітре буйненький,
На чистий вид, повненький!

А ти, траво, хвилюйся!
А ти, око, любуйся!
Золота моя коса,
Горда-пишна краса!

КОЛО КОЛОДЯЗЯ

Уже украинское солнце...
Минаев

Нагулялося по небу
Весняному сонце,
Зазирає на добраніч
У низьке віконце.

І промінячком угору
Огняним стріляє;
Хрест на церкві розтопленим
Золотом сіяє.

Закотилося, сховалось
За степи, за море;
Понад морем кров палає:
Хмара хмару боре.

Стало темно по садочках.
Тихо пил сідає,
І село у прохолоді
Ніби оживає.

Обливаючись червоним
Світом від заходу,
Із колодезя дівчата
Набирають воду.

Чорнобриві-уродливі,
Всі в квітках дівчата.
Мов ясні, принадні зорі,
Грають оченята.

Щебетанне-реготанне
Оддалеки чути:
Без пісень, без жартів, сміху
Нема ні минути.

Під коромислом ступає —
Як рибонька в'ється.
Карі очі, чорні брови,—
Все в неї сміється.

Чи жартує, чи сумує,
Чи хлипле, чи спорить,—
І сорочка і личманне,—
Все на ній говорить.

Що в селі і в полі сталось,
Наш колодязь знає:
Як вода дзюркоче з цебра,
Річ не замовкає.

Про коханнє і про зраду,
Про тяжкі пригоди,
Про заручини щасливі,
Нужду і вигоди.

І як з милим розлучалась,
І що говорила,
І за що полаяв батько,
За що мати била.

Всі одрадощі й всі смутки,
Все, чим серце б'ється,
У розмовах тих вечірніх
Мов з криниці ллється.

І щасливі щебетаннєм,
Мов пташки співочі,
Не вмовкають чорноброві
До самої ночі.

СТЕПОВА МОГИЛА

Чья это могила?
Кольцов

Звідки ти, могило,
У степу взялася?
Хрещик з очерету,
Земля не зляглася.

Ні шляху, ні стежки;
В полі дико, пусто;
З нечуйвітром тирса
Забуяла густо.

Чи хтось од безвіддя
Сконав, заблудившись,
Чи ліг, утомившись,
В світі не наживши?

Чи серце хижацьке
Когось погубило
І кров'ю живою
Пісок напоїло?

Чи мати дитину
Востаннє пестила,
Гіркими обмила,
Спатки положила?

Тут сонечко гріє,
Трава зеленіє,
Колишучи тирсу,
Стиха вітер віє.

Нехай світить сонце,
Віє вітер стиха,—
Не встане, не гляне,
Не знатиме лиха.

Нехай свище буря,
Ревуть гуррикани,—
Закрились навіки,
Загоїлись рани.

СТЕП

Теплый ветер тихо веет...
Фет

Від полудня теплий вітер
Стиха подихає,
Під живущою росою
Степ наш оживає.

За могилою могила
Зеленіє-мріє,
І далеко проміж ними
Битий шлях темніє.

Без кінця степ розгорнувся,
Туманом узявся...
Дух співочий із пташками
Аж під небо знявся.

СТЕП ОПІВДНІ

Спокойно небо голубое...
Никитин

Блакитне небо, мов дугасте море,
Безоднею самітною стоїть.
Під сонцем степ, козацьке Дике Поле,
Огнем переливається, жахтить.
Гарячий вітер хилить-нахиляє
Траву хвилясту стиха до землі,
І в прозірній золоченій імлі
Даль степова мов тоне-поринає.
Понад зелом-травою жар німий,
Переливаючись, пливе високо;
Розтоплюється воздух осяйний,
Тіснить у грудях дух і сліпить око.
Дивлюсь кругом: не фарбами, огнями
Картина світоіскрява горить,
Над нею любо попід небесами
Музика, мов срібло тонке, дзвенить.
То жайворонок, лірник одинокий,
Зайняв відрадну серцю вишину
І звеселяє світ шумноширокий,
Співаючи про волю та весну.
Німує степ: йому ні на що воля.
Се немовлятко сонне в сповитку:
Судилась велетню дрімлива доля,
На довгому байдужньому віку.
Закутавсь у свої зелені шати,
Пахущі мовчки нюхає квітки;
Над ним по вітру носяться крилаті
Метелики, як марево, легкі.

ВЕЧІР У СТЕПУ

Клубятся тучи,
млея в блеске алом...
Фет

Вже хмари бгаються в клубки червоні;
Поля роси вечірньої жадають;
Дзеленькає дзвінком поштар, і коні
В долині куряви не підіймають.

Ні хуторця, ні хати на просторі,
Ні огнища, ні пісні і забави...
Степ розливається мов сонне море.
Куняє жито, задрімали трави.

З-за хмари місяць ще не визирає:
Соромиться з'явитись рано повний.
Ось хрущ гуде понуро і втікає,
А там орлан ширяє нерухомий.

Окрились ниви сіттю золотою.
Озвався перепел, самицю звучи.
Росою обливаючись рясною,
Деруть ще стиха деркачі деручі.

Аж тускне в омряці зиркате око.
Крізь теплоту холодним подихає.
Сплив місяць понад хмарами високо
І зорями все небо засіває.

НІЧ У СТЕПУ

В пожаре вечер пламенеет...
Никитин

На небі пожежа західна палає,
Земля червоніє
принадним рум'янцем.
Заснула вродлива, весела, щаслива,
І небо над нею темніє... стемніло.

І понад сонною красою стиха
Повіяло холодним вітерцем,
І блискавка німа, очей утіха,
Десь засвітилася і згасла. Манівцем

Простує повновидий... вище, вище,
І лампою посеред неба став,
І, тихим, любим світом засіяв
Над мовчазною рівнявою степовою.

О степова картино ночі,
Сіяння неба, сну землі!
Береш ти красотою очі,
Чаруєш чувства й помисли мої.

Як степ розкинувся широко,
Заснув у сивім тумані,
Так я спокоюсь одиноко
В чужій, сумній, незнаній стороні.

Покину палицю старечу,
Та й годі хати вже шукать!
Забуду жизні колотнечу
І в тихій самотині ляжу спать.

Травою вітер не колише,
І в пишній, свіжій красоті
Земля, як мати, легко дише,
Голубить кволе серце сироті.

Квітки на ложе одиноке
Ллють-видихають свіжий мед,
А небо зоряве високе —
Над ним золото-яскравий намет.

УКРАЇНА

Ты знаешь край,
где все обильем дышет...
А. Толстой

Чи згадуєш, земляче, край той пишний,
Де річеньки блищать сріблом текучим;
Де, мов кармазин, червоніють вишні
І дишуть медом пасіки пахучим;
Де гарбузи в цвіту по лісах в'ються
І яблуні під яблуками гнуться?

Туди, туди щодень душею лину;
Там знаю любе, затишне кубельце,
І згадую квітчасту Україну,
І знов цвіте, знов молодіє серце.
Отам би жити, господа хвалити!
Та ні, шкода про се і говорити.

Нещасний край! В його куточки дикі
Людей благають: «Пощадіть не псуйте!
Ідіть собі у городи великі
І там доми під небеса муруйте,
Мене ж пустим покиньте сумовати
І людям щирим очі дивувати».

Коханий край, край волі і недолі!
Сміюсь до нього, сміючися плачу.
Роблю, працюю на чужому полі
І радуюсь, що вже його не бачу.
В моїх руках понуро кобза дзвонить,
Останні мрії й радощі хоронить.

ЧУМАКИ-НІЧЛІЖАНЕ

Вблизи дороги столбовой...
Кольцов

Понад шляхом нічліжане
Чумаки стояли.
Полягали, та й не спали,
Мовчки сумували.
Небо темне, ані місяць
Не світив, ні зорі.
Поле тихе та понуре,
Як туман на морі.

Хто проїде, не видати:
Промайне марою.
Стогне, хлипле і голосить
Дзвоник під дугою.
Казанок проміж возами
Над багаттям мріє.
В'ється вгору з димом пара:
Вітерець не віє.
Сивий дід вусима світить,
Таганка пильнує
І, насупившись, унукам
Чабака готує.
По стерні пустопаш ходять
Сиваки та гливи.
Ремигають круторогі,
Нехай будуть живі!
Мовчки батько й син лежали,
Мовчки сумували,
А чого? — Коли б спитали,
І самі не знали.
Так, мабуть, нас мати родить...
Коли б хто озвався
Гарним словом або зручно
За сопілку взявся!
Скільки раз нічлігував я
З чумаками в полі!
Було в нас пісень веселих
І сумних доволі.
І втішалось тихе серце
Словом благодатним,
Що спаслось від зради панства
Заповітом хатним.
Не сполячилось насущне
Та й не змоскаліло,

Голосне з давен-давнезних
До нас долетіло.
«А подайте глас, хлоп'ята!
Чого поніміли?
Потомились у дорозі
Чи посиротіли?»
І сопілочка до діда
Стиха промовляє...
Один голос... другий голос...
І ввесь кіш співає.
Оживають предки древні
З древніми словами.
Випливають з того світу
Діди за дідами.
І вливається дух віщий
В душі молодії,
І вселяються у серце
Почуття святії.

ПРИВІТАННЯ З ДОНОМ

Блеща средь полей широких...
Пушкин

Ось він плеще, ось він ллється
Серед степу!.. Доне,
Від братів твоїх забутих
Я привіз поклони.

Поклоняються до тебе
Браття з України,
Що колись ти рятував їх
При лихій годині.
Поклоняються бідою,
Долею гіркою...
Пам'ятають, як поїв ти
Ігоря водою;
Як до себе закликав ти
Витовта з лицарством
Воюватись-правуватись
З степовим поганством;
Як до тебе від Батури
Та острозьких дуків
Утікали козарлюги
З лугів Базавлуків.
На ралець тобі давали
Злидні-бридні вбогі...
Прилітали і зникали,
Мов птахи рароги.
Ми ще й досі рарогуєм...
Дивна наша доля!
Що сумуєм та й німуєм,—
Зникла й доля й воля.
Привітаймось, пане брате,
Вкупі пожурімось,
З твого саду-винограду
Винами упиймось.
Уп'ємось, засміємося,—
Серцю легше буде:
Бо забудем, що сміються
З нас ледачі люде.

ГАДАННЄ-ВІЩУВАННЄ

Июльская ночь и тепла, и ясна...
Минаев

Петрівочка-нічка тепленька, ясненька.
Мов жемчугом сипле зірками дрібненько.
В воді круглолиций пливе-поринає,
В саду соловейко голосить-співає,
Рибалочки плавлють з огнем під погоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.
Ось пісня дівоча дзвенить-розляглася;
Огнем над водою земля зайнялася.
Вродливі на воду віночки пускають,
Човни з дівоньками під сяєвом сяють.
Пускають-гадають про щастя й пригоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.
«Віночку мій любий, рясний, зелененький!
Пливи за водою, мов човник легенький;
Скажи, що за доля обом нам судилась?
Чи будемо в парі, з ким я полюбилась?»
І дивляться в воду на красу, на вроду,
І тихо-тихенько несе річка воду.
«Красо моя, вродо, яка наша доля?
Чи щастя судилось обом, чи неволя?»
З піснями і регіт, і лемент, і крики:
Кому люба втіха, кому жаль великий.
«Втону, як вінок мій, далеко від роду!..»
І тихо-тихенько несе річка воду.
«Світи, білолиций, ясненько, гарненько!
Пливи, мій віночку, правенько, струмненько.
Пливи, не крутися і вирви не бійся,
У морі, в любові, в коханні втопися!»
Жартують, віщують про долю й пригоду,
І тихо-тихенько несе річка воду.

ІЗ ЗБІРКИ «ПОЗИЧЕНА КОБЗА»

СПІВЕЦЬ

Was hör ich drauszen vor dem Thor...
Göthe

«Що се за гук під воротьми я чую
І восклики на замковому мості?
Довгенько вже з гостьми я бенкетую,
Та ще чогось мов ждуть шановні гості, —
Промовив цар і слуги посилає:
Нехай співець в царській моїй світлиці
Свою народну думу заспіває,
Як у гаю співають вольні птиці».
«Вітаю вас, високославне панство,
І вас, величні, благородні дами!
Стою, немов ізнявсь у гірне царство,
Що сяє разом сонцем і звіздами.
Хто зорі сі назвав би по іменню?
Ні, не мені титули їм складати.
Потуптесь, очі, тиходумно в землю:
Не час вам дивом дивним дивуватись».
Рече — і крильми орліми, перстами,
Потужно вдарив... задзвонили струни.

Перекликались і громи з громами,
Співали й солов'ї під їх перуни.
Зумився цар: народна пісня духа
Йому й його царятам підіймала.
З увагою розумною він слухав
Слова, що старина завітувала.
«О співче! Ти в своїх словах крилатих
Прийняв од господа «благе даяннє
І вивершений дар» нас возвишати
Над наше царюваннє й пануваннє.
Ідіте ж, вірні слуги, принесіте
Важкий ланцюг з скарбівні щирозлотий
І на співця шанібно возложіте
Ясу царської нашої щедроти».
«Ні, царю! Я співаю так, як птиця,
Що між вітьми житло розкішно має...
Про іншу стать ланцюг той знадобиться,
Мене ж мій спів аж надто вгнобляє.
Коли ж мені дозволиш попросити
Вгноби-шани, попрошу одної,
Щоб дано меду доброго запити,
Чола п'яного, спів перед тобою».
І кінву срібну взяв співець за вухо
І вихилив у груди голоснії,
І, як зробилось у тій кінві сухо,
«Благословен,— рече — сей дар огнистий!
Благословен і дом той знаменитий,
Що пращурні меди в льоху ще має!
Хто хоче в світі благодатно жити,
Нехай моє той слово пам'ятає».

МІНЬЙОНА

Kennst du das Land,
wo die Citronen blühn.
Göthe

Ти знаєш край, де скрізь цвітуть цитрони.
Де померанці золотом блищать,
Де вітерець з-під хмари прозірної
На мирти дише, божа благодать?
Чи знаєш ти це все?..
Туди, туди
З тобою нам заїхати-зайти,
З тобою, дороге моє кохання,
Моїх очей і серця чарування!

Чи знаєш дом, що на гінких колонах
Велично спочиває пишний дах?
Сіяє там богів світлиця повна,—
Їх мармурова вічна красота.
Чи знаєш ти його?
Туди б, туди
З тобою нам заїхати-зайти,
З тобою від усіх, затуло певна,
Моя родино названа і кревна!

Ти знаєш гору і дорогу в хмарі,
Що крізь туман її шукає мул?
Під нею глибоко, з імлою в парі
Живе дракон, підземний чути гул.
Чи знаєш ти його?
Туди б, туди
Не дай мені, мій боженьку, зайти!
Рятуй мене, татусеньку коханий,
Забудь мій гріх, мій розум окаянний!

РИБАЛКА

Das Wasser rauscht,
das Wasser schwoll.
Göthe

Вода шумує, розлилась,
І повні повіддю всі береги й затони:
З селом веснянка понялась,—
Хати, двори, сади, левади співу повні.

Під спів широкий дівоньок
Сидить над берегом рибалонька, пильнує,
Чи плавле стиха поплавок,
Чи в вирві крутиться, чи в нуртині нуртує,

Аж ось вода під поплавком
Заколихалася й у піні розділилась...
Не срібна рибонька з пером,—
Вродлива дівчина-русалочка з'явилась.

Співає стиха до його
І, мов сопілочка принадна, промовляє:
«Про що твій рід людський мого
Рибного наплоду, що в бога день, чигає?

Коли б ти знав, як рибонькам
Із нами в нуртині гуляти веселенько,
Віддавсь-би й сам увесь ти нам
І грався-би з рибками й дівчатами любенько.

Ти ж бачиш, як і сонце в нас
І місяць з зорями шукають прохолоди,
І все вертаються до вас,
Набравшись у воді між нас нової вроди.

Хіба ж тобі не дивне в нас
Розніжене в воді і викупане небо?
Та й власний образ твій не раз
І надив і манив тебе в нурти до себе!»

Вода шумує, розлилась,
І повні повіддю всі береги й затони.
Русалка піною взялась,
І лащиться до ніг його, і стиха стогне.

І стиха стогне, й обняла
Рибалоньку якась невимовна турбота.
Вода вже й ноги поняла,
І любо се йому, мов із дівчам пустота.

Горнулась до колін його,
Мов рученятами ніжними обіймала,
До лона надила свого...
Рибалка зник... вода блищала і мовчала.

ВІЛЬШАНИЙ ЦАР

Wer reitet so spät
durch Nacht und Wind?
Göthe

Хто їде під вітер ночною добою?
Синка на сідельці везе під полою,
Коня острогами раз по раз торкає,
Дитину до себе в тепло пригортає.

«Чого се ти, синку, очиці ховаєш?»
«Вільшаний цар, тату, хіба не вбачаєш?
В короні вітластій, кудлатий, патлатий,
Сягає рукою, мов хоче піймати».

«Коханий мій хлоню, ходімо зо мною,
Гулятимем гарно-прегарно з тобою,
Квітками в нас пишно лука процвітає,
Парчею матуся мене зодягає».

«Хіба твоє ухо, татуню, не чує,
Що цар той вільшаний зо мною жартує?»
«Спокойся, дитино, нічого немає,
Се вітер у листі сухім завиває!»

«Вродливий мій хлоню, ходімо зо мною,
Царівни гуляти там будуть з тобою,—
З тобою гуляти, вночі танцювати,
На вітті гойдати, коточка співати».

«Хіба ти не бачиш, татуню, вільхівен,
Танців і гойдання маленьких царівен?»
«Я бачу, мій синку, в гаю на майдані
Колишуться вільхи в густому тумані».

«Люблю тебе, хлоню, за личко принадне,
Не хочеш по волі,— неволя притягне!»
«Татуню, татуню! Мене він хапає!
Вільшаний цар душу мою поривае!..»

Щомога став батько коня з ляку гнати,
Маленька дитина — стогнати, конати,
В домівці не радість його зустрічала,
Дитина мовчала, дитина сконала.

ПРЯХА

Als ich still und ruhig spann...
Göthe

Пряла прялочка моя,
Не переставала,
Аж прийшов до мене гість,—
Рватись нитка стала.
Уродливий, молодий,
А як заговорить,
Слово гарне, приязне
Мов у дзвона дзвонить.
Пряла кужіль я тонкий,
Не переставала,
Тепер прядиво моє
Нехтувати стала.
Як прийшла зима, нема
Основи, ні вмоку;
Пробалакали ми вдвох
Цілого півроку.
Як прийшла весна красна,
Нічого білити:
Стали люде про мене
На селі дзвонити.
Не біжу тепер бігцем
Вранці до криниці,
І кивають на мене
Гожі молодиці.
Пряла вдень я й уночі,
Тепер перестала:
Про куделицю моя
Славонька постала.

ПОКОРА

Und ich war
in Arkadien geboren.
Schiller

І я родився у любій Україні,
Природа радощі послать мені клялась,
Мені, ще немовляточку-дитині,
І я родився у любій Україні,
Весна ж моя гіркими облилась.

Весна нам раз красна,— не буде більше:
Моя давно вже, о, давно вже одцвіла.
Мовчущий бог... о, плачте, браття, гірше!..
Мовчущий бог світив знай тихше, тихше,
Та й зник мов сон, мов сну туман-імла.

І се — стою на темному вже мості
Твойму, о вічносте! Возьми назад свою
Обіцянку, що доля прийде в гості
До мене... Ні! Тобі я й молодощів
І радощів недоцвіт оддаю.

Перед престол ясний твій возсилаю
Мою печаль, мій жаль, закрите божество!
На сю планету прилетіла з раю
Благая вість, що в тебе у звичаю
Блюсти закон і правди торжество.

Тут, кажуть нам, злих страхіття великі,
А добрих радощі неізречені ждуть;
Розкриєш тут ізвиви серця дикі,
І загадки судьби про вічні віки
З'ясуєш, щоб нам горенько забуть.

Знов буде тут вигнанцям Україна
А терновим вінкам злиденницьким кінець.
Тут правдонька всевишнього дитина
Мого життя тугі важки вхопила,
Щоб схаменувся, хто її отець.

«Нагороджу тебе я в другій жизні,—
Оддай мені твої дні красні весняні...
Нічого більш я не скажу тобі...»
Повірив я, мовляв, грядущій жизні,
Оддав їй дні веселі весняні.

«Оддай мені й Лауроньку кохану,
Красу всіх дівоньок і молодиць оддай.
Воздам тобі восторгами за рану
В раю...» І я, мов окаянну,
Прогнав її із серденька за рай.

«Вона довги платити буде мертвим,—
Наш гордий світ гуртом зареготавсь,—
Се деспоти надією по смерті
Лестять наш ум, що, як ми будем мертві,
Так оживе наш прах, чи глина й грязь».

Без сорома єхиди глузували:
«Злякавсь єси святих, тим що старі, казок.
А чим сей світ боги твої спасали?
Чим ветху сю будівлю підпирали?
У нужді розум наш веде до вигадок.

Що вічность? Ти її зробив із праху
І під покривалом ховаєш у гробах.
Се нашого тінь велетенська страху,
Що змалечу лякає горопаху
У совісті химерних дзеркалах.

А що ти звеш безсмертєм, пане брате?
Чи збреханий портрет живих, як ти, людей,
Чи мумію, дитя жерців ушате,
Бальзамними надіями багате,
Що оживе знов пестуном страстей?

З твоїх надій зотлінне кепкувало,
Що істина тобі за радощі дала...
Шість тисяч літ усе в землі мовчало,
І мертве ще ніколи не вставало
Одержати награду за діла...»

Я бачив, як у вічность врем'я лине
І, як природа, мов той труп, нага лежить;
Ніхто не встав ніколи з домовини...
І все-таки, небесні божі сили,
Я вірував у ваш благий завіт.

Ти, вічносте! Всі радощі віддав я
Тобі і се — лежу, повергшись ниць
Перед судом твоїм, о всеблагая,
А натовпу наругу занедбав я
І жду твоїх спасенних обітниць.

Рече ж тогді з небес незримий геній:
«Однаково люблю я всіх моїх діток
І доказ їм любові дав моеї:
Надію й радість, дві лілеї,
Красу моїх улюблених квіток.

Хто з них одну на втіху вибирає,
До другого з сих двох не поривайся чуд.
Хто вірує, нічого не жадає,
Наука се стара, як світ зазнає.
Історія — се всьогосвітній суд.

Надіявсь ти — оце твоя й награда;
І вірував — оце ж і рай життя твого.
Минулася нудьга твоя й досада.
Хто миг один (скажи пророкам ада)
Занапастив, не верне й вік його».

ГРЕЦЬКІ БОГИ

Da ihr noch
die schöne Welt regieret.
Schiller

Як ви світом гарно управляли,
В вас законом радощі були.
Ви блаженство людям возвіщали,
Любі мрії матері землі.
Ах, тоді розкошам все служило...
Не по нашому, ой ні! тоді було:
Бо в твій храм щодня квітки носили,
О Венеро, жизні похвало!

Видумки тоді чудовна сила
Обвивала правду, мов той хміль,
У творенні повнею кипіла
Несказано-чарівнича жизнь...
Пригорнути к серденьку кохання,
Се було найвищим торжеством:
Всюди боже віяло дихання:
Чоловік злучавсь із божеством.

Де тепер мудрагелі вбачають
Огняний бездушний тільки шар,
Геліоса там, було, вітають
В колесниці золотій, як жар.

Тут гукають в горах ореади,
Там дріада в дереві живе,
А там в річці плещуться наяди —
В срібній піні поплески пливе.

Лавр тоді у ліки обернувся,
В каменя — Танталова дочка,
Сфінкс на тони в комиші здобувся,
Філомена плакала в гайках.
То Деметра з туги в землю билась
В Персефони на німій труні,
То Цитера потайно любилась
З уродливим хлопцем на ховмі.

Що тоді к Девкаліона плоду
Сходили безсмертники з небес.
Сину Лето для такого сходу
Ба й гирлигу подавав Зевес...
Між людьми, героями й богами
Любу сполуку робив Амур:
Смертники з героями й богами
Танцювали знай любовний тур.

Вид понурий був тоді не в моді,
Вік той радощів ще не цурався,
Щастя божеством було в народі,
Щасний із щасливим спознавався.
Красота була тоді святиня,
Не соромився там нічого бог,
Де Камена чиста червоніла,
Чи то Грація вела танок.

В вас храми сміялись, як палати,
Вас однак величила хвала
І на святах Істмуса багатих,
І в бігу, бистрому як стріла.

Гарно, звивши рученьки з руками,
У танок круг алтаря ви йшли,
І пишались велико вінками
Ті, що перші між людьми були.

В вас «Евое!», тирсами махання,
Барсами розкішними їзда
Возвіщали радощів буяння,
Забуття турбітнього труда.
Фавн з сатиром перед ним склонялись,
А менади-вакханки кругом
У танці похміллям вихвалялись,
Сам їздець горів увесь вином.

Хто вмирав тоді, не відав страху,
Не лякав недужного кістяк;
Геній стиха цілував бідаху,
І гасив свій факел неборак.
Оркову ж грізну вагу держала
Смертника, не богова, рука,
І самих еріній ублажала
Кобза фрацького співця дзвінка.

Знов зустріне він, веселий, тіні
Ув Елізія дивовижних гаях.
Там любов ізнайдуть неізмінні
Серцем жони — у своїх мужах,
Лін пісні знов гратиме високі,
До Алцести припаде Адмет;
Друга знайде друг там одинокий;
Там Орест і з луком Філоктет.

Там високі за діла награди
Покріплять трудящого в трудах.
І хто знявсь над величчю громади,
На блаженних стане висотах.

Перед викликателем із мертвих
Стиха вклоняться всі небовці,
А пливцеві із оселі смерти
Сятимуть з Олімпа близнеці.

Гарний світе! Де ти, де дівався?
Зник з тобою і природи цвіт,
Тільки в займищі пісень зостався
Твій принадний баснословний слід.
Вимерла гучна твоя обитель,
І не бачимо ніде богів;
Зник гарячосердий небожитель,—
Манячить від його тільки тінь.

Пишний цвіт осипався-одцвівся,
Як північник вітер налетів;
Щоб один з усіх тим збагатився,
Мусив щезти дивний мир богів.
Сумно в зорях я тебе шукаю,
Фебе!.. Ні, нема Селени більш!
По гаях і по морях гукаю,—
Не озвешся: сном довічним спиш.

Ой природо! Ти й сама не знаєш
Радощів, що в людське серце ллєш,
І щаслива щастям не буваєш
Духа, що сама його ведеш.
Без богів утратила ти чувство...
Ти — як мертвий маятник в часах,
І закон ваги, своє іскуство,
Служить рабсько у твоїх ділах.

Щоб уранці наново вродити,
Риєш яму ввечері собі,
І над те, щоб рівно все кружити,
Втіхи більшої нема тобі.

У поемі поховались боги:
Бо нема вселенній вжитку з них.
Світ підріс, ізнявсь і сам на ноги,
Всім кружити самопихом звик.

Так, в поеми, в древні правди дзвони,—
Ми високе все внесли туди,—
Пишні фарби, гарні жизні тони;
Світ оставсь бездушний і німий.
Вирнувши із вічности, летіти
Любо їм на Пінда висоті.
Що в піснях безсмертно мусить жити,
Житиме минутно у житті.

* * *

Das ist der alte Märchenwald.
Heine

Старий гай мрій, пахущий гай!
Нанюхатись не мушу!
Від місяца чудовний світ
Мені чарує душу.

Ішов я ним, і як ішов,
Вгорі заграло море:
То соловейко заспівав
Про радощі й про горе.

Про любощі й про горе він
Співав, про сльози й сміхи
І слізми й сміхом нагадав
Забуті вже утіхи.

Ішов я гаєм дивним тим,
Аж ось передо мною
Стоїть будинок замковий,
Будований з пихою.

Замкнені двері й вікна всі;
Мовчанка скрізь понура.
Здавалось, ніби тиха смерть
Живе в тих пишних мурах.

На рундуці розлігся Сфінкс,
Страшне і ласе юдо:
Левине тіло й пазури,
Жіночий вид і груди.

Жіноча врода! Два білки
Про любощі казали:
Всміхалися уста німі
І дозвіл свій давали.

Співав так любо соловей,
Що я не міг терпіти,
Поцілував — і сам себе
Занапастив навіки.

Ожив той мармуровий вид,
Почав стогнати камінь.
Жадібно й голодно він пив
Моїх цілунків пламінь.

Диханнє з мене випивав
Неситими устами
І тіло трепетне проймав
Левиними кігтями,

Солодкі муки, любий жаль!
І втіха й біль без міри.
Щасливили мене уста,
А кігті серце дерли.

А соловейко: «Сфінксе мій!
Ви, любощі», — співає.
Чого серед утіх таких
Так серце замирає?

О гарний Сфінксе! Розгадай
Сю загадку предивну...
Багацько я вже тисяч літ
Над нею м'яв чуприну.

* * *

Ach, ich sehne mich
nach Thränen.
Heine

Ох, бажаю сліз любові
І солодких і гірких,
І бажаю і боюся,
Що дознаю ще раз їх.

Знов-бо та солодка мука,
Те гірке кохання знов
Труїть і небесно мучить
У недужнім серці кров.

* * *

Unterm weiszem Baume
sitzend
Heine

Ти сидиш під білим древом,
Вітер сумно в полі виє,
Угорі німують хмари,
І туманом небо криє.

І вбачаєш гай і поле;
Помертвіло, все чорніє,
І в тобі зима й круг тебе,
І холодне серце ниє.

Коли се — летить на тебе
Біле клоччє... Ти сумуєш
І на зимні завірюхи
Серце кволе вже готуєш.

То ж не світ, не завірюха...
З ляком серденько радіє:
Весняні квітки пахущі
Яблуня на тебе сіє.

Що за страшно любі чари!
Сніг у цвіт перевернувся.
Ти кохання знов жадаєш,
Хирний дух твій знов проснувся.

* * *

Wandl'ich in dem Wald
des Abends.
Heine

Як увечорі блукаю
По задуманім гаю,
Чую серцем коло себе
Постать ніжную твою.

Чи не твій вуаль це білий,
Чи не тихий образ твій?
Чи це тільки місяць мріє
Крізь вечірній лист німий?

Чи це власні мої сльози,
Чую, по щоках течуть?
Чи ти справді, серденятко,
Коло мене плачеш тут?

* * *

And will thon weep when
I am low.
Byron

Заплачеш по мені кохана, о, заплачеш,
Як бездиханного мене колись побачиш...
Промов же се словце, промов мені його...
Ні, ні! Мовчи: бо жаль мені жалю твого.

Ношу в душі печаль, почезли всі надії;
Холодна в серденьку тече вже кров, не гріє.
І як поляжу, ти — з великої семні
Одна зітхатимеш від серця по мені.

Оце ж мою печаль, мов хмару, пробиває
Якийся тихий світ і тугу розвіває,
Тим світом світиться ясна душа твоя,—
Крізь темряву маяк спасенний бачу я.

Світися ж, зіронько, душе благословенна!
В тобі увесь мій світ, уся моя вселенна.
Як зникну і мене покриє вічна тьма,
Заплач, а в мене сліз уже нема.

О, знаю, по мені гарячими заплачеш,
Мого ж плачу ти вже довіку не побачиш,
Мене за живота покрила смерти тьма,
Ні в серці радощів, ні в очах сліз нема.

ВІДДАЛЕКИ

Ye scenes of my childhood,
whose loved recollection.
Byron

Ви, сцени літ малих, що люба нам'ять ваша
Здається з тим, що є контрастом нам гірким,
Де засвітилася душа в науці наша
І дружба снилась нам коротким сном своїм!

Коротким: бо була аж надто романтична
В химерних розумах байдужних пустунів.
Но споминка про все зосталась в мене вічна,
Що в серці мав тоді, що потім розгубив.

Знов пориває дух до згір'їв тих принадних,
До затишних долин, нагірніх бурчаків

І навіть — до світлиць, принукою досадних,
Що розум юний з них на волю рвавсь-летів.

Здається, знов дзвонка віддалеки я чую,
Здається, знов сиджу на тій могилі я,
Де надвечір, було, годинами німую...
Туди задумана летить душа моя.

Знов бачу сцену, де я в драмі подвизався,
Героєм правоти здавався сам собі,
Плесканням зрителів завзятим упивався
І згорда покорявсь завидливій судьбі.

Чи то преображавсь у бідолаху Ліра,
Що й царство дві дочки і розум одняли,—
І так мене хвала ровесників лестила,
Що вже собі здававсь я Гарриком новим.

О сни хлоп'ячих літ! По вас я знов сумую;
Не в'януть споминки у нам'яті про вас;
У глибині душі самотньої вас чую:
Світ ваших радощів у мовчазній не згас.

Коли б на Іду ви тоді мене носили,
Як зачне віщувать судьба мені сумне,
Щоб давні радощі у темряві світили,
Як хмари громові обстануть круг мене!

Коли ж би і мені, як інкому судилось
Дознати по світах некаятних забав,
Хвалою б серце вам святою загорілось:
«О радощі! Такі я тільки змалку знав»!

ПІСНЯ

Fill the goblet again!
for Inever before...
Byron

Дзвонімо ще в кубки, в ковші золотії,
В прапрадідні дзвони гучні-голосні!
Гей пиймо, не лиймо! Вино не вода:
Веселощі серця губити шкода!

Всього скоштував я, і щастя і горя
В принадах і в бурях житейського моря.
То рай божий снився мені навесні,
То в пеклі тонув я, в жалю глибині.

Були в мене друзі, та все лицеміри,
Що правди в них менше,
ніж в кубочку піни;
У тебе ж вся правда, червоне вино!
Ти правдою славне й за Ноя було...

Жіноче кохання хтось інших одмінить,
У тебе ж, мій кубку, нема переміни.
Не має жаль міри, не має й ваги,
За кубком же дружні й самі вороги.

Як зникнуть з коханням літа молодії,
Ми здзвонимо в кубки, в ковші золотії
І серцем веселим вітаємо знов
Давнезних знайомих — і дружбу й любов.

Як скриньку Пандори колись відчинили
І лиха й турботи у світ напустили,
Під напливом горя і всякого зла
Єдина відрада нам в кубку була.

Нехай же довіку він дзвонить, блискучий,
З душі проганяє насуплені тучі...
Сумні чи веселі, ми всяк помремо;
Втішаймося ж кубком, поки ль живемо.

Нехай золотий ківш блищить і на небі
В руках у богині веселої Геби!
Нехай він на милость гріхи нам простить,
А вічная правда сумних веселить!

EUTHANASIA

When Time ar soon
or late shall bring.
Byron

Як засипатиму колись жаданим сном,
Що заколихує мерці — й почиють тихо,—
О забуття! коли б легким твоїм крилом
Ти віяло тогді, моя єдина втіхо!

Щоб ні наслідників, ні друзів не було,
Що дожидаються від мене ще півслова,
Ні плакальщиць-нахаб, гучних на все село,
Що всяка в них журба на виставку готова.

Ні! Мовчки я б хотів у землі відойти,
Без лементу й жалю, перевертня печали,
Щоб друзі через смерть мою ні ваготи,
Ні пертурбації якої не дізнали.

Одна любов, коли в такий важенний час
Зуміла б зупинить зітхання безужитні,

Одна вона змогла б ще покрепити нас
Перед страшним душі покоєм віковічним.

Як солодко було б, моя Психеє, лик
Ясний твій созерцать, забувши всі ті муки,
Що стільки перебув сердяга-чоловік!
Я й смерти гіркоту забув би в час розлуки.

Та ні! Шкода мечтать... Жіноча красота
Марніє, як нам смерть вкорочує дихання.
Нас дурить женських сліз щоденна повнота,
На померу ж душі побільшує страждання.

Нехай же стріну я самітен час гіркий,
Не бідкавшись нічим,
про всіх людей байдужен:
Бо тисячі людей вмирає залюбки,
А з гореньком тяжким
я був ізмалку дружен.

Так вмерти, зникнути, пійти кудись — уви!
Куди пійшли усі, куди пійти все мусить.
Зробитися нічим, як всі нічим були,
Що народилися на світ,—
от що нас мучить!

Перелічи ж твої блаженнії часи,
Перелічи твої... дні, що прибув без горя,
І добре знай, що чим не був би ти єси,—
Найлучче зникнути, мов крапля серед моря.

Поетичні твори, що не увійшли до збірок

ДУМА
ПРО САВУ КОНОНЕНКА[38]

1637

I

Червоніють хмари, червоніють;
Під кручами хвилі аліють;
Далекі діброви синіють;
Луги й береги зеленіють.

Потемніло небо над горами;
Говорить Славута з вітрами;
Пливуть запорожці човнами;
Окрила їх ніч туманами.

«Запорожці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
По три чайки вряд натягайте,
Дубовими веслами грайте».

Виплили з Крилова — не світало;
Двинули з Черкас — не смеркало
Опівночі Канів минали;
Перед світом якор метали.

«Запорожці, товариші-браття!
Покажіть козацьке завзяття:
В Переяслав рано впадайте,
Кононенка Саву піймайте.

Кононенко ляцьким духом дише;
На козацтво ябеди пише,
Наклада з панами-ляхами,
Колотить всіма козаками.

Не такому булаву держати,
Козацтву порядок давати,
Про здобич козацьку дбати,
По Чорному морю гуляти!»

II

Ясно, ясно осіннє сонце
Переяслав освітило;
Рясно, рясно запорозьке військо
На майдані червоніло.

«Вийди, Саво, вийди, недоляшку,
З гостроверхого будинку,
Глянь на прігру, на рій запорозький,
Що гуде-шумить по ринку!»

Роєм, роєм славні запорожці
Проти сонечка грають,

Грізно, грізно ляцького похлібцю
На розправу викликають.

Годі тобі, Саво, козаків хапати,
Шляхті в лапи оддавати!
Не довіку буде запорожцям уші
Вража шляхта обтинати!

Не довіку будуть скалічені люде
У Гадячі вали сипать!
Годі вже з ляхами, кручими синами,
Сап'янцями згорда рипать!»

III

У Сави ворота —
Краківська робота:
Цвяховані, мальовані,
Гонтиною щитовані.

Під щитом бойниці —
Стоять гаківниці,
На вік вічний збудовано
І штабами обковано.

Боронить ворота
Панцерная рота,
Мирським скарбом купована,
Медом-пивом напована.

Даремна робота!
Не встояла рота,
Як сипнула до приступу
Завзята голота.

Що одні стріляють,
А другі рубають,
Треті Саву Кононенка
В батька-матір лають.

Не встояла рота —
Розпались ворота.
Прискочила до будинку
Завзята голота.

Східчастий будинок,
Зверткові віконця,
Та не видно навкруг нього
За димами сонця.

Віють наші, віють
Із мушкетів густо,
Поки стало в пана Сави
На подвір'ї пусто.

IV

Стала в світі слава —
Розквитався Сава
З низовими братчиками-козаками
За лукаві вчинки,
За панські впоминки,
За банкети, за ласі трапези з ляхами.

Стала в світі слава —
Що попався Сава
Запорозьким братчикам в лабети.
Брали-ясакували
Жупани, лудани.
Оксамити, єдваби, саєти.

Стала в світі слава —
Козацькая справа
Сама себе людям на сміх не давала:
Добре вона дбала,
Раду радувала,
Недруга отчизного скарала.

ВАРФОЛОМЕЄВІ ШЕВЧЕНКОВІ [39]

На його звістку,
що заспокоїв працею свою старість

Нема в світі, рідний брате,
Як своя хатина!
Поживе в теплі, в затишку
Вся твоя родина.

А як ще коло хатини
Та й млинок на Росі,—
Спи собі тогді безпечне
Під негоду в просі!

А прокинувшись, дивися,
Як дітвора грає;
Слухай, серцем веселися,
Як стара співає.

Нехай славить диво дивне —
Красоту дівоцьку,
Щоб згадав ти теплим серцем
Весну парубоцьку.

Нехай славить боже свято —
Любощі-кохання,
Щоб душі твоїй приснилось
Давнє женихання.

А під співи зростуть діти,
Як рожеві квіти.
Ви давайте їм науку,
Як у світі жити.

В світі жити — не тужити,
Хліба заробити,
Но боятись наступити
На тернові віти.

Не самі квітки зривати
По гаях, по полю —
Чесним потом виробляти
Із неволі волю.

Працювали, добували
Хліба ви святого
За первоцвіту-кохання
Віку молодого.

На стернину і тернину
Сміливо ступали,
А квітками перед миром
Голову квітчали.

І сльозу і піт кривавий
Від людей таїли,
У зневагу не давали
Молодої сили.

Ой велика сила в серці,
Що кохати вміє!
І недолю і неволю
Вона подоліє.

Нема сили в божім мирі
Над святе кохання;
Воно робить із неволі
Чесне панування.

НАСТАВНИК

Не хочу я, щоб ви до мене осміхались,
Як діти до наставника свого:
Я хочу, щоб мене ви, мов судді, жахались,
Тремтіли слова, погляду мого.

Наставник!.. Я наставник без'язиким,
Безрозумним, безсердним чупрунам?
Кажітеся собі у безувірстві дикім:
Я не про вас воздвигнув правди храм.

Наукою ума і віри просвітітесь,
Зробіте селищем добра серця;
Хрещенням істини од видумок обмийтесь,
Навіки занедбайте «лжи отця».

Тогді в мій правди храм,
святий, нерукотворний,
Збирайтесь, як великая сем'я,
Або малесенька, у день тісноти чорний...
Се все одне: між вами буду я.

* * *

I

Левада, гай і старосвітський сад —
Вони мене як родича вітали...
З півсотні літ уже тому назад,
Як жизняні турботи да печалі
З мого віття ще цвіту не збивали,
Як ще весна моя була красна.
Як солов'ї про любощі співали,
Як жизнь була надіями рясна,
Як мед п'яне чоло я не допив до дна.

II

Побачив я оселю старосвітську
Серед садів, левад, ланів, лугів...
Я ніс в душі хандру великосвітську,
Що зветься сплін в британ-богатирів...
Я друзів мав, прикритих ворогів,
Я вже любив і знав любові муки;
Я серденьком пораненим болів
І, вирвавшись із рук у відьми-скуки,
До тебе простягав, природо-нене, руки.

МАГОМЕТ І ХАДИЗА

(Поема)

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДНЬОГО СЛОВА ПРО МАГОМЕТА

Ще як він був незнаний і вбогий, полюбила його багата вдова в Мецці, на ім'я Хадиза, і хоть у його рідному краї було в звичаї многоженство, не засмутив Магомет своєї дружини ні однією суперницею: додержав їй вірності двадцять чотири роки, поки жила вона на світі. Як зробився він первим чоловіком між арабами, одна з найвродливіших женщин, Аєша, сказала йому раз: «Чи не стара ж у тебе жінка? чи не посилає тобі бог мене за луччу дружину?»—«Во ім'я бога, ні! — відказав Магомет.— Не може бути луччої дружини над неї: бо вірувала вона в мене тоді, як люде мною поневіряли, підняла мене вгору тоді, як був я вбогий і як мене гонено».

Дрепер

Не говори зо мною про кохання,
Про жизні цвіт, про щастя... Ти не знаєш,
Яку своїм дівочим залицянням
Тонку струну в душі моїй торкаєш.

Аєшо люба, соняшне серденько!
Ти всі квітки хотіла б осіяти,
Заговорити з кожною любенько
І приголубить, як дитину мати.

Та мій цвіток незримо процвітає,
Незримо дише сонця красотою;
Над ним і вдень і по ночам сіяє
Світило щастя вічною любов'ю.

І поки тху мого, поки аллаху
Угодно на землі мене держати,
Не буде той, хто не доступен страху,
Очима іншої собі шукати.

Ти кажеш, лучча, краща? Ні одної
Нема на світі луччої й не буде...
Во ім'я бога, красоти такої
Не бачили ніколи грішні люде!

Возьми у мене очі, подивися
На неї з висока, з небес пречистих,
Звідкіль всі помисли святі взялися
І чувства праведні сердець огнистих.

Як в глибину бездонну океана
Аллах всезрячим прозирає оком,
Як до схід сонця над ночним туманом,
Зоря над сонним світиться востоком:

Так Магометову прозріла душу
Хадиза, боже око, сонце ясне,
І зрозуміла все, про що я мушу
Віщати миру, доки й жизнь погасне.

Я був малий, мізерний і незнаний,—
Вона мене між тисячами вздріла,
І золото й верблюдів каравани,
І всю судьбу мені свою вручила.

Мене лиха тіснила ворожнета,
Вона мов скеля при мені стояла,
І оклеветаного Магомета
На всю вселенную б не проміняла.

Тинявся я проміж людьми чужими,
Вона мені мов сонце осміхалась,
І помишленнями її святими
Моя душа, мов перлами, втішалась.

У нищеті я нею був багатий,
В багатстві нею я був милостивий:
Вона робила, що з моєї хати
Утішеним виходив нещасливий.

Нехай аллах усю красу по світу
В один алмаз безцінний позбирає,—
Не засіяє він так Магомету,
Як дух Хадизи перед ним сіяє.

ПРОЛОГ

I

Розкинулась єси по всій землі широко;
Імперія Всемирна звешся згорда.
Моря, земля і все на ній, що бачить око,
Усе твоє, неволя і свобода.
Свобода тисячам, неволя міліонам:
На тім стоїш, пануєш, порядкуєш.
Все покоряється тобі й твоїм законам,
А хто б оперсь, до кореня зруйнуєш.
Так правиш світом ти і над царми царюєш.

II

Один був тільки цар, та не від сього миру,
Що нехтував страшну твою потугу.
Носив корону він із терну, а порфиру
З кармазину, невірам на наругу.
Ти віддала й його, через свого Пілата,
Лихим жидам на муку й на прокляття;
І хоть були в твого помиті руки ката,
Та заслужила вічне ти прокляття,
І не спасе тебе ні розум, ні завзяття.

III

Прокляв господь всі п'ять столиць
твоїх великих,
Почавши від тебе, Єрусалиме:
Розсіяв жидову проміж чужі язики...
Тебе ж останнього прокляв він, Риме:
Щоб ти побачив, як стовпи твої крушились,
Що ти на них свою главу возносив,
Як там по-іншому законові молились,
Куди нові скрижалі ти приносив
І, замість господа, себе в них превозносив.

IV

На всій імперії, що Римською прозвали,
Лягла печать проклятія страшного,
Що духа божого в живому не познали,
А з мертвого собі зробили бога.
І поглумилися над правдою святою,
Котрою дух господен в нас сіяє,

Над вічним божеством і неба висотою,
Куди і розум наш не досягає,
Котру один творець всього живого знає.

V—VIII

Озвався був проти великого скандалу
Святий філософ, Нестор Цареградський,
Та оддано його безбожним на поталу,
Що їх родив на світ владика адський.
Замучили його, як і того, що богом
Зробили мертвого, на глум розсудку:
На клевети клевет нагромоздили стогом,
А з мук його тяжких зробили шутку,
Приправу до свого попівського прибутку.

IX

«Ой хто б нам дав крилі, крилі мов голубині,—
Мовляли тайкома несторіяне,—
Щоб звідси вам летіть в далекі україни,
Покинувши се зборище погане!
Осóбмося, брати, як птах на зді високім,
Рятýймо чистую любві науку,
Злучаймо приведність із розумом глибоким,
Нехай достанеться від діда внуку
І всолодить його потомкам жизні муку».

X

І забирали все своє добро убоге,
І до степів арабських прямували,
І, проклинаючи золочені чертоги,
Собі хати в пустині будували.
І вірні, бачивши, що сі несторіяне
Немов свічки у церкві погасили,—
Як серцем і умом справдешні християне,
Притулку серед них собі просили
І порох від чобіт царградський обтрусили.

ПІСНЯ ПЕРША

I

Аравія... Се тут єгипетські божища,
Онуфиси та Мневиси забулись;
Се тут, скитаючись без хатного жилища,
Жиди до господа свого вернулись.
Тут, на горі, гримів крізь тучі голос бога,
Єдиного предвічного владики;
Тут полум'ям вночі значилася дорога;
Тут сяєвом сіяв пророк великий,
І покорявсь йому в пустині камінь дикий.

II

В землі, рекомій Уц, мудрець тут проявився,
Що бога звав на суд за горе жизні,
І перед ним умом і серцем покорився,

Як полились величні укоризни.
Упавши ниць, тремтів од слова, як од грому,
Все твориво в душі одмалювалось,
І богу вишньому, єдиному святому,
Безсмертна в серці піснь озвалась,
Народам і вікам наслідям вічним сталась.

III

Аравіє! Ти мов той ум фундаментальний,
На камені твердому оснувалась.
Ти маєш строгий вид, задумчиво-печальний,
І Каменистою в сусід назвалась.
Зате ж тебе лихі сусіде оббігали,
Не товпились в суху твою пустиню,
Твої джигитарі тиранії не знали,
Хранили волю й правду, як святиню,
Творили сильним суд, а вбогим милостиню.

IV

Аравіє! Ти, мов той Бедуїн ревнивий,
Камінням та піском обгородилась,
Сховалась од чужих у затишок щасливий,
Над морем, як над зеркалом, схилилась.
Там раєм пишним ти, барвистим зеленіла,
Про твій оазис мореходи знали,
До тебе паруси носили їх, мов крила;
Щасливою вони тебе прозвали
І про тебе казки дивовижні казали.

V

З тебе, Аравіє, з твого двойного лона,
Як з древньої Юдеї й Самарії,
Повинен в мир прийти новий творець закона,
Возвишений, як оний син Марії...
Вже він прийшов, пророк,
пустині просвітитель,
І шествує, не знаний ще нікому,
Ні родичам близьким, од них далекий житель,
Ні рідній неньці, ні собі самому,
Спасенних задумів поету мовчазному.

VI

Не ключа журавлів понад степом неслася,
Не з вирію летіли сірі гуси,
Не низка байдаків по морю простяглася:
То степові човни пливли по суші.
Безпарусні човни, безвесельні галери,
Гуськом пливли і пливучи хитались:
Двогорбі в'ючаки, цибаті дромадери
В піску глибокому немов купались,
І порохи стовпом за ними підіймались.

VII

Се з Мекки караван до Сірії прямує
Із здобиччю морських пучин глибоких,
Щоб накупить всього, що женщину чарує,
І нарядить арабок світлооких.
Коралі дорогі та жемчуги цейлонські,
З бальзамами, алоєм, камфорою,

Нав'ючать караван блаватусом сидонським,
Кармазином, серпанками, тафтою
І білою, як на Лівані сніг, габою.

VIII

Та Магомет не мав у всьому каравані
Ні зернятка. Се все було Хадизи,
Багатої вдови, між паніями пані,
Що торг вела від Інда до Тавризи.
Він — хлопець молодий, її підпарубочий,
Вдовиченко убогий, та вродливий,
Псував не знаючи солодкий сон дівочий...
Високий був, рум'яний, чорнобривий;
Мов та Полярниця, ясні блищали очі.

IX

А голос — водопад,
гучний, дзвінкий, гримучий,
В саду в Хадизи, у раю земному,
Що рине кришталем з нахиленої кручі
І по піску шумує золотому.
Ніхто в Аравії на дикій кобилиці,
Що в табуні залигано арканом,
На вихрі степовім, блискавконогій птиці,
Не мчавсь таким орланом-гурриканом:
Так тільки смерті дух летит над океаном.

X

Ніхто стріли в орла так не пускав високо,
Не здобував його з-за хмар летючих;
Ніхто не поринав у море так глибоко
І в герці не являвсь, так гордо звучи.
В розмові ж і діди його остерігались,
Щоб не довів до сорому стареньких,
А друзі розумом живим його пишались,
На нього надились дівчаті неньки,
І бігали за ним хлоп'ята молоденькі.

XI

Хлоп'ят любив, з дітьми,
мов сам дитина, грався.
Вони йому здавалися пташками;
Їх реготом та скоками втішався
І веселивсь забутими піснями.
А послі пустотні впадав у сум глибокий,
Під пальмами ховався мовчазливий,
Скитавсь по кам'яній пустині одинокий,
Мов заходень, стратенець нещасливий,
Серед чужих людей безлюдник боязливий.

XII

То не була журба, що він малий і вбогий
Поміж великими багатирями;
Що цілини йому не орють круторогі,
Не ходять коні в нього табунами;
Що чабани отар у нього не пильнують;

Що не його верблюди караваном
Од моря Красного до Чорного прямують;
Що не зовуть його великим паном,
Ні шейхом-дідичем, ні князем, ні гетьманом.

XIII

Журився він, чого його народ кумирам,
Мов господу живому, поклонявся!
Чому славетникам, тим шейхам, тим емірам,
Так, як йому, бог жизні не являвся!
Про бога жизні він, ще хлопчиком маленьким,
Чував у Бозрасі, фортеці грецькій,
Як в Сірію ходив із дідусем стареньким
Та гостював в обителі чернецькій,
І снився йому той бог в землі його отецькій.

XIV

Там, в Мецці городі, над водянистим лугом,
В найстаршому зо всіх старих святилищ,
Стояло годовим, чи повсякденним, кругом
Три сотні шістдесят гидких страшилищ;
А серед них лежав, замість живого бога,
Бездушний камінь, що упав із хмари
І назначив щодня чудовища святого,
Щоб честь йому і шану воздавали,
Творили молитви, акафісти співали.

XV

Гордуючи дурним, паскудним суєвірством,
Заводив Магомет про нього мову,
Та, за рахованим попівським лицемірством,
Переп'ято дорогу його слову
І названо його недовірком проклятим,
Що по дідах наслідця не шанує,
Що, догоджаючи вольнодумцям завзятим,
Перекази спасенницькі руйнує
І розумом мирським гріховно коверзує.

XVI

«Во ім'я бога, ви, що звище просвітились,
Ви, що з небес премудрість осягнули,
Що для громадського спасення народились
І ввесь народ у темряву втягнули!»—
Промовив Магомет жерцям серед Кааби,—
Возьміть меча дамаського ясного,
Що на його клинок не впало око баби,
І виберіть бойця найголінного,
Котрого чествують по всій землі араби».

XVII

Я, сирота, малий, убогий і незнаний,
Що в бозі вся моя надія й сила,
Пійду з шаблюкою на первого між вами
І Асмодею обрубаю крила.
Коли сі кам'яні боги очима бачать,
Коли сі глушани ушима чують,

Нехай вони тому кінець із нас призначать,
Кого жерці безбожним іменують,
Недовірком зовуть, кощунником плямують».

XVIII

Тогді зчинився гук в святилищі страшенний,
Всі кулаки угору підіймали.
Заверещав народ, завив, мов пес скажений,
Жерці одежу на собі подрали.
Сто рук жорстких, міцних
вхопило Магомета
І волокло із капища на страту.
Кипіла клекотом попівська ворожнета,
Без суду віддавала в руки кату
І обіцялись дать з Кааби щедру плату.

XIX

Під сей безумний час Хадиза з улемами
Несла в святилище дари великі,
Щоб караван жерці своїми молитвами
Перевели через пустині дикі.
Побачивши свого коханця молодого
В руках у душманів лихих, запеклих,
Мов у стальних кліщах і ледве вже живого,
Озвалась у словах ніжних та теплих
Через приятелів і слуг своїх дотепних.

XX

Як віск од сонечка, так зм'якнули від злота
Лихі жерці. Пригасла ворожнета,
І навіженная, розлючена темнота
Покинула душити Магомета.
І, вирвавши із рук попихачів жерецьких,
Хадиза в караван його послала,
У Сірію, до городів торгових грецьких,
І йти через сухі степи казала,
І так слугу свого від смерті рятувала.

XXI

Сінаю, горо славна і свята вовіки!
Чи чуєш, хто се, в образі смиреннім,
Наблизився до тебе?
Се знов пророк великий,
Крушитель ідольства в вертепі темнім,
В вертепі, де попи прославились розбоєм,
І «чорну дань» на всіх нас наложили,
І повеліли нам, щоб ми кривавим боєм
І ядом підступу людей душили,
А їм, із віку в вік, сліпуючи служили.

XXII

Загледівши твою священную вершину,
З верблюда зсів слуга Хадизи дивний,
Розкинув подрану в Каабі жупанину
І сотворив н а м а з, обряд старинний.
Крижем простершися, облобизав ту землю,
Що вождь ізраїльський топтав ногами,

Як пищу з небеси випрошував даремню,
І воду з каменя точив річками,
І нанував народ з верблюдами й биками.

XXIII

Був ранок, і земля ще тільки нагрівалась
Під подихом нічної прохолоди.
Крізь прозирний туман гора Сінай здавалась
Ковчегом золотим, вінцем природи,—
Ковчегом тим святим, що двоє херувимів
Таїнственними крильми осінили
І безтілесного владику серафимів
У сяєві своїм ізображали
Перед тілесними Ізраїля очами.

XXIV

«Якою був єси ти силою натхнений,
Пророче божий, духу ясновидячий?.—
Промовив Магомет в душі своїй смиренній,
В душі на правду і любов гарячій,—
Чого жезлу твойму і камінь покорявся,
І небо слухало твого глаголу?
Як ти над всі гріхи Ізраїля піднявся?
Як серед блискавиць зійшов на гору
І удостоївся із Вічним розговору?»

XXV

Стояли всі кругом і дивом дивувались
Тому намазові серед дороги,
Поклонам тим земним,
що з ними виривались
Слова якісь душевної тривоги...
«Ось слухай, Магомет,—
сказав отаман сивий,—
Ми бачимо, що ти, через ту сварку
З жерцями в капищі зробився мов юродивий,
А був ти хлопець добрий змалку,
І бачити тебе таким химерним жалко.

XXVI

Та ще ж Хадиза нам, кохана наша пані,
Наказ дала — тебе, як око в лобі,
В дорозі берегти. Святе її бажання:
Бо так тебе терзали там жорстоко
(Оці самі слова мені вложила в ухо),
Що, дивлячись на тебе, вся тремтіла,
Коли б не визівнув єси між злюк і духа...
І відойти до дому не хотіла,
А все тобі у слід, мов синові, гледіла.

XXVII

Ще вельми молода, сестра тобі літами,
Та не було дітей в її старого,
То й ми, отамани, їй здаємось синами.
Пожалься боже віку молодого!

Казав мені факір, що хоче йти в черниці
І все добро на монастир оддати.
Такої другої й не знаю молодиці,
Вона не пані нам, а рідна мати:
То мусимо їй всяк служити і вгождати.

XXVIII

Встань Магомете: ось колодязь при дорозі,
Що людям не дає від згаги вмерти.
Хтось викопав у помислах о бозі:
Надписано:
Благотвори й по смерті.
Тут буде нам гаразд верблюди попасати.
Поснідаймо: бо ти вже цілі сутки
Не їв, не пив води, мов хочеш помирати.
Тебе гнітуть якісь таємні думки...
Молись, то й закінчиш із совістю рахунки».

XXIX

«Рахунки з совістю!.. Ось подивись на зорю,
Як перлами лилію обсипає,
Або на лебеді, як плещуться на морю:
Так дух мій перед господом сіяє».
І Магомет устав і виріс перед ними.
Товариші його не впізнавали...
Якимись дивними, усім немов чужими,
Його і постать і обличчя стали.
Всі оступилися, взирались і мовчали.

XXX

«Господь мене кріпить не хлібом,
іншим брашном,
А напоїв водою благодаті:
Трапезуватиму під небесами смачно
На тій горі, мов у царській палаті».
І пішки він пішов степом од каравана —
Ніхто не смів його впинять словами,—
І в мареві світивсь, мов серед океана
Сіяє молодик над облаками.
Дивились йому вслід, розводячи руками.

XXXI

«Хлоп'ята!— обізвавсь ага, отаман сивий,—
Візьміть ви по шматку повидла з медом,
Сідайте на свої бахмати довгогриві
І їдьте назирцем за Магометом.
Луки і ратища заздалегідь готуйте:
Бо в тій горі непевно по байраках,
Мов на розбійника, на звіра там чатуйте...
Не знає Магомет із роду страха:
То ви гледіть, щоб як не згинув бідолаха».

XXXII

Розлігся караван при степовій дорозі,
Навколішки попадали верблюди.
Мов у чумацькому укладистому возі,
Харчів у в'юках повно і посуди.

«Нехай в Едемі той, мов пальма, процвітає,
Хто викопав колодязь сей спасенний!»—
Рече старий ага і брашно розділяє:
Фініки, смокви, в маслі сир пряжений,
Повидло медове і кофій лікарственний.

XXXIII

Коли ж курить-летить до них щось
по пустині,
Мов страус той цибатий, довгоногий.
«Се з Мекки шлють до нас
якісь нові новини...
Коли б не надали печалі та тривоги!»
Прибіг їздець, як жар. Коняка важко дише;
Ввесь піною, мов корабель, окрився;
Боками, мов той міх у коваля, колише;
В пісок ногами по борідки врився.
Знеможений їздець на гриву похилився.

XXXIV

Се від Хадизи лист,
довженний, крючкуватий...
По чорному червоним пописала.
Не кожен би й факір зумів його читати.
В тому листі так до аги казала:
«Благополучен будь у пищі і в напої,
Отамане аго, вовік щасливий,
І догоди мені в моїй вельможній волі,
Хадизі, госпожі твоїй правдивій.
Бувайте й юнаки із ним щасливі й живі!»

XXXV

До серця руку всі, як личить, прикладали,
Хилили голову к землі смиренно;
Як будяки верблюд, слова з письма ковтали,
Від повісті ж в очу робилось темно.
«На морі синьому вві сні я опинилась.
Ревли, мов бугаї, страшенні хвилі,
Одним одна звізда на небесах світилась.
Вітри вовками скиглили та вили,
І з Магометом ми, мов два листки, тремтіли.

XXXVI

Нехай мене простить: бо він не знає страху,
Так снилось. Аж дивлюсь,
його не стало...
Його нещасного, блідого бідолаху,
Морське чудовище вхопило й розтерзало.
Я гірко плакала і слізьми доповняла
Ревуче море, глибину бездонну,
У груди билась, на собі одежу рвала...
Розбуджено мене плачущу-сонну,
І я тогді свою судьбу благословляла.

XXXVII

І знов заснула я; знов сон мені приснився;
Сиділи ми удвох із ним над морем;
У море-зеркало небесний склеп дивився,
І дух, утомлений недавнім горем,
Відпочивав. Аж ось вода заколихалась,

І з-під води чудовище страшенне
На берег лапами дереться. Я перелякалась,
А він: «Не бійсь нічого коло мене:
Дивись, як лащиться се чудище мерзенне».

XXXVIII

І справді приповзло воно, мов пес ласкавий,
Хвостом виляло і заговорило:
«Ти — світ землі новий,
новий архангел слави,
Ти — віковічне правоти світило...»
Тут море заревло, земля заколихалась,
І все під небесами стрепенулось;
Морська вода з огнем в хаос перемішалась...
Я серцем, як дитя мале, вжахнулась
І з криком і плачем трепещучи проснулась.

XXXIX

Тепер, подумавши над сими снами
І всі видіння вважившн глибоко,
Я бачу, що не спить, а світиться над нами
Аллахове всевидящеє око.
Аллах, його се бог, єдиний, безконечний...
Не раз я чула, як він озивався
Серед людей сліпих, на істину безпечних,
Як духа в них свого влить силкувався,
І той аллах мені у сяєві являвся.

XL

Нехай же Магомет над вами старшинує.
Я мушу і сама йому коритись:
Він на своїй главі десницю божу чує,
Владикою дав бог йому родитись.
Корітеся йому, і що він вам накаже,
Моя під тим рука і підпис власна.
Да не смущається сим словом серце ваше:
В моїм добрі я самовласна.
Нехай же служить вам в дорозі доля щасна!»

XLI

На світі не одна Марія Магдалина
Пророчими очима прозирала,
Що в нужденнім лиці сіяла божа сила
І на віки віків мир озаряла.
Хадиза сталася звіздою на Востоці,
Новоявленною зорею правди:
Не помилилася вона в своїм пророці,
Благовістителі любові і одради,
Гонителі в людях олжи, лукавства, зради.

XLII

Та де ж те серденько жіноче, повне жару,
Щоб наскрізь не пробив його меч лютий,
Щоб не досталося тривогам на поталу,
Котрих йому й на небі не забути?
Хадизо! Ти вво сні завагоніла горем;
Під серцем будеш ваготу носити;

Гарячих виллєш ти не річку, ціле море
І будеш смерті в господа просити,
Щоб сю страшну на світ дитину не родити.

XLIII

Де ж Магомет, отаман каравана,
Новий пророк, посвячений любов'ю?
Тепер за нього всі, як за свого гетьмана,
Готові йти до смертяного бою.
Далеко вже забравсь у степ: бо він ходою
Був другий Мітридат Понтійський,
Що насміявсь не раз над кінською ступою,
Як уганяв за ним диктатор римський
За той, що дався нам взнаки,
півострів Кримський.

XLIV

Жива від серця річ небесну силу має:
Бо женщина — пророк нової віри.
Не так, як письмаки, вона ум обертає,
Не так слова кує, як лицеміри.
Хадизина душа у слуг її вселялась,
І Магомет для них преобразився,
Немов з-перед очей завіса відслонилась,
Немов їх розум зразу просвітився,
Або в перепутті їм херувим явився.

XLIV

«Недармо звір приснився
Хадизі милостивій!—
Рече старий ага в тяжкій тривозі.—
Коня мені, коня!.. О часу нещасливий!»

І страусом помчався по дорозі.
Як серце закипить чи радістю чи горем,
Він старість, мов одежду, з пліч скидає,
І дух його палкий широким грає морем
І полум'ям у голову бурхає...
Такий араб, таким його вселенна знає.

XLVI

Арабе, посланцю святої правди з неба!
Ти, чистий ключу честі і свободи!
Красо високих дум, квіток ясного Феба,
Короно чоловіцької природи!
Ми, зеркало німе народів благородних,
Твій образ носимо в душі убогій
І, серед всіх твоїх забутків інородних
На манівцях вселенської дороги,
Найвиразніш твій тип ховаєм
чистий, строгий.

XLVII

Тим я один дзвоню у струни золотії
Про те, що вороги твої лукаві
Осміюють-хулять, мов дуросвітські мрії,—
Твої культурні праці величаві.
Коли б хоть стих один з бандури мовчазної
З вітрами залетів у славну Мекку,
Він, може б, доторкнувсь крилом душі чуткої,
Мов той зефір у полуденну спеку,
І спогадали б там про родичку далеку...

ПІСНЯ ДРУГА

I

«Господь мене пасе»,—
казав колись щасливий
Ізраїльський народ у Палестині.
Як зацвіли сади над водами та ниви,
Немов у нашій рідній Україні.
Мовляла сі слова і в городі Хадизи
Душа лагідна, богобоязлива.
Скрізь пишно слалися, мов златоткані ризи,
Лани хвилястого, густого жнива,
І обіймалася з виногроном олива.

II

А тихі річеньки леліли проміж ними
І надили дівчат у чисту воду,
Щоб сміхом, жартами, піснями голосними,
Мов чарами, надихали природу.
Зійди, хто світ видав, на ті підгір'я пишні,
Що пальмами й платанами окрились.
Зійди, хто світ видав, на гори ті величні,
Що понад хмарами затуманились:
Такі дива тобі хіба у мріях снились.

III

Чатують велетні свій рай, свою долину
І сніговими чалмами сіяють;
Кедрами-бурками окрили плечі й спину;
Чатовників громами окликають.

Між тими горами, стовпами мироздання,
Хадиза пишним займищем сиділа
І на всі чудеса господнього создання
Мов із висот підоблачних гледіла,
А мислями в сухі степи й поля летіла.

IV

Там, на пісковому, безостровному морі,
Плив корабель-верблюд, що всі її надії,
Всі радощі її, всі упования в горі
І всі затаєні жіночі мрії
Містив, хранив і крив, невідомий нікому,
Аллаху одному, любові богу,
Його аллахові, єдиному святому,
Одкриті. На її тяжку тривогу
Верстав той корабель непевную дорогу.

V

Тут і хати й лавки всі килимами криті;
Тут завіси густі од вітру захищають;
Тут мури кам'яниць у землю твердо вриті:
Громи з землею разом їх хитають.
А там, на морі тім пісковому, хибкому,
Верблюда гурркикан із ніг валяє
І хвилями піску, мов човнику легкому,
Затоплені боки б'є-заливає...
О господи! Твоя рука його спасає.

VI

Спасе твоя міцна десниця й Магомета,
Сей світ у темряві сердець жорстоких,
І не радітиме запекла ворожнета
По капищах блискучих та високих,
Що, мов той гад в раю,
в розкішних вертоградах,
Звивається, сичить, жалом колише,
Ховає смерті яд в цяцькованих принадах,
На праведність важенним духом дише
І присуди страшні народолюбцям пише.

VII

Такі-то помисли одрадні і сумні
Літали над самітною душею,
Фарбовесільчаті, мов хмари дощові,
Що й сяють і гримлять понад землею.
О вродо пишная, людських очей утіхо!
Про що тебе нам доля посилає?
Хіба про те, щоб ми ще глибше чули лихо,
Як нам воно на серце налягає
І наш едем земний в геєну обертає?

VIII

Хіба ж про те?.. Вона, краса людей, Хадиза,
Вродилася, мов та жемчужина у морі,
Без плями, осяйна як серафимська риза,
Та й потонула у сирітства горі.

Тепер, немов піснопісенній Суламиті,
Аллах з небес їй «брата» посилає,
Усі веселощі, всі солодощі в світі
Очам її душі, мов сон, являє,—
І в неї з рук його, як вихром, вириває.

IX

«Ні, не аллах, жерці, кощунники аллаха,
Нечиста сила розуму людського.
Спокійсь, душа моя, не замирай від страха:
Жив бог на небесах! Вповай на нього.
Нехай вони в мене однімуть сі палати,
Широкоплечі під кедрами гори,
Мої сади, луги, мої поля багаті,
Верблюди у степах і судна в морі,—
Не мушу я тонуть, як у безодні, в горі!

X

Аби він тільки був на світі, сонце правди...
Краса людського розуму і серця,
Перенесу тоді я всі людські неправди...
Нехай із мене й ворог насміється;
Нехай мене із ним ледачі проклинають,
Безбожеством зовуть святе натхнення;
Нехай на посміх нас всесвітній виставляють
І обрікають на дурне гоніння;
Для мене буде се — небес благословіння!»

XI

Так у сумній душі Хадиза промовляла,
Зітхаючи від серця в самотині,
Немов з зефірами тридцятиструнна грала,
Сумуючи по рідній Україні;
Немов на могилках вітри листочки рвали
Із повних роз, над прахом серцю любим,
І благовонієм одрадним ісповняли
Жилище споминок, котрі голубим,
Дарма що через те свою веселість губим.

XII

Хадизо! Подивись: чи то орел крилатий
За дрохвою між нивами шугає,
Чи кінь під їздецем, дракон огнедихатий,
Летить і мов дорогу пожирає?
Жере дорогу кінь, жере не нажереться...
Палкий їздець, як ратище, схилився...
Чого ж так серденько замерло?
Чом не б'ється?

Мов лютий звір зубами в нього впився,
І божий світ сукном похоронним окрився.

XIII

«О сни мої страшні, моє пророкування!»—
Рекла Хадиза і нежива впала.
Над нею мамка в плач;
між слугами ридання...
Вона, мов білий віск, німа лежала.

Іде з листом їздець, у землю втупив очі...
Так! Серце здалеку біду почуло...
Справдились віщі сни, ясновиддя пророчі!
Ви, радощі, до раю полинули
І землю трауром навіки обгорнули!

XIV

Вона злила всіх слуг в одне духовне тіло,
Надихала їх вірою святою
І, мов той херувим, на небо відлетіла,
Сіяючи, як сонце, красотою.
«О, положу ж на ній страшне рукописання!—
Рече їздець, облившися сльозами.—
Нехай їй Азраїл несе на привітання
Туди, де сльози не течуть річками,
А райськими цвітуть зцілющими квітками!»

XV

Почула віддалік Хадиза віщим духом
Самум той, що на світі звуть бідою.
Його познаємо не оком і не ухом:
Він віє сном лихим, гнете журбою.
Тепер, мов під ножем, нещасна стрепенулась;
Очима повела і стиха встала.
Взяла той лист страшний. Мов на кинджал наткнулась,
З такою болестю його читала
І, як од холоду, читаючи дрижала.

XVI

Старий ага писав: «Хадизо милостива!
Да буде тінь твоя широка й довга!
Да будеш ти вовік весела і щаслива!
І щоб лиліями цвіла твоя дорога!
Не відпускали ми гонця твого бистрого,
Задержали, як вітра у печері:
Бо відповідне в нас було б непевне слово,
Писали б до тебе одні химери.
Тепер же широко розчинним правді двері.

XVII

Хадизо! Спогадай, що все зникає з світа...
Земля стоїть, а люде переходять.
Сього небесного вселенського завіта
Ніякі мудрощі не перешкодять.
Усякий чоловік — трава на злачнім полі,
А дні його — квітки на стебелині...
Чи жити, чи вмирать, воно не в нашій волі...
Одцвітемо в одній малій часині,
Цвістимуть інші там, де цвітемо ми нині.

XVIII

Як лист прийшов до нас, якась чудовна сила
Вхопила з каравана Магомета
І понесла степом туди, де б не посміла
Людська рука розоп'ястн намета.

В захмарню висоту, на гору кам'янисту
Бажав летіти, як орли літають,
Щоб там трапезувать трапезу божу чисту,
Де блискавиць зубчасті стріли сяють,
Громи про господа до смертних промовляють.

XIX

Я нагонцем побіг моїм конем крилатим
І верхи розіслав хлоп'ят моторних,
Щоб на горі його з очей нам не втеряти,
Серед тих скель,
стовпів предвічних чорних.
І саме довелось тоді його здогнати,
Як лютий барс до нього із-за кручі,
Мов кіт страшний, рябий мургурополосатий,
Плигнув і притаївсь, здобичі ждучи.
Я ратищем метнув, як блискавка з-за тучі.

XX

Звірюка, мов дракон, круг ратища обвився;
Хлоп'ята із луків його добили,
І кожен з нас умом і серцем веселився,
Що Магомета ми оборонили.
Аж дивимось кругом — нема його між нами.
Шукати, кликати,— луна лунає,
І проміж скелями сумними голосами
Наш гук гучний зникає, замовкає...
Мовчить пустиня знов, як смерті сон німая.

XXI

Коротке слово: вже сім день, як під горою
Ми стоїмо, кочуєм караваном.
Сім день шукаємо усякою порою,—
Обманює надія нас обманом...
А шкуру барсову, на доказ піклування
Про нашого отамана і пана,
Шлемо тобі з листом, вельможна наша пані.
Бувай по-старому до нас ласкава,
І да возвиситься твоя під небо слава!»

XXII

Розпластаний лежить звірюка перед нею,
Мов спить, наївшись людського м'ясива,
І так як на труну, з убитою душею,
Схилилася Хадиза, ледве жива:
«Не хочу іншого, поки ще дишу, ложа:
Умру на сім страшеннім кладовищі!
Прийми мене, руко всемилостива божа,
Жарину в попелі на пожарищі!
Покинь, душе моя, покинь своє жилище!»

XXIII

І, як по матері малолітки сумують,
Так сум німий обняв усю господу.
Її великий жаль роздертим серцем чують,
І всіх немов опущено у воду.

Веселе займище зробилось могилками,
Оплакують Хадизу вірні слуги.
Свій плач із теплими мішають молитвами,
Всесвітнім врачевством тяжкої туги
І безконечної сердечної недуги.

XXIV

Безуміє любві, безуміє печалі!
Найлуччі ліки ви у бога жизні:
Ви, мов ті одводні спасительні канали,
Рятуєте наш дух в його отчизні,
Не даєте гіркій печалі ви залити
Отчизну духа, розум благородний,
І мріями, мов сном, одводите неситий
Одчаянням той бистрень переходний,
Що обернув би дух у степ сухий, жосткий,
безплодний.

XXV

Безуміє любві з безумієм печалі
Хадизу, мов джума, опанували
І всі заповідні, святі її скрижалі
Мережками фантазії заткали.
Природа не змогла з недугою боротись,
Із безладом духовним і тілесним,
І здобула зі дна душі свою літопись
Тим помишленіям велично-чесним,
Котрі наш дух ведуть по манівцям небесним.

XXVI

Літопись писано ще в оні літа юні,
Як Магомет із Сірії вернувся,
І в серці у його нові озвались струни,
І дух новий в його душі проснувся,
І проповідував він дівчині Хадизі
Слова любві пророка з Назарета,
І, мов в архангельській ясній небесній ризі,
Являлась їй природа Магомета,
Ще з отроческих літ великого поета.

XXVII

Чужий поезії, поганий і в святому,
Світ возмутив її источник чистий,
І діду сивому, сатрапові скупому,
Законно сочетав сей дух огнистий.
Зробив з Хадизи він немов Магдалу другу...
Та смерть косою узи розв'язала
І волю їй дала; і тяжкую наругу
Вона умом просвітленим познала
І серцем над людьми, як божество, сіяла.

XXVIII

Сі гори-велетні окутані кедрами,
Дзвінкоголосі в скелях водопади,
Сади з едемськими живущими квітками,
З котрих плели вінки собі дріади,

Усі вони про те Хадизі свідкували,
Як Магомет малий став перед нею
З словами істини, що душу підіймали
Над мертвою в олжі своїй землею
І до небесної нової жизні звали.

XXIX

Тепер всі ті слова в душі в її озвались
І серце в полум'я і розум обернули;
Всі речі видимі з незримими змішались
І в безумі, як в морі, утонули.
Вона не на землі витає, а на небі
І в царство боже немощних скликає;
Плачущих, мов дітей, кукобить коло себе:
Смиренним світ в наслідство розділяє,
А правди жаждущих навіки вдовольняє.

XXX

То здасться їй, що ось вона якась блудниця,
Сосуд нечистоти та перелюбства,
На райськім дереві отруйлива гнилиця,
Знаряддя підступу і душогубства.
І руки лам'ючи з душевної тривоги,
До ніг своєму пророкові впадає;
Потоком сліз гірких йому обмивши ноги,
Розпущеним волоссям обтирає,
Стогнанням жалібним серця всім роздирає.

XXXI

Знов, заспокоївшись, сидить коло криниці,
Приход учителя благословляє,
І, мов у вищої посвяченої жриці,
Із уст її пророцтво ізлітає:
«Ти жизні вічної водою нас напоїш,
Що жажди вже не знатимем ніколи;
Ти храм невидимий, храм духа нам построїш,
Созиждуть нам його твої глаголи,
Любові й істини незиблемі престоли».

XXXII

То ходить по садах, немов кого шукає.
«Де ти? Де ти? Куди від мене скрився?
О Магомете! Де твій молодик сіяє?
В які блискучі води задивився?
Ти перейшов у рай по шаблі Азраїла;
Я гину тут серед людей мерзенних,
Що і твоя душа ясна не освітила
Розбійницьких вертепів, душ їх темних,
Жилищ духів лихих, ізгнанників підземних».

XXXIII

Аж поки вернеться знеможена до дому,
Поки її під руки у світлицю
Зомлілу приведуть. В одчаянні німому
Вертається в будинок, як в темницю,

І мертва падає на барса, мов стрілою
Її страшенна думка пробиває.
Кругом прислужниці, отарою німою,
Стоять плачущі, і ніхто не знає,
Чи ще зісталась в ній хоть іскорка живая.

XXXIV

І так минають дні, минають тижні цілі.
Її годують, як малу дитину.
То гаснуть як огонь її духовні сили,
То запалають на якусь часину.
У двері стукотять черниці з молитвами,
Жерці несуть кумири чудотворні...
З плачем од них вона, закривши вид руками,
Біжить у сад між кипариси чорні.
Ненавиден їй став жерецький торг
тлетворний.

XXXV

Хадизо, чистая любові жемчужино
На дні глибокого розлуки моря!
Природи матері пещена ти дитино,
Розкішна квітко під морозом горя!
Ще сонечко твоє ясне не закотилось,
І смерть його проміння не згасила:
Від тебе хмарами лице його закрилось,
Та й знов себе на світі проявила
Його спасительна, животворяща сила.

XXXVI

По тій тобі страшній і пам'ятній дорозі,
Де кінь жер землю, мов дракон
крилатий,
І де письмо, в твоїй прозирливій тривозі,
Зуміла ти віддалека читати,—
Стовп куряви іде, мов облако в пустині,
Що нужденний народ вело на спеці
До медових річок в блаженній Палестині
По дну морському, мов по певній стежці,
Пророче облако впокою й благостині.

XXXVII

В тім облаці, немов у морі, потопають
Верблюди, байдаки пісків сипучих,
І чалми над ними біліючи сіяють,
Як вічний сніг на горах із-за тучі,
А перед облаком, немов на мальованні,
Рисується виразно кінь гривастий,
І на коні їздець, в кармазиннім жупані,
Тонкий, легкий, плечистий і грудастий,
Мов царственний орел на скелі в океані.

XXXVIII

О, не кажіть, хто се! Сама Хадиза знає:
У неї в серденьку для нього очі.
Душа її немов із мертвих воскресає,
Їй світ засяв, як сонце серед ночі.

«Летіть, вітри, його на крила підхопіте,
Як вічного небесні херувими,
І швидше блискавки до мене принесіте!
Умру, не доживу я до хвилини,
Що осяйне мене очима він своїми».

XXXIX

Настала ж та хвилина неймовірна,
І перед нею він, мов рай, сіяє.
Кругом — як сад цвіте:
зібралась челядь вірна.
Його слова ушима пожирає.
«Благословенна будь між женами, Хадизо!
Тебе вітаю з божого веління.
О світозарная святого духа ризо!
Сіяй на всі грядущі покоління,
Як вічна праведність, що не дознає тління.

XL

Водив мене аллах по кам'яній пустині.
Я звір'я бив очима, як стрілою,
І дивного дознав в заоблачній святині,
І дивне сталося там надо мною.
І де ставав ступнем, де з річчю обернувся,
Усюди до мене серця хилились.
З багатством до тебе, Хадизо, я вернувся:
Під здобиччю верблюди вередились,
І люде, мов квітки, в саєти нарядились.

XLI—XLII

Сього великого пророка із пророків
Носив я змалку в серці чистім, тихім.
Він сохранив мене од всіх мирських пороків,
Зробив мене з мізерного великим.
Я крильми полетів туди з гори Сіная,
Де притаїлися несторіяне,
Куди загнала їх рука попів лихая,
Що хиляться від неї християне,
Як під жерців у нас нагнулися погане.

XLIII

І, мов той олень, пив живу у них я воду,
І потечуть річки животворящі
Із черева мого. Від сходу до заходу
Засяє світ, і люде будуть зрячі.
Аллах мене послав. Я тінь його побачив
Очима смертними на тім Сінаю.
Аллах мені владіть народами призначив
І просвітив мене дивами свого раю...
Се вам, як посланець аллаха, возвіщаю».

XLIV

Схилились всі кругом, і в ноги впала
Пророкові Хадиза милостива;
Як ранішня роса блискуча, трепетала,
Священною покорою щаслива.

«Од нині я твоя раба, і всі мої достатки,
І все, що маю, все тобі вручаю:
Срібло і золото, маєтки й статки.
Нічого для себе не зоставляю
І дяки від тебе, пророче, не бажаю».

XLV

«Ти не раба, о, ні! Владичиця ти пишна.
Сидітимеш у мене на престолі,
Як сонце осяйна, як божество, велична,
Свободна, як той вітер в чистім полі.
Устань, внемли і знай: Всевишнього устами,
В моїм пості й молитві семидневній,
Благословен вовік союз любві між нами,
Як дано зріть мені дива едемні
В аллаховій обителі надземній».

XLVI

Ревнули казани, і загули тимпани.
Мов Соломон во дні своєї слави,
Багатством, вродою, премудростю вінчаний,
Оддав пророк день брачний на забави.
Зраділи всі ховми у займищі Хадизи,
І гори радостю препоясались;
Поля світилися, мов херувимські ризи;
Із сонцем любо води цілувались,
А небеса благі дивились, осміхались.

Примітки

В основу цього видання поезій Пантелеймона Куліша покладено «Сочинения и Письма П. А. Кулиша подъ редакцией И. Каманина», що з'явилися у п'яти томах протягом 1908—1910 років у Києві.

Упорядник намагався відібрати кращі зразки, що, безперечно, зацікавлять сучасного читача, також подати низку поезій, які засвідчують ідейні суперечності поета, іноді полярно протилежні погляди на одне й те ж питання. Інший підхід, на нашу думку, не дає змоги правильно зрозуміти складну й ідейно нерівну спадщину П. О. Куліша.

Мовні форми узгоджено з сучасними нормами правопису, коли це не порушує ритму та римування.

Поезія П. О. Куліша представлена зразками з кожної його збірки: «Досвітки» (1862), «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена кобза» (1897).

ПОЕЗІЇ

ІЗ ЗБІРКИ «ДОСВІТКИ»

Збірка з'явилася друком тричі: «Досвітки», Думи і поеми, Спб., 1862, г. Въ друкарні П. А. Куліша. Друге доповнене видання збірки вийшло в Києві 1876 року. У «заздалегіднім слівці» до другого видання Куліш уже зазначає, що «багацько зафактованого давніше з'явилось... тепер легендованим», але й сама «химорода» являє те сяйво, що присвічує роду людському од віку

та й до віку». Видання 1876 року, крім того, попсовано царською цензурою, яка вилучила соціально гострі місця.

Третє видання (Харків, 1899) названо «повним». Тут було подано низку нових поезій, яких не було у виданнях 1862 і 1876 рр. У виданні 1899 року, що з'явилося вже після смерті Куліша, але було підготовлене ще самим поетом, є «Переднє слівце», в якому автор повністю заперечує свої попередні погляди: «Як трудно слобонитись від ілюзій отроцтва; від того міражу коло заччини, который розпростерла перед очима в нас і московська і українська літератури вкупі з некритикованою ще й досі усною словесністю нашого простолюддя, — нехай баче розумний по сій самій книжці.

Мусимо себе заспокоїти хоть тим, що подаємо видання повне, а в цім новім виданні молодий розум, здібний до уваги, вбачатиме, як силкувався автор, уже й оного часу, 1862 року, перемогти ту недугу, которою недугує в своєму зелепочку (початку, зав'язку.— *В. Я.*), література українська. Серед непомірної ідеалізації, серед мізерних ілюзій, серед фанатизму національності, проглядне, сподіваємось, читачеві хоть такий світ у цих «Досвітках», яким наше око вдовольняється серед удосвітньої темряви...» Більшість поезій збірки вперше друкувалася в журналі «Основа» 1861—1862 року.

Народна слава. У виданні 1899 року П. Куліш до цієї поезії подає примітку: «Слава предків підіймає потомків на великодушні вчинки,— тільки справдешня, а не фальшована патріотичним фанатизмом слава. Українець може величатись одними степовими могилами, яко доказом того, що вдержавсь із своїм словом на землі, засіяній предківськими костьми; більш нічим нехай не величається перед культурним ареопагом народів».

[1] *Єсмань* — назва двох невеликих річок на старій Глухівщині. П. Куліш має на увазі північно-східну межу України. Російську літературу він інколи називає заєсманською.

[2] *«За постать заходить».* — Розпочавши жати, стає попереду всіх женців.

Солоница.— Урочище під Лубнами на Полтавщині, де було розбито Наливайка.

В «Основі», де твір друковано вперше, автор подає безліч приміток історичного характеру, в яких дає високу оцінку народному повстанню під проводом Северина Наливайка. Але, як і в інших випадках, пізніше, у виданні «Досвіток 1899 року, Куліш заперечує свої попередні оцінки і висновки. Тепер він вважає, ніби на початку 60-х років «авторові думалось, що треба було «рятувати та визволяти Україну од ляхів та недоляшків». О леле! Мусили всі розумні рятувати та визволяти її від козацького буяння та духовницького з обох боків паморочення». Таким чином, змін зазнали коментарі, але не самі твори.

[3] *«Та нікому жати».* — У примітці П. Куліш вказує на народнопісенне походження образу:

Посіяли, поорали,
Та нікому жати:
Пішли наші козаченьки
Лінії копати.

[4] *Лейстрові* — записані до козацького реєстру, реєстрові. П. Куліш подає таку примітку: «За бунты против воевод, старост и коронных гетманов из козацкого реестра выключались все беспокойные головы. Эти козаки, выписанные из реестра и потому называющиеся выписчиками, отличались отвагою, как люди, которым нечего терять, и постоянно враждовали с реестровыми козаками, которых они ненавидели, которым завидовали и которых старались поднимать против установленных сеймом властей, чтобы общим восстанием возвратить утраченные права и вместо управления дворянского (воеводско-старостинского) установить в Украине управление козацкое, основанное на общей для всего населения подаче голосов. Таков был искони идеал общественного благоустройства у украинского простонародья, и ради этого-то идеала помогало оно козацким ополченьям, и на козаков, часто поступавших с ним варварски, смотрело обыкновенно как на своих защитников».

[5] *«Щоб на своїх бити».*— У авторській примітці посилання на народну пісню про зруйнування Січі:

Ой уклонилися тому Тарасові,
А що під ним добре жити,
Ой тільки теє та й неприятно,
Що на своїх треба бити.

[6] *«Солонії млаки»* — солончакуваті мочарі в низинах, на яких майже не росте трава.

З того світу. Варфоломій Григорович Шевченко (1821—1892) — родич і приятель Т. Г. Шевченка, автор спогадів про нього. До цієї поезії в «Основі» за вересень 1861 року Куліш подає таке пояснення: «Когда умер Шевченко и возник вопрос о перевезении его тела в Украину, некоторые из украинцев настаивали, чтобы похоронить его в Киеве, тогда как в завещании поэта сказано, чтоб его похоронили в степи, над Днепром. Этих некоторых почитатели воли покойного называли паненятами и панскими детьми, т. е. людьми, не понимающими жизни Шевченко и духа его поэзии». У виданні «Досвіток» 1899 року Куліш поширив примітку такою розповіддю: «Не перерадивши тих, що з'явились під час Шевченкової смерти представителями національності, автор приніс червону китайку сам і вкрив нею козака-поета».

Кумейки.— Біля села Кумейки недалеко від Чигирина коронний гетьман Конецпольський розбив козацьке військо на чолі з Павлюком.

[7] *Дуди.*— Податок, орендна плата за народження дитини. Назва податку пішла від грошової монети, що мала польську назву dudek. «Она соответствовала нынешним 18 копейкам»,— зазначає Куліш. Про дуди розповідається в літописі Самовидця.

[8] *Кварцяне військо.*— Назва регулярного польського війська походить від «кварталу», бо одержувало платню через кожну четверту частину року, поквартально, звідси — кварцяне.

[9] *«Заплакала мати».*— Три рядки цієї строфи, зазначає Куліш, взято із народної пісні:

У городі, у Глухові
Ревнули гармати
Не по однім козаченьку
Заплакала мати.

[10] *«Гнулось древо з туги».*— Образ із «Слова о полку Ігоревім»: «Ничить трава жалощами, і древо з тугою к землі приклонишася». Примітка Куліша.

[11] *«Розійшлися по Вкраїні каліки безрукі».* — Тут Куліш подає таку примітку: «Таких «безруких калік»

встречали еще недавно в Западной Украине, как памятник Коленвщины. Обыкновенно отрубали осужденным правую руку и левую ногу, в таком виде пускали их на все четыре стороны для устрашения народа. Это было последнее повторение тех ужасов, которые побудили Украину соединиться против магнатского владычества. Руководимые питомцами современной инквизиции, польские паны воображали, что наводят на наших предков ужас бесчеловечными казнями, тогда как этим то именно и поддерживали они в них жажду мести, ненасытившуюся до последних столкновений украинцев с поляками. Желая опозорить, в глазах толпы предводителей ее публичным терзанием их тел, паны предавали им величие мученичества, заставляли забывать все их недостатки и память их делали священной для потомства. Это мы видели всего яснее на Гонте, с которого сняли из живого кожу, и проч., и проч. (ужасно даже пересказывать), а народ тут же воспел его смерть в песнях, которые до сих пор не умолкают, внушая простолюдинам презрение к мучителям и негодование на их зверство. Верный духу своего народа Шевченко возвел Гонту, «мученика праведного», как он его называет, в апофеоз величия, и ни одна душа не усомнилась в истине слов его, потому что поэтом управляло правосудие сердца, которого никакими проповедями и политическими доводами невозможно разубедить в его чувствах, хотя они в отношении к какому-нибудь отдельному факту и могут быть ошибочны».

[12] *«То всім тее буде».* — Примітка П. Куліша: «Цей куплет запозичено з народної пісні про страту Гонти:

Пан рейментарь похожає:
«Дивітеся, люде,
Ой хто тілько збунтується,
То всім тее буде!»

[13] *«З панським не зживеться».* — В «Основі» за вересень 1861 р., де «Кумейки» було надруковано вперше, Куліш пояснював: «Под словом лях издревле подразумевалось понятие — пан, т. е. человек, воображавший за собою какое-то родовое право на своевольство. От этого в наших народных думах к слову

ЛЯХИ всегда прибавлялось иронически — мостиві пани. Украинская народность не чуждается никакого племени, никакого сословия. Это доказано свободным вступлением каждого, кто бы он ни был, в запорожское братство. Хмельницкий, в переяславских переговорах с Адамом Киселем, говорил, что на Украине свободно могут проживать и владеть землями всякие магнаты, только бы подлежали общему праву, т. е. отреклись от своих родовых предрассудков. Но сколько наши казаки не убеждали поляков и собственных ополяченных земляков «железными доводами», эти господа остались глухими к гласу человечности и к народному праву. Мы понимаем это таким образом, что для поляков отказаться от своих панских тенденций было все равно, что отказаться от исторической будущности. Почему же наши непанские тенденции должны быть для нас менее дороги? Отречься от них ради братства с ляхами, мостивыми панами, для нас то же, что отказаться от своей будущности...»

Та вже у виданні «Досвіток» 1899 року Куліш заперечив себе: «...Не жидівські оранди та дуди підіймали козацтво на культурників, а той недомисел, котрий, з одного боку, освячувало єзуїцтво, а з другого, візантійство, найдавніші вороги свободної науки. Ми сами ще бували герольдами темного бою завзятих та великодушних, котрі ще менше нас розуміли, за що і як треба воювати.

Шкода морочити самих себе та інших, буцім ми «гинучи, свою правду кров'ю записали». Шкода проповідувати, буцім серце «панське» (серце людей маєтних і потужних) есть абсолютне зло, з котрим «серце українське не зживеться довіку». І зживається перед нашими очима, не шкодячи процесові науки й моральності, і зживатиметься тоді, як забудуть на Вкраїні уже й імена героїв козаччини, з усіма тенденціями, які ми до неї приписуємо». Такі зіставлення висловлювань різних років наочно ілюструють слова І. Я. Франка, який казав, що в Куліша «друга половина мислі, як звичайно, б'є першій в пику».

Сам собі.

[14] *«Лани мої неорані»*. Як вказує автор, наступна строфа збудована на таких рядках народної пісні:

Ой горе, горе, нещаслива доля!
Виорала Марусенька мисленьками поля,

Чорними очима та й заволочила,
Дрібненькими слізоньками все поле змочила.

[15] Старець. П. Куліш дуже часто в своїх поезіях бере або переробляє рядки з народних пісень. Тут також:

Та літає орел, та літає сизий
По високій високості:
Ой і плаче козак, та плаче старенький,
А по своїй молодості:
«Ох і молодосте-одрадосте,
На серденьку своя воля!»

Дунайська дума.—Вперше надрукована в «Основі» за жовтень 1861 року, має обширні авторські пояснення. Деякі з них, найцікавіші, наводимо тут у зіставленні з пізнішими висловлюваннями П. Куліша.

[16] *«Тихо Дунай, тихо несе чисту воду»*. — До цих рядків П. Куліш подає таку примітку: — «Вода в Дунае очень мутна и становится, говорят, чище только осенью. Автор, делая неверность, был ободрен народной музой, которая подсказала ему эти стихи. Она воспевает тихое течение Дуная, тогда как он отличается своей быстротой и местами имеет опасные водовороты. Народная песня начинается так:

Тихо, тихо. Дунай воду несе.

Есть прекрасная по складу песня, в которой говорится о мутности Дуная, но эта мутность приписывается причине случайной.

Не жур мене, стара нене,
Бо я журу і сам знаю:
До Дунаю приїжджаю,
З кониченька не вставаю,
В піхву шаблю не ховаю,
Все з Дунаєм розмовляю.
Чом ти, Дунай, став так смутен,
Став так смутен, каламутен?
Що Дунаю тебе збило:
Чи галочки чорнокрилі,
Чи коники воронії,
Чи козаки молодії?

Ой чом коні гетьманські
Не п'ють води дунайської?
Ой не п'ють, не спочивають,
Все на той бік поглядають,
Де козаки кіньми грають,
Шабельками повертають.

Впрочем, как бы ни был мутен Дунай в натуре и в этих бесценных стихах народной песни, он представляется совершенно чистым в тихую погоду, когда в нем, как в зеркале, отражаются его прекрасные рощи. Поэтому два следующие стиха:

Задивилися дуброви
На свою уроду —

могут служить оправданием стиху предыдущему».

[17] *«Вашу людськість знають».*— «Людськість» П. Куліш вживає на означення привітливості, гостинності, людяності, які мали поширення обмежене, лише на людей «свого» стану.

[18] *«Вашу панську гойність.*— Тобто щедрість». Как в этом, так и в других стихотворениях автор считает достодолжным вводить слова польские в стихи, которые он вкладает в уста шляхты. Хотя у него изображается собственно шляхта украинская, но она, беседуя даже на своем родном языке (который вообще презирала, яко язык хлопский), употребляла слова своих руководителей в аристократизме — панов польских.

[19] *Дейнеки* — бездомні козаки. За козацькими літописними оповіданнями відчайдушні, сміливі партизани після Хмельниччини.

[20] *«Завше повні того хлопства винниці й бровари».* — Куліш подав історичну довідку: «Должно быть, в старину черноработные наемники при винокурнях и пивоварнях, а также при зажиточных домах, состояли из бездомных бурлак, которых легко было сломить на всякое отчаянное предприятие. В думе об Иване Коновченко полковник Филоненко вызывает их на военный подвиг таким образом:

Ви, грубники, ви, лазники,
Ви, броварники, ви, винники!
Годі вам по винницях горілок курити,
По броварнях пив варити.

По лазнях лазень топити
По грубах, по печах спати,
Товстим видом мух годувати,
Спиною сажі витирати:
Ходіте з нами на долину Черкень
погуляти!

Не надо забывать также, что, в известные моменты украинской истории, винниками, броварниками, будниками, грубниками, лазниками бывали украинцы и по неволе, это обстоятельство возбуждало в них особенную готовность искать счастье в войне, против кого бы ни была она. В летописи Самовидца, в исчислении причин войны Хмельницкого, говорится, между прочим, о козаках: «тогда об оных, не хотящихъ чего не звыкли били, панщины робити, на службу захековую обернено, которыхъ зъ листами и въ городъ до хандоженія коней старостове держали, въ дворяхъ грубу, т. е. печи, палити, псовъ ханжожити, дворъ змѣтати и до иншихъ неизносныхъ делъ приставляли».

[21] *«Друга половина».* — Вперше була надрукована в часописі «Галичанинъ», 1863, кн. 1, вип. 2, стор 7—8. Пізніше, в 1899 р. була включена у третє видання збірки «Досвітки» без двох прикінцевих строф, які тут подаємо за першодруком.

[22] *Дубують* — дубіють, костеніють від холоду, замерзають.

Наступся. Посвяту поеми подаємо за виданням «Сочинения и Письма П. А. Куліша». У виданні «Досвіток» 1899 року посвяту знято.

[23] З І. П. Хильчевським (1809—1899) у 1842 році Куліш вчителював у Луцьку, потім довгий час підтримував дружні зв'язки. Після виходу Кулішевої «Истории воссоединения Руси» між ними стався розрив. Цим і пояснюється той факт, що, готуючи ще за життя у 1897 року третє видання «Досвіток», Куліш зняв посвяту.

[24] *«Похожають в пишних шатах козаки чубаті».* В «Основі» за жовтень 1861 року до цих слів автор подав таке пояснення: «Одеться в платье побежденного врага считалось у козаков рыцарской честью. Это видно и из дум народных, как напримѣр:

Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває.

Современный летописец говорит, что когда козаки-сермяжники возвращались с походу на поляков, то, одетые в добычные одежды, с высоты казались массами движущихся цветов».

[26] *«Як ви в полі стали орця».*— П. Куліш подає таке пояснення: «Выражение *стати орця* употребительно у черноморских байдачников. Это значит — повернуть байдак против ветру. «Постав орця!» — говорят они друг другу в известном случае. *Стати лука* — почти то же, что и *стати цапа*, т. е. воспротивиться какой-нибудь силе».

[28] Гоголь и Ворона. Байка була написана Кулішем в оборону українського слова і як відповідь на україножерські виступи реакційної газети І. Аксакова «День». В «Основі» за жовтень 1861 року на останньому, ненумерованому листку вміщено цей твір і таке звернення автора до редакції: «Прошу редакцию приложить к «Основе» басню: «Гоголь и Ворона» в виде извещения о приготовляемом к изданию сборника моих стихотворений; украинское слово, по моему глубокому убеждению, способно проявить себя со временем во всех родах и видах стихов и прозы. Надеюсь, что читатели увидят это отчасти и в моем сборнике, из которого заимствована предлагаемая басня. Само дело убедит в этом — и может быть, скоро — наших антиподов, которых День для нас Ночь, которые пророчески решают вопросы жизни и смело утверждают, что ваше слово способно к тому-то и не способно к тому-то. Надеюсь также, что другие писатели украинские поддержат мою мысль новыми произведениями: что явятся новые поэты с новыми силами и новыми, еще несуществующими для нас средствами языка, так мало покамест разработанного».

Давнє горе.

[27] *«Як зіновать розрослося».* — Зіновать — бур'ян. «Ніяким плугом зіноваті не викорениш. Поле, де поросла зіновать, вважають за пропаще». Прим. П. Куліша.

Великі проводи.

[28] *Марія Іванівна Гоголь* — мати М. В. Гоголя. Після повернення із заслання за участь в Кирило-Мефодіївському братстві в 50-тих роках минулого століття Куліш залишає Петербург, їде на Україну і якийсь час перебуває в родині Гоголя, де починає писати біографію і вести підготовку до видання його творів.

[29] *«Шляхтич на загроді».* — В «Основі» за січень 1862 р., де поема вперше була надрукована, Куліш подає широку історичну довідку. Наводимо лише ту її частину, що розкриває зміст вислову: «Привилегии шляхетства были так велики в Польском государстве, что высшей награды невозможно было и придумать для храброго воина. Даже и во время упадка политической польской системы, многие старшины козацкие обеспечивали себя, на всякий случай, шляхетским достоинством, с которым прятались от козацкой войсковой черни и людей, преданных национальному делу искренно. Нобилитация сопровождалась пожалованием крулевщизны, или имения, считавшегося королевским. Эти крулевщизны были часто только номинальные, потому что наделялись нобилитованным козацким старшинам из земель, давно потерянных Речью Посполитой».

[30] *«Дорога розлога».* — Народнопісенне запозичення:

Ой із Лубен до Хорола
Дорога розлога.

[31] *Буди* — так називалися на Україні заводи для виготовлення поташу (пороху).

[32] *«На возі воза рипшують».*— «Один воз поставленный на другой, обыкновенно служит козакам трибуною для провозглашения восстания или похода». П. Куліш.

[33] Мед під назвою *п'яне чоло* згадується у відомій думі про Ганжу Андибера». Прим. Куліша.

[34] Присвят. — Один екземпляр першого видання «Досвіток» П. Куліш подарував своїй дружині — Г. М. Білозерській (Ганні Барвінок), написавши на вклеєному аркуші цей «Присвят». У перших двох виданнях (прижиттєвих) посвята не друкувалася, а у виданні 1899 р. уміщена на самому початку, відразу за «Переднім словцем».

ІЗ ЗБІРКИ «ХУТОРНА ПОЕЗІЯ»

Збірка з'явилася друком у Львові 1882 року. Вибрані поезії до нашого видання передруковано з «Сочинений и Писем П. А. Кулиша», т. 2, К., 1908.

[35] До кобзи. — У першому варіанті, що був надрукований в «Черниговском Листке» № 10 за 1862 рік і «Основі» за серпень 1862 року, поезія мала значні відміни. Для зразка, як переробляв П. Куліш свої твори в наступні десятиліття, подаємо первісний варіант:

ЗАСПІВ

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха!
Голосом предків святих задзвони,
Давні пригоди мені спом'яни.
Може, чиє неспанілеє серце
Тяжко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

Хто не зуміє озватись речами,
Хай обізветься дрібними сльозами
Ти ж свої речі дзвони-промовляй,
Думам братерським заснуть не давай.
Хай недовірки твої каменіють,
Хай вороги твої з жалю німіють,—
Ти рідну сем'ю докупи ззивай.

Гей, хто на горе, на лати багатий!
Сходьтеся мовчки до в богої хати,
Мовчки сідайте в мене по лавках,
Мовчки сумуйте по в богих братах.
Темно надворі, зоря не зоріє,
Вітер холодний од півночі віє,
Квилять вовки по степах — облогах.

Кобзо! Ти наша утіха єдина...
Поки прокинеться сонна Вкраїна,
Поки діждеться своєї весни,
Ти нам по хатах убогих дзвони.
Стиха дзвони, нехай братнєє серце
Важко заб'ється, до серця озветься,
Як на бандурі струна до струни.

[36] Пулюй Іван Павлович (1845 — 1918) — український фізик і електротехнік. Разом з П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким працював над перекладом Біблії українською мовою (див. УРЕ, т. 12, стор. 26).

ІЗ ЗБІРКИ «ДЗВІН»

[37] Збірка «Дзвін» з'явилася друком у 1893 році в Женеві. Низка поданих у нашому виданні поезій цієї збірки відбиває козакофобські настрої П. Куліша, що особливо сильно проявилися саме в цей час. «Петро та Катерина», «Він та вона», як і «Гімн єдиному цареві», «Гімн єдиній цариці», що не ввійшли в це видання, викликали свого часу в українській критиці та публіцистиці гострі розмови, обговорення, і в цьому було їх справжнє громадянське значення.

З приводу окремих поезій, які пізніше ввійшли до «Дзвону», виступив М. І. Костомаров: «Петр поистине так велик, что никакой дифирамб ему не будет совершенно неверен... Мысль о похвале Екатерине заключает в себе столько же ложного, сколько было неправды в представлениях, усвоенных всеми нами издавна о царствовании этой государыни, царствовании мудром и блестящем, но не везде и всегда благотворном для народной жизни как современников, так и потомков... Мы далеки от того, чтобы скорбеть об уничтожении Запорожской Сечи и готовы признать это уничтожение делом мудрой политики. Но иное дело цель, а иное способы к достижению этой цели. Вспомним участь Калнышевского и Глобы... А что сделали с запорожским краем после уничтожения Сечи? Выгнали наплывшее туда уже издавна вольное население и отдали превращенные в пустыни поля и угодья в добычу вельможам, любимцам счастья и временщикам. Это ли прославляемая г. Кулишом культура?» І далі, згадуючи про закріпачення селян, Костомаров запитує: «Что ж и это культура?» (Див.: П. А. Кулиш и его последняя литературная деятельность. К. Старина, 1883, II., ст. 230—232).

З цього ж приводу писав у «Чудацьких думках» і М. П. Драгоманов: «Куліш, один з найбільших наших націоналників та козаколюбців, став дуже гостро нападати

на козацтво, називаючи його чистим розбишацтвом, похвалять польських панів, що не хотіли терпіти козацтва, та Петра I і Катерину II, «що зруйнували Січ». Безспірно, Куліш пересолив і наговорив багато зовсім чудного, та все-таки переміна його поглядів свідчить по крайній мірі те, що настав уже час, коли не можна цінити історію нашої України з погляду тільки національного, а надто перемішаного з православним...»

Було чимало й інших оцінок. Сьогодні окремі поезії, вміщені тут, обов'язкові лише з погляду правильної оцінки ідейно-естетичної еволюції П. Куліша, а не з погляду їх ідейно-естетичної вартості.

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

ІЗ ЗБІРКИ «ПОЗИЧЕНА КОБЗА»

Вперше опублікована збірка в 1897 році в Женеві, вже після смерті П. Куліша, але підготовлена до друку ним самим у жовтні й листопаді 1896 року. Куліш багато працював над перекладами і переспівами європейських поетів, аж поки не народилася 1892 року ідея видати окремою книгою результати своєї праці.

ПЕРЕСПІВИ З ВЕЛИКОРУСЬКИХ СПІВІВ

Цикл «Переспіви з великоруських співів» П. Куліш спочатку мав намір помістити до збірки «Дзвін». Більше того, він зазначав, що «переспівуючи Великорущину, набрав охоти і до щиро українського співання, з котрого й вийшов оцей «Дзвін». Пізніше планував «Переспіви» до збірки «Позичена кобза», але в жодній із збірок вони так і не з'явилися.

Подаємо «Переспіви» саме тут, зважившись, що на першому із віршів циклу П. Куліш написав: «До позиченої Кобзи».

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ, ЩО НЕ УВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

[38] Дума про Саву Кононенка. Вперше надруковано в «Черниговском Листке» Л. Глібова за 1963 рік № 9, стор. 66—72 і № 10, стор. 75—79. «Думу» супроводжує таке «Переднє словце»: «Між старосвітським козацтвом викидалось людей ледачих чимало. Такий був і Сава Кононенко. Приблудивсь він до нас на Русь із Московщини і заколотив усіма козаками, підцьковуючи шляхту на козацтво, а козаків-рейстровиків на випищиків та запорожців. Панам ляхам такий чоловік був по нутру; підпирали його пани ляхи збройною силою, бенкетами його вглобляли, подарунками обсипали і помогли йому виманити в рейстровиків гетьманську булаву. Тоді запорозький кошовий Павлюк, бачивши, що ледачий чоловік орудує козацькою справою, вислав од свого боку добрих молодців у Переяслав. Взяли вони Саву з його підручниками і привезли до Павлюка в кіш. Там козаки його судили військовою радою, та й скарали смертю, яко «недруга отчизного і похлібцю лядського».

[39] Варфоломеєві Шевченкові. — Вперше надруковано в «Основі» за жовтень 1862 року, стор. 30 з такою передмовою. «Варфоломей Шевченко талановита людина, що нею можна похвалитись перед усіма земляками. Викупивсь він із кріпацтва ще замолоду, продавши всю свою мізерію дощенту. Зробивсь він вольним і вбогим, мов той Лазар, та й почав працювати веселим духом ізнову. Поборов кріпацтво, поборов і другу неволю — убожество. Ще ж сього мало: набравшись за свого важкого життя всякого лиха, набравсь і розуму неабиякого. Вийшов з його чоловік як слід письменний і тямущий. Спізнавшись із ним, ми побратались по-старосвітськи, по-козацьки».

ЗМІСТ

Іван Пільгук. Поетична творчість Пантелеймона Куліша 3

ПОЕЗІЇ

Із збірки «Досвітки»

Заспів 51
Народна слава 52
Солониця (Дума) 53
З-за Дунаю 58
З того світу 60
Кумейки (Дума) 61
Сам собі 65
Люлі-люлі 66
Старець (Дума) 67
Дунайська дума 70
Настуся (Поема) 80
Замість епілога до поеми брату Тарасові на той світ 115
Гоголь і Ворона 117
Давнє горе (Дума) 118
Lago Maggiore 120
До Данта 121
До Марусі Т. 122

Родина єдина 123
Гульвіса 124
Святиня 126
Великі проводи (Поема) 128
Присвят оправного в золото примірника . 211

Із збірки «Хуторна поезія»

До кобзи 212
Рідне слово 213
На двадцяті роковини великого похорону . 216
На сповіді 218
Не незабудь року 1847 220
Божий суд 222
Молитва 224
Епілог 225

Із збірки «Дзвін»

Свиня та Цуцик (Байка) 227
Щиглик 228
Перед Гоголевим честенем 229
Побоянщина 230
Піонер 232
З Підгір'я 233
«Народний дом» 235
Прокид від сну 237
Панам добродіям 238
Козацька хата 239
Чарований ключ 241
Сестри Немезіди 243
«Відрадощі жизні, кому ви судились» . . 244
Чолом доземний моїй же таки знаній . . 246

Дума-казка про діда й бабу, про Курочку рябеньку і Надібку золотеньку... . . . 247
На чужій чужині 249
Одвідини 249
До кобзи та до музи 251
Козарлюзі Лободі 252
Покобзарщина 253
Каверзникам 254
Абадонна 254
Праведне панування 255
Поетові 256
Сум і розвага 256
Муза 258
Три поети 258
«Серце моє тихе» 259
«Квітки з сльозами» 260
Лилія 261
Троє схотінок 262
Заворожена криниця 263
Шуканнє-викликанне 264
До Марусі В. 265
Чудо 266
Видіннє 267
Анахорет (Взором арабщини) 268
«Благословляю час той і годину» . . . 269
Воїнський романс 269
Премудрість 270
Хмари 272
Няньчина пісня 273

ПЕРЕКЛАДИ ТА ПЕРЕСПІВИ

З польської

Чумацькі діти (з Міцкевича) 277

Переспіви з великоруських співів

Степова сіножать (з Кольцова) 282
Коло колодязя (з Мінаєва) 283
Степова могила (з Кольцова) 286
Степ (з Фета) 287
Степ опівдні (з Нікітіна) 288
Вечір у степу (з Фета) 289
Ніч у степу (з Нікітіна) 290
Україна (з О. Толстого) 291
Чумаки-нічліжане (з Кольцова) 292
Привітання з Доном (з Пушкіна) . . . 294
Гаданнє-віщуванне (з Мінаєва) 296

Із збірки «Позичена кобза»

(з Гете)
Співець 297
Міньйона 299
Рибалка 300
Вільшаний цар 301
Пряха 303

(з Шіллера)
Покора 304
Грецькі боги 307

(з Гейне)
«Старий гай мрій, пахущий гай!» . . . 311
«Ох, бажаю сліз любові» 313
«Ти сидиш під білим древом» 314
«Як у вечорі блукаю» 315

(з Байрона)
«Заплачеш по мені, кохана, о, заплачеш» . 315
Віддалеки 316
Пісня 318
Euthanasia 319

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ,
ЩО НЕ УВІЙШЛИ ДО ЗБІРОК

Дума про Саву Кононенка 323
Варфоломеєві Шевченкові на його звістку, що заспокоїв працею свою старість . . . 327
Наставник 329
«Левада, гай і старосвітський сад» . . . 330
Магомет і Хадиза (Поема) 331

ПРИМІТКИ 373

КУЛИШ ПАНТЕЛЕЙМОН АЛЕКСАНДРОВИЧ

Поэзии

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор *Г. П. Коваль*
Гравюра на дереві *С. С. Ніколенко*
Художник *К. К. Калугін*
Художній редактор *М. П. Вуєк*
Технічний редактор *К. П. Лапченко*
Коректор *Г. В. Плачинда*

Здано на виробництво 8.VI 1970 р.
Підписано до друку 14. X 1970 р.
Формат 70×90¹/₃₂. 12³/₈ фіз.-друк. арк.+1 вкл.,
14,55 ум.-друк. арк., 14,54 обл.-вид. арк.
БФ 04941. Тираж 20 000. Зам. 2278.
Ціна в оправі 57 коп.

Радянський письменник
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Одеська друкоофсетна фабрика
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Дзержинського, 24.

30